

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GERGELY ÁGNES verse 1105
TOLNAI OTTÓ versei 1107
MELIORISZ BÉLA versei 1114
KASZÁS MÁTÉ: Te csak, Jenőke, nyugodjál! (*Fekáliában, sejl!*) 1117
KOVÁTS JUDIT: Eltagadva, elhallgatva (*regényrészlet*) 1121
CHUCK PALAHNIUK: Kárhozott (*regényrészlet*) 1130
KERESZTESI JÓZSEF – PETŐFI SÁNDOR: János vitéz 1136
SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 1139
VÉCSEI RITA ANDREA versei 1141
NYERGES GÁBOR ÁDÁM versei 1144

*

- HAVASRÉTI JÓZSEF: „A sötétség mélyén“ (*Szerb Antal zsidósága és utolsó évei*) 1147
HOVÁNYI MÁRTON: Hajnóczy Péter Jézusáról 1178
HAJNÓCZY PÉTER: Jézus (*novella*) 1183

*

- KRUPP JÓZSEF: Egy költészet rétegei (*Gergely Ágnes: Jonathan Swift éjszakái. Versek négy arckép alá*) 1188
NEICHL NÓRA: Akit az istenek gyűlölnék (*Dreff János – Tóth Dezső: Az utolsó magyartanár feljegyzései*) 1192
KISANTAL TAMÁS: Dokumentumok átokföldjéről (*Daša Drndić: Sonnenschein*) 1197
GYŰRKY KATALIN: A tükörlét tragédiája (*Gyina Rubina: A Leonardo-kézírás*) 1203

2011

NOVEMBER

JELENKOR

LIV. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénnytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1089 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MÉSZÖLY DEZSŐ. A Kosuth- és József Attila-díjas költőt, író, esszéistát, dramaturgot október 11-én, életének 94. évében érte a halál. Mézősöly Dezső műfordítói életműve is jelentős, mások mellett Villon, Shakespeare és Molière műveit ültette át magyar nyelvre.

*

PARTI NAGY LAJOS *Az étkezés ártalmasságáról* című könyvét október 5-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel Ágoston Zoltán beszélgetett.

*

JAKAB ÉS JEROMOS – a Műfordítók Fesztiválját szeptember 30-án rendezték meg Budapesten. *Kőríz Imrével* és *Lackfi Jánossal Szegő János* beszélgetett,

majd műfordítók részvételével műhelyszemináriumot tartottak.

*

IRODALMI DÍJAK. *Esterházy Péter* nyerte el az Évad Legjobb Magyar Drámája díját *Én vagyok a Te* című darabjáért. – A Szabó Magda és Szobotka Tibor Emlékeért Alapítvány idén *Tóth Krisztinának* ítélte oda emlékdíját. – A Déry Tibor-díj idei kitüntetettjei *Beck András, Józsa Márta, Pályi András* és *Vasadi Péter*. Gratulálunk munkatársainknak!

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Az *Édes Annát* október 8-án mutatták be a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínházában. A regényt *Thuróczy Katalin* alkalmazta színpadra, a darabot *Soós Péter* rendezte.

Szerzőink

Gergely Ágnes (1933) – költő, író, esszéista, műfordító, Budapesten él.

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsón él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Kaszás Máté (1953) – író, Pécsen él.

Kováts Judit (1961) – szerkesztő, a Feliciter Kiadó igazgatója, Nyíregyházán él.

Chuck Palahniuk (1962) – amerikai író.

Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Keresztesi József (1970) – kritikus, Pécsen él.

Szlukevényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.

Vécei Rita Andrea (1968) – költő, író, Budapesten él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, az *Apokrif* főszerkesztője, a *Villányispenót* szerkesztőségének tagja, Budapesten él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Hoványi Márton (1986) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a PPKE HTK egyetemi hallgatója, a Szegedi Hajnóczy-műhely tagja, Szegeden él.

Hajnóczy Péter (1942–1981) – író.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Neichl Nóra (1983) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécsen él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.

www.jelenkor.net

690,- Ft

JELENKOR

GERGELY ÁGNES

Visszhang

*Voltál-e megbűvölt bogár?
Függte-e férfi mondatán?
Éltél-e páfrány-életet
az aljnövényzet oldalán?*

*Vertél-e képzelt gyökeret
egy képzelt patakpart felett?
Nem volt gyökér, csak léggökér,
azt hitted-e, a földig ér?*

*A föld mélyén, kuszán, vadul,
a lélek-dzsungelt szelve át,
mikor kidől a képzelet,
érezted-e a szél fogát?*

*Hallottál hamis híreket,
hogy a szántóvető rokon?
És nemcsak az, ki itt rekedt,
s akinek háza tiszta rom?*

*És tudsz-e még statisztikát,
hogy merre jártak őseid,
kit és mit fogsz követni hát,
népszámlálást vagy Kölcseyt?*

*Ki lesz és hány lesz a legény?
Mondják: „jelöld”, mondják-e: „öld”?
Tudják-e, Istentől való
lábad alatt a honni föld?*

*Tudod te is? És merre jársz?
Azt hitted, megvált a halál?
Holt mondataid ágain
függök, mint megbívvolt bogár.*

*És október és március,
és álmok és országhatár.
„Ha lőnek, én rád zuhanok.”
És ha a fegyver nem talál?*

*Mert nem talált, az nem talált.
Golyóként égnek a szavak.
De köszönöm a zuhanást.
Seb nélkül is megáldalak.*

Az ecetligetben

Azóta visz a fehér számár

*Valami fúrt fel
volt aki botért nyúlt
az ólomvégű botért
volt aki lapátot fogott
agyoncsapja
valami fúrt fel
a gyökérrágó talán
amit valaki a biótiai hiúzzal
kevert volt
még ifjú korában össze
fúrt fel
dolga végeztével
lám elrágta mind
a gyökereket gondoltam
most fúr fel
fúrt fel
a frissen mázolt
tisztaszoba közepén
felfúrt
és mint vak gyémánt szemecskéivel
a vakond körülnézett
ugyan hogyan festhettünk
a tömérdek gyémánton tükröződve
volt aki botért nyúlt
az ólomvégű botért
volt aki lapátot fogott
de nem csapták agyon
körülállták
körösztanja az asztalon fekiüdt
halkan csöpögött a vér a hátán
a forró köpöly poharakba
valaki épp betámasztotta
az előtét a kemencén
a falióra erőlködött
kilökhethné még egyszer a kuvikot
az ajtó fölött tovább finomítva érintését*

patinaszín penész szövődött
a rénszarvas agancsára
mind puhább
mind puhább lesz a rém
mind rémesebb a vőfély aranyfogai
között a rím
átjött a bocskoros
mondta még a jég előtt
sikerült behoznia a herét
átjött mert már ő is hallotta
valami felfúrt
azt mondta szólni kellene
a martonosi vak kosárfonónak
és akkor elővezették a fehér szamarat
felültettek
menjek martonosra mondták
szállítsam át az égő sziken
a vak kosárfonó harmonikáját
azóta visz a fehér szamár
mikor érek martonosra
kérdeztem az egyik juhászt
ha majd az égő széksó után
piros paprikahegyeket látsz
azóta visz a fehér szamár
valaki monostor felé irányított
de azt én is tudtam monostor
nem martonos
jóllehet oroszországban is van egy
martonos
a kivándorolt martonosi szerbek
alapították
végtelen fantomfájdalmuk
oda építette városukat
talán most lenne ideje oda is
elszamaragolnom
ott is akad harmonikás
vak harmonikás aki kosarat fon
talán most lenne ideje oda is
elszamaragolnom
a kénes kútnál elmeséltem a csordásnak
mi történt
azt mondta esküvő lesz
van amikor kéményen érkezik
a vőlegény
olykor beszorul a könyökcsőbe
úgy éli le életét ráncos féregként

van amikor meg felfúr a kiskonyhában
avagy éppen a tisztaszoba közepén
amíg össze nem csődítitek a násznépet
amíg át nem szállítod
éggő són
lángoló paprikahegyeken
a vak kosárfonó harmonikáját
borítsátok le a vőlegényt a rézszitával
azóta visz
azóta visz éggő són
azóta visz lángoló paprika hegyeken
azóta visz a fehér számár
hetedhét határon át
a vándorköszörűs azt mondta
ő közben látta a vőlegényt
nyugodtan játszik a rézszita alatt
ráérek még bőven bekanyarodhatok
a kispiai vásárra
betérhetek a kis ostorkai matektanárhoz
együtt szamaragolhatunk timbuktuba
a nulla nagy tudósaihoz a fehér számáron
a vándorköszörűs már mind elköszörülte
késeink élet
nem találjuk a disznó
nem találjuk egymás szívét
szívtelenek hogyan gyilkoljunk
a vándorköszörűs látta
nem gyökérrágó
se nem biótiai hiúz
hajszálat huzigálva élén
egy bajonétot kínált épp
a vándorköszörűs látta a vőlegényt
nyugodtan játszik
huzigálja füttyürűjét a rézszita alatt
azt mondják valahol ostorka
és monostor között veszett nyomom
végül is a széksóban fekve találtak
valaki halálra ostorozott
csak a számár állt fölöttem
lehajtott nagy fejével bűnbánóan
talán a számár ostorozta halálra
mondta valaki visszaakasztva
a rézszitát a rozsdás kan szögére
az első ember mondta trockij körösztapa
stratégia bácsival is meghányva-vetve az esetem
az első ember akit egy számár ostorozott agyon.

Semmi som ecet

*A patkányfogót javította
a sóban nem marad meg
a dió
semmi sem marad meg
csak a som
semmi sem marad meg a sóban
csak a som
meg hát ugye az ecet
a gödrét már kiásták az új budinak
nagyraészt föl is falzták
lesz rajta egy kis ablak a szikre
a régibe befészkelte a patkány
nem értem
akkor miért nem döntik össze
miért csak a patkányfogót buzerálja
mert vannak asszonyok
akik továbbra is oda járnak
a régi budiba
én nem diót
se somot
sok ecetfát szeretnék
tele gyöngyössel egy kis ecetligetet
hol az a lele fasz kérdik
az ecetligetben mondják majd
az ecetligetben leledzik
sehol sem lehet úgy leledzni
mint ecetligetben
ha nem az új budiban veri
a számbőgetőjét
az ecetligetben leledzik
a francia király hozta felénk
mi a fenét hozott felénk
a francia király
az ecetfát hozta
mindig is ecetligetet szeretett volna
kis ecetligetet itt nálunk a sziksóban
olykor úgy hiszem a francia király
egyenesen nekem hozta
tele gyöngyössel
a fehér gyöngyösökön tejfelsárgák
más a tejfel tónusa
más a vajé
az írósavóé meg zöld mint a kékkű
a fehér gyöngyösökön tejfelsárgák*

a gyöngyök
a francia király mesélte állítólag
a trockij körösztapának
mert a trockij körösztapa
malraux-val bretonnal is parolázott
a francia király mesélte állítólag
a trockij körösztapának
hogy a gyöngyösök domesztikációja
egy a földközi tenger partján élő
máig ismeretlen nép által történt
trockij körösztapa szerint ez a világ
legnagyobb titka
ezt kellett volna megoldani
és nem a proletariátussal bajlódni
és nem a holdra utazgatni
ezt kellett volna megoldani
melyik is volt az az ismeretlen nép
mely a gyöngytyúkot domesztikálta
ha én újra kezdhethném
mondta trockij körösztapa
nem mennék spanyolviaszért
se szibériába nem mennék
és a goli otkra se mennék követ morzsolni
tovább botorkálnék ott
a földközi tenger partvidékén
különben sincs szebb vidék
addig botorkálnék
mígnem megtalálnám azt a népet
ott a földközi tenger partvidékén
te kisfiam még rálelhetnél
arra az ismeretlen népre
szép rálelni egy ismeretlen népre
rálelhetnél arra a népre
amely a gyöngyöst domesztikálta
mert az a nép máig ismeretlen
te kisfiam még rájuk lelhetnél
valahol valami részben
valami kis szigeten meghúzódtak
szépen letelepedhetnél közöttük
és végig énekelhetnéd
mit énekelhetnék végig
végig énekeltem
a biótiai hiúz-szemű vőlegény
történetét a rézszita alatt
végigénekeltem a rénszarvas szarván
szövőődő puha réműletet

az új budi felépítésének történetét
végigénekeltem a timbuktui tudósok nulláit
mit énekelhetnék még végig körösztapa
a gyöngyös domesztikálásának
epozsát énekelhetné végig kisfiam
de hát nincs meg a nép
kalandozzál még egy kicsit kisfiam
és megleled népedet
ott valahol a földközi tenger partján
megleled népedet
milyen szép is az
meglelni népedet
mely a gyöngyöst domesztikálta
és végig énekelheted
mint ahogyan végigénekelted
a biótiai hiúz-szemű vőlegény
történetét a rézszita alatt
mint ahogy végigénekelted
a rénszarvas szarván szövődő
puha réműletet
mint ahogy végigénekelted
az új budi felépítésének történetét
mint ahogy végigénekelted
sorban a timbuktui tudósok nulláit
végigénekelheted
végig ama domesztikáló nép eposzát
félek keresztapa
mitől félsz kisfiam
attól félek keresztapa
hogy az a nép miközben domesztikálta
a gyöngyöst mint olyant
maga elvadult
vadul rikoltozva
nyomtalanul kimenekült a világból
ne félj kisfiam
rikoltozzál ha félsz
rikoltozzál te is kisfiam
rikoltozzál mint az az elvadult nép
amely egykor a gyöngyöst domesztikálta
rikoltozzál
a gyöngyös rikoltozása elriasztja
a ház körül a patkányt
rikoltozzál
rikoltozva fuss
rikoltozva fuss szétszéledt néped után
a rénszarvas szarván a puha rém

*a vőfély aranyfogai között a rím
te csak rikoltozzál
te csak rikoltozzál kisfiam
rikoltozva fuss ki a világból
néped után.*

Ősz és reggel is

*ezt hozta az ősz havat korán és jó sokat
fáznak is be nem takart szobraink
a hűvös üvegtál tavaly összetört
a körtét elverte a jég a szőlő marha drága
s hogy nincs még fűtés
csemegézni hamarosan visszabújunk az ágyba
pompás lesz csábít a tökéletesség
jó volna még sokáig akár egy huzatos verandán is
ez tiszta sor árme a képzelt kert fáin
aranylók kezüket zsebre vágva
mintha rosszállva ingatnák már fejük*

Tűnődhetünk

*a délutánt az ősz színezi
kerti roncsok szavak szanaszét
talán régi versek rímei*

*most különösen szórakoztató
ha játszhatunk az ötletekkel
végül is mi lett volna jó*

*eddig még nem történt ilyen
tükrünk pókhálósra törve
tűnődhetünk a semmiben*

Októberi báj

*mocskos esőktől áztatott liget.
korsónyi sörbe oldott álmok.
vackok. bírni? kiáltani? kinek?*

Jóval könnyebb

*mintha engednének erejükből
az otthont határoló szavak
mintha leállna az idő hülye futószalagja
s a magunk néma
de elszánt kalauzaként
a mindent végleg beborító
nagy havak érkezését sejtve
kutatni kezdünk
az éjszaka tengerébe roskadt
jelzőfények után*

*jóval könnyebb volna
egy iskolai térkép előtt felelni most
beszélni erről valami ősi mítosz nyelvén inkább
amit senki sem ismer
biztosnak lenni hogy
nem képzelődés az egész
s ha tévedünk
legföljebb majd elhíttetni magunkkal
ha csak egy is
de ott volt közülünk*

Akár

*a szezon végi lakásból
egymásra fényképezett évekre látni
több kedvességre már nem telik a természettől*

*repedések mindenütt
az egyszerű délután is aládúcolva*

*ahogy apa mondaná
nem a behúzott evezők kora ez
a csendes csorgásé
mikor nem kell erőt gyűjteni a hallgatáshoz
álljanak bár halomban
a szótárból kigyűjtött szavak*

*vízállásjelentések tárgyilagosságával mondható
kezdenek komolyabbra fordulni a dolgok
érhet még akár térdig is a hó*

Te csak, Jenőke, nyugodjál!

(Fekáliában, sejt)

(Rózsatitok1.)

Meghalt a Jenőke, nem hiszem el... Csak úgy, fogta magát, és szombatra vagy vasárnapra, vagy lehet, hogy most, hétfő reggelre? – a halála időpontjáról egyelőre semmit se tudok, csupán a tényt, a *Repcerciós* Rezső mondta, amikor a zárt raktárra mutatva megjegyeztem, hogy a Jenőke nem szokott késni, s ha késik is, akkor minimum telefonál, hogy ez vagy az van. Erre mondta a Rezső egy oltári böffentéssel, hogy nyugodjak bele, meghalt. Nem úgy mondta, hogy meghalt, hanem, hogy: kampec. Nyugodjak bele. Hát nekem ez egyáltalán nem tetszett, ez a fajta beszéd, amúgy is már nagyon elegendem van a Rezsőből, mondtam neki, tudja kívül szórakozzon, azzal fordultam ki az *üvegbirodalmából*, de az izomagyú az ajtóban megállított, és egyenesen a képembe böfögte: Ez nem vics, *Amilkó!*... Azt mondta: Ez a való!... Akkor éreztem, talán a szorítás miatt, nem tudom, hogy kurvára megbicsaklik a térdem.

Amália vagyok, nem *Amilkó*. Itt takarítok a Közmunka Nonprofitnál, tanfolyamon belekezdtem a számítógép-kezelőibe, de nem jött össze, akkor szereztem meg legalább az OKJ-s takarítóit, plusz a Veszélyes Hulladék szakvizsgát is letettem, így kerültem át az 1-es telephelyről ide, a 2-esre, pont ugyanakkor, amikor a Jenőke a raktárosi állást megkapta.

Ki nem szarja le, mondaná erre a Rezső, tudom.

Pénteken még dolgozott a Jenőke, esős, hülye idő volt, úgy volt, hogy délben hazamehetnek a munkások, a Jenőke is, természetesen, át is öltözött, fölfigyeltem, milyen elegáns színes szélkabátja van, gondolom azt is kapta, ahogy tőlem is kapott a múlt héten egy bőrkabátot pár pulóverrel, inggel együtt, a volt uraméi voltak, csak porosodtak otthon a szekrényben, örült neki a Jenőke, főleg a bőrkabátnak, igazi bőrből készítették Indiában, ezt mutatta a bevarrás, fölpróbálta, passzolt rá, köszönöm, mondta boldogan. Erre most meghalt. A színes kabát alatt pénteken farmeringet hordott, élre vasalt szövetnadrágot övvel, és fekete bőrcipőt, kicsit régieset, de a széldzsekije egészen modern volt, a színe piros-fekete, jól állt rajta. Vékony lába átlátszott a nadrágon, vagyis átütött a szöveten a formája.

Jenőke, Jenőke! Szép rendet tartottál a raktárban, pontosan kitöltötted az üzemanyagot az 5 literes műanyagkannákba, amelyek nem pont 5 literesek, ezért is kerítettél mérésre alkalmas edényt...

A szomszédos szennyvíztelep elhagyott épületéből szerezte a lámpát, amelylyel a kannát átvilágíthatta, mennyi a tartalma, amikor engedi bele a benzint. Ki-

csit félénken érdeklődtem tőle, nem kell félni, hogy a tüzes égőre fröccsen a hideg üzemanyag, és durr? Á, ne pánikolj, Rózsám, nyugtatott meg azon nyomban, tudniillik a kijelentésében óriási magabiztosság volt...

Rózsámnak hívott, kérdezte, elfogadom-e tőle második nevemnek? Tőled semmi akadálya, feleltem. Ennek, mondta, annál is jobban örvend, mert hogy, fölfigyelt rá, pont olyan színe van a számnak, mint a kedvenc rózsájának...

És ő bátorított, hogy ne adjam fel, szerinte holtbiztos, hogy le fogok tudni vizsgázni a számítógép-kezelőiből előbb-utóbb, fontos, mondta, hogy gyakorold, ahol csak tudod, itt, a Nonprofitnál késő délután vagy este, amikor az irodisták már hazamentek, minimum tizenöt számítógép áll rendelkezésedre, akár mindegyiket bekapcsolhatod, s amíg emeletről emeletre, irodáról irodára haladsz a takarítással, hol az egyikbe, hol a másikba írhatasz, például nekem.

Szóval *blogozzunk*, azt akarod?

Úgy is mondhatjuk.

No és mi legyen a jelszónk?

Erre hosszan, s kitartóan a szemembe nézett, végül azt mondta sűgva: Titok.

Titok!...

Sajnos ő gyorsan letudta ezt az egészet, az egész ügyet, az élet-ügyet, kiszállt, ötven év volt, neki elég volt, kár!...

Nemrég hozták be a portára a Jenőke kulcsait, mikor én a füstös függönyöket szedtem le. A portásunk megengedte, hogy kézbe vegyem a kulcsok tartóját, vigyázva kinyitottam a zipzáros kis zsebet, 4 darab kulcs volt benne: egy a Jenőke öltöző szekrényéé és három másik, gondolom az új albérletéé. Örült az új lakhelyének, hűtőszekrény-szerelő adta ki neki, 25 ezerért, az semmi.

Csütörtökön kicsit panaszkodott a szívére, állítólag szombat éjjel lett rosszul, hívták a mentőt, de csak fél óra múlva ért ki hozzá, pedig itt lakott már a városban. Meg hogy, lehet, a fia volt nála, és attól... Róla egyszer említést tett nekem a Jenőke. Hogy biztos ellene fordult már a gyerek. Miért, nem kérdeztem. Hogy miért gondolja. Fájt-e a szíve?

A szerszámait állandóan költöztette Kaposvárról Kővágószőlőszre, onnan tovább, Meszesre. Nagy gonddal óvta őket, a kincsei voltak, azok biztosították neki munkát. Régen elvált, nem beszélt a volt párjáról, csak annyit mondott egyszer, hogy a fiukat biztosan ellene neveli, és hogy igaza van.

Jól megcsinálta ez a Jenőke, hétfőn már nem is jött be dolgozni, úgy kezdte a hetet, hogy meghalt. Igaz, már szombaton éjjel meghalt, mondják, de a meghalásával mindjárt a hétfőt is *leírta*. Ki keresi? A lelke az itt van valahol, mert itt jól érezte magát, volt jövedelme, volt feladata, hívták, keresték, köszörülje meg a kést, cserélje ki a motoros kasza koptatófejét, töltsön benzint a *Raiderba*. Megmegállt a garázs előtti fánál, az árnyékában szívta el a cigit. Maga vitte oda a nagy szemetesedényt, amelyiknek jókora csikktartója van. Kicsit meg volt fázva a múlt héten, mondtam neki, húzzon pulóvert vagy valami meleget. Igaz is, Rózsám, felelte, hiszen van meleg pulóverem. Nem azért mondtam, hogy emlékeztessenem az ajándékomra. Ugyan!

Elment, kiszállt, itthagytá ezt a kóceráját, ezt a banzájt, ezt a „nesze-semmi-fogd meg jól”-t... Vajon küzdött-e legalább, hogy megmaradjon?!... Nála volt a

fia, végre egyszer eljött hozzá, földidegesítette-e vagy épp elérzékenyítette, meghatotta, annyi mindent gondolhat az ember!...

Kész. Nincs tovább. Csak a fagyos arc. Kihűlt tekintet.

Most boncolják. Ugyan minek!? Mít akarnak tudni róla?! Belőle mire következtetnek? Útakadály az erekben? A szívben? Hát aztán! Mért nem lehet már békén hagyni a testet! A port. Azt a port, amely egyszer újra összeáll majd valami evilági képződménnyé, így mondják. Csakhogy az már nem a Jenőke lesz, kicsit talán *jenős*, de már nem ő.

Úgy írta le a vezetéknevében a két o-t, mintha két szívet rajzolt volna le. Jelenthet ez valamit számomra?... Nézem az aláírását a Jelenlétin: B♥D♥R. Két szabályos szív, kicsit távol egymástól. Vajon szándékosan csinálta, vagy ösztönösen érzett rá?...

Hiába, többé nem jön már, bezárta a raktárt, a kulcsokat leadta a portán, utoljára még lezuhanyozott az alagsori fürdőben, ott, ahol a zuhanykabin görgős ajtajával annyit vacakolt, hogy valahogy használható állapotba hozza (folyton kidőlt, kiugrott a helyéről), fölvette a színes széldzsekijét, aztán elment haza meghalni.

Fekete férges másznak elő a lefolyó sötét nyílásán át, ujjnyiak.

(Majd viszek belőlük a Rezsőnek párat...)

*

Aztán, alig egy héttel a hír hallata után, azt tapasztalom magamon, hogy enyhül a szomorúság. Máris megkezdődött a felejtés?! Ennyi volt csak az egész?!... Azért föl-fölkapom a fejem, amikor az alagsori ajtó nyílik-csukódik. A Jenőke jár-kál itt?!... Hát mégis visszajött?!... El se ment, csak ugrat engem?... Ej, te Jenő, na megállj!...

*

Nem. Vagyis igen, kopik a Jenő-gyász. Már úgy gondolok a halálára, hogy: hipp-hopp, kiszállt, elhúzott, meglógott ez a Jenő gyerek az 51 évével, sutty, bezárta a raktárt, és elment egy másik céghez egy másik világba, nesze nektek, ti csak kínlódjatok itt tovább!...

A Hold olyan fényes volt az éjjel, s még hajnalban is, mint egy frissen suvikszolt tükör. A levegő hűvös, tiszta.

*

Hogy oda ne rohanjak! – Ma reggel ezzel fogadott a Rezső, és fölényesen nevetett. Elújságolta, hogy megtalálta, s könnyen fel is törte a rejtett fájlomat, tök simán behatolt a titkos blogomba, mondta. „Lebuktál, Amilkó!...” – örvendezett, mint egy rossz gyerek.

Kérdezem, miért utál ennyire? Nem utál ő, á, inkább díjazza a fejem!...

Értsem, hogy díjat tűzött a fejemre?...

Bokszoló volt. Meg birkózott is. Bikacsök a recepciós szekrényében, meg pornóújság. Már használta. Mutatja, hogyan. Egy ütés a nyakszirtre. Vagy a csuklóra. Amit talál, azt töri.

Nem bõgni, á!

Te csak, Jenőke, nyugodjál!

Most megyek a pucerájommal, sikálok tovább...

Eltagadva, elhallgatva

regényrészlet

A német megszállás után állandóan hirdettek valamit, különféle tiltásokat, korlátozásokat mondott be a rádió, írt meg az újság és dobolt ki a kisbíró. Folyton azt hallottuk, hogy „köteles” és „tilos”, ráadásul '43-tól statárium volt, és büntettek mindenért, úgyhogy jobban tettük, ha nem keressük a különös, szokatlan rendeletek értelmét, hanem gondolkodás nélkül végrehajtjuk valamennyit.

Amerikás bácsikámat azonban nem ilyen fából faragták, ő valahogy mindig mindenről másképp gondolkodott, mint mi. Akkor is, amikor kidobolták, hogy a birodalmi rádión kívül minden más külföldi adás hallgatása tilos, és hat havi elzárás jár még a zenei műsorokért is, csak legyintett, és elintézte az egészet annyival, hogy bolondot csinál magából az állam, mert a Lili Marleent se sikerült betiltania, éneklie mindenki, az amerikaiak angolul, mi magyarul, sőt, a belgrádi rádió hatórási híreinek a szignálja most is. „Akinek rádiója van, ugyanazt fogja hallgatni, amit eddig – mondta – a csendőrség nem áll az ablakok alá hallgatóni, önmagát meg csak nem jelenti fel senki.” Anyám, mint mindig, morgott egy sort, hogy nem kellene annyit legyintgetnie, és olyan biztosnak lennie magamagában, mert juthatunk még mi is a zsidók sorsára, akik már most sem hallgatnak semmit, be kell szolgáltatniuk a rádiójukat a biciklijükkel egyetemben.

Nem sokkal a németek bejövetele után lett kötelező az elsötétítés is, este héttől reggel ötig. A fekete légós papír volt a legolcsóbb, azt vettük mi is a Rózsi néni boltjában, majd a zsidók elvitele után a Dobsonékéban. Rajzszögekkel raktuk fel az ablakkeretekre, legtöbbször én, mert anyáknak nem volt türelme bíbelődni velem, és mint legnagyobbra, rám hagyta. A nyavalyás papír nekem is sok bosszúságot okozott, mert sose sikerült elég feszesre, és ha csak egy hangyányival erősebben találtam meghúzni, azonnal beszakadt. Éppen ezért csak akkor vettük le, amikor teljesen elrongyolódott, így nálunk – ha úgy veszem – éjjel-nappal elsötétítés volt.

*

Úgy emlékszem, '44 elején hirdették ki, hogy mindenki köteles bunkert építeni, oltóvízről meg homokról gondoskodni. A bunkert elméletileg másfél méter mélyen, S alakban – külön le- és feljárattal – kellett kiásni, a tetejét pedig befedni úgy, hogy semmi ne látsszon belőle.

Apánk is nekifogott, és csinált a kert végében egy kisebb valamit, amit jóindulattal se igen lehetett bunkernek nevezni, mert nem sokban különbözött a veremtől. Ezzel szemben Feketék hatalmas bunkert építettek a kanális partján.

Igaz, náluk az apjukon kívül a két fiú, Sanyi meg Karcsi is legényszámba ment már, míg nálunk – apánk melegségére legyen mondva – a tizenkét éves öcsém nem sokat lendített.

Úgy adódott, hogy három-négy családdal egyetemben mi is a Feketéék bunkerébe jártunk rendszeresen. Tulajdonképpen pár méter és néhány perc volt az egész, csak a mellettünk lévő üres telken kellett átvágni, és máris ott voltunk. Húszan-harmincan is összejöttünk Feketééknél, mert többen együtt nagyobb biztonságban éreztük magunkat, és valahogy a félelmünk is kisebbedett.

A Feketéék bunkere úgy beleolvadt a környezetbe, hogy teljességgel észrevehetetlen volt, legalábbis mi úgy hittük. Lejárata hosszan, rézsútosan lejtett lefelé, az oldalát és a tetejét, hogy a föld ránk ne omoljon, vastag gerendák tartották. A lejárát utáni, nem túl széles részben padkaszerű ülőket alakítottak ki, de olyan hosszút, hogy akárhányan elfértünk egymás mellett. Aztán egy négyszögletes helyiség következett, oda tettük le a csomagjainkat. A férfiak – már amikor voltak velünk férfiak – a feljárat közelében guggoltak vagy leghátul ácsorogtak, nem emlékszem, hogy valamelyikük egyszer is leült volna közénk.

A Feketéék bunkerében – nemhiába a kanális partján volt – götte meg béka is akadt szép számban. A padkán ülve nemegyszer érintettünk valamiféle gyorsan tovasikló, nyálkás hidegséget a kezünkkel. Egyik alkalommal a Tóthék Sanyikája visított fel, mert a nyakába bújt valami. Az anyja kihúzta a gallérbából a valamit, a feljárathoz vitte, hogy szemügyre vegye. „Jeszusom, egy béka!” – kiáltotta, és máris hajította a kijárat felé, de rosszul célzott, és az egyik férfi képét találta telibe vele. Az illető éktelen káromkodásba fogott, egyre jobban belelendült, cifrázta és cifrázta, nem bírta abbahagyni, mint ahogy mi sem a féktelen nevetést. A hisztérikus hangzavarnak az imádságos, vén Katonáné süvítő hangja vetett véget, ahogy a rózsafüzért morzsolva egyszer csak azt kiáltotta közénk, hogy „irgalmazz nekik”.

A vén Katonáné rettenetesen vallásos volt, a Feketéék bunkerében is állandóan imádkozott. Ha pedig nem, akkor a világot ostorozta. Ezerszer hallgattuk végig és már kívülről fújtuk, hogy mennyire bűnösök vagyunk, hogy a háborút nem Hitlernek köszönhetjük, hanem mi magunk idéztük a fejünkre azzal a tömérdek istentelenséggel, amit elkövettünk, és amikért most bűnhődni fogunk. Mindnyájan egyformán.

A vén Katonáné olyan sziklaszilárdan hitt a kollektív bűnösségünkben és bűnhődésünkben, hogy a felhők mögül jövő, hol fölerősödő, hol elhalkuló, mormogó hangot sem a hatezer méter magasán repülő bombázóknak, a nappali világosságot az éjszaka közepén pedig a Sztálin-gyertyáknak tulajdonította, hanem egyenesen az istenítélet eszközeit látta bennük.

Kibirhatatlan és elviselhetetlen volt. Az öcsémmel és a húgommal sose szeretettük, mert folyton bepanaszolt bennünket, és sokszor kikaptunk miatta. A bunkerben aztán a felnőtteknek is elege lett belőle, olyannyira, hogy amikor rákezdedt a rózsafüzérré, már az „Asszonyunk, Szűz Mária” is ingerültséget váltott ki belőlük, szólni azonban nem mertek, csak nyelték a mérgüket.

Végül a Treszkoék szerencsétlensége jött kapóra vele szemben. '44 nyaratól német és magyar katonákat szállásoltak be majd mindenkihez, hozzájuk is. Nekünk muszáj volt betartani a légós rendeleteket, a katonák azonban – különösen a németek – nem nagyon törődtek vele.

Egyik este a Treszkoék házából kiszűrődhetett valami fény, mert három légi-aknát dobtak le rá. A gépek csak átrepültek felettünk, nem mi voltunk a célpontjuk, mert semmi mást nem bombáztak, mentek tovább. Emberéletben, hál' Istennek, nem esett kár, a háromból az egyik akna azonban telibe találta a ház végét, és elsöpörte a tetejét.

Miután a Treszkoék házát találat érte, a következő légiriadó alatt valaki azt találta mondani, hogy ha akkora magasságból a pislákoló lámpa fényét észrevette a repülő, akkor lehet, hogy a bunkerben a gyertyáét is látja, és talán még a beszédünket is hallja. Akkor ez egyáltalán nem tűnt képtelenségnek, olyannyira, hogy a vén Katonáné a rózsafüzér közepén elhallgatott. Sötétség és némaság borult ránk, többé nem gyújtottunk gyertyát és nem beszéltünk, csak vártuk a riadók végét. Igazán nem tudom, mi volt a jobb: a vén Katonáné mormolása és vészjósló sirámai, vagy a súlyos csönd a sötétben.

Akármilyen nagy volt a Feketéék bunkere, a föld alatt volt, és hiába gyújtottunk gyertyát – amikor még meg mertük gyújtani –, a semmi kis fényugáron túlról olyan sötétség vett körül bennünket, mint amilyen fent, a legfeketébb éjszakában sincs, és hiába volt rajtunk vastag ruha, a nedvesség ellen nem nyújtott védelmet. Hiszen akkor már ősz volt, ráadásul csepegős, csorgós, hideg ősz.

Eleinte csak nem szerettem, később egyenesen irtóztam a föld alá menni. Lehattunk akárhányan, a nyirkos sötét, a felnőttek kimondatlan, suttogásba fojtott izgalma egyre hamarabb váltotta ki belőlem a szorongást. A többiek közelsége nemhogy megnyugtató volt, inkább még fokozta bennem a feszültséget; egyre szaporábban szedtem a levegőt, mert úgy éreztem, mindjárt elfogy. Érzékszerveimmel egyetlen dologra koncentráltam: nehogy hozzám érjen valaki! A sötétben képtelen lettem volna elviselni. A riadók végére teljesen kimerültem, csak vonszoltam magam hazafelé anyám nógatásával a sarkamban: „Nincs jobb dolgod, mint az éjszakában andalogni!”. Legtöbbször azonban megunta a noszogatómat, lehagyott, és mint a nyíl repült hazafelé, jobbján az öcsémmel, balján a húgommal. Eleinte még próbáltam tartani velük a lépést, aztán rájöttem, hogy bármennyire igyekszem, nem férhetek közéjük, mert én vagyok a legnagyobb, és mert anyánk figyelme az öcsémen és a húgomon túlra egyébként sem terjed ki.

*

'44 nyaratól a repülőgépek már nemcsak átrepültek felettünk valami távoli célpont felé, hanem mi magunk lettünk a célpontjuk. Tudtuk, hogy előbb-utóbb sorra kerülünk, az amerikai vagy a szovjet repülőkről ledobált „Kelltek ez nektek?” meg „Úzzétek ki a németeket!” röpcédulák, aztán a BBC magyar adása, amit jó, ha fél tucatnyian hallgattak ugyan, mégis az egész falu értesült róla, mind ezt harangozta befelé. A román kiugrást követően pedig, két hét leforgása alatt az összes nagyvárost végigbombázták körülöttünk, csak mi maradtunk hátra. Apánk ekkor már nem volt velünk, bevonult.

Ősztől még sűrűbbek lettek a légiriadók. Az amerikaiak rendszerint nappal, az oroszok este érkeztek. Legtöbbször háromnegyed nyolc, nyolc körül, számtalan héten minden áldott nap. Egy idő után fél nyolc körül az idegszálaink me-

netrendszerűen kiélesedtek, ugrásra készen figyeltünk minden kinti hangra, les-tük a rádiót, vártuk, mikor kezdenek harangozni.

A bunker-es menetnek külön rituáléja alakult ki. Az ajtófélfá mögött egy ba-tyu némi ruhafélével meg egy kis enivalóval mindig készenlétben állt, ez én-rám volt bízva. Evangélikus létemre volt egy Szűz Mária szobrom is, amit leka-ptam a kredenc sarkáról, és a kötényem zsebébe vagy a szvetterembe dugtam. A felső fiókban, a damaszt alatt tartottuk a kevéske pénzünket egy tarsolyban, azt a nyakamba akasztottam, a batyut kézbe vettem, és már kint is voltam. Anyánk az öcsémet és a húgomat rendezte.

Egyik este azonban minden másként történt, mint szokott. Egyedül voltam a szobában, félálomban feküdtem az ágyamon. Vagy nem volt harangszó, vagy én nem hallottam, de egyszer csak hatalmas dörrenésre és nappali világosságra ri-adtam. Annyira megrémültem, hogy képtelen voltam leugrani az ágyról, ahogy pattantam felfelé, a falnak ütköztem – egyszer, kétszer, nem tudom hányszor, –, tisztára meg voltam zavarodva, pár pillanatig azt sem tudtam hol vagyok, mit csináljak, nem voltam ura a testemnek. Hirtelen a két Fekete fiú lökte be az ajtót, a kezemnél fogva felrántottak, és máris húztak kifelé a házból olyan gyorsan, hogy lépéssel alig győztem: volt olyan pillanat, amikor úgy éreztem, egyik lá-bam se érinti a földet, és rögvest hasra esek. Kint lángoló fényesség fogadott, anyámat a húgommal és az öcsémmel sehol sem láttam.

A két Fekete fiú mielőtt eltűnt a szemem elől, mintha azt kiáltotta volna, hogy gyorsabban rohanjak, de amikor leesett az első Sztálin-gyertya, én még csak az udvar közepén tartottam. Gigantikus karácsonyfaként zuhant a nagy tűzcsomó lefelé az égből, és dörögve, csattogva egyre csak gyúltak kifelé belőle a fények. Kísérteties, természetfeletti fényesség világított be körülöttem mindent, az éjsza-kai sötétségből olyan világosság lett, amilyen fényes nappal sem volt. Földbe gyökerezett a lábam, nem tudtam, mit csináljak, túl messzinek tűnt a ház is, a bunker is, így jobb híján a véce háta mögé rohantam. Lekuporodtam, és onnan bámultam elhűlve a nagy fényességet. Hirtelen egy légnyomás úgy megrázta a deszkabódét, hogy nyikorogni, majd hangosan recsegni, ropogni kezdett. Resz-kettem, mert biztos voltam benne, hogy a következő rám borítja, vagy a levegő-be repíti velem együtt az egészet.

Úgy rémlett valahonnan, hogy a katonák hasra vágják magukat, ha lőnek rá-juk, ijedtemben így tettem én is. A következő, végtelenné vált percekben, de az is lehet, hogy órában, nem tudom, hányszor tanulmányoztam végig egyesével az összes különös, kékesfehér színben villogó fűszálat, lóherét és dudvát, ami hason fekve a látószögembe esett. Szisztematikusan, sorban egymás után, majd amikor a végére értem a lajstromozásnak, kezdtem előlről. Közben, kezemet a fülemre tapasztva, szünet nélkül azt szajkóztam, hogy „Istenem, segíts!”, mind-hiába, a gombóc egyre nagyobbra nőtt a torkomban.

Amikor ritkulni kezdek a robbanások, és úgy tűnt, több Sztálin-gyertya sem fog már leesni az égből, nagy nehezen erőt vettem magamon, kimerészkedtem a véce mögül, és rohanni kezdtem a Feketék bunkere felé. Amikor beestem, ké-ptelen voltam bármit is elmondani abból, amit kint átéltem. Nem mintha anyám annyira faggatott volna, rám nézett, megkérdezte, nem esett-e bajom, utána meg azt, hogy hol a csomag? A fejvesztett rohanásban tárva-nyitva hagytam a házat,

és elfelejtettem mindent: a Szűz Mária szobrot, a batyut és a tarsolyt is. Anyám egy szót sem szólt többet, a szeme azonban villámokat szórt.

*

'44 szeptemberében lettem nyolcadikos gimnazista. A tanévet Weiszer igazgató úr annak rendje-módja szerint megnyitotta ugyan, a tanítás azonban nem kezdődhetett el, mert éppen a tanévnyitó napján szőnyegbombázás érte a várost, pontosabban a nagyállomást és környékét: a dohánybevéltőt, a víztornyot, a huszárlaktanyát és a környező utcákat.

Esztivel már hazaértünk a vonattal, és a községházánál jártunk, amikor a fejünk felett megszólalt a sziréna. Tanakodni kezdtünk, mitévők legyünk: szedjük a lábunkat, vagy keressünk inkább a közelben valami védett helyet? Eszti mellett kardoskodott, hogy szaladjunk, egy negyedóra alatt, még a második sziréna előtt otthon lehetünk, én inkább behúzódtam volna valahová. Hiába tudtam az eszemmel, hogy a Feketék bunkere biztonságosabb a falu közepénél, a félelem a szorongástól, ami a föld alatt akkor már rendszerint rám tört, erősebb volt az észérveknél.

A dilemmánk gyorsan eldőlt, mert a második szirénára sor sem került, és a harangokat sem érkezték félrevern, jöttek a repülőök. Amikor megláttuk Esztivel az első, ezüstösen csillogó köteléket, nagy hirtelenjében a községházával átellenben lévő zsinagógához rohantunk. Annak ellenére, hogy az volt a környéken a legnagyobb épület, pincéje vagy bunkere annak sem volt, és miután a zsidókat elvittek, lelakatolták, így a tornácára húzódtunk be. Lekuporodtunk a sarokba, onnan bámultuk elhűlve, ahogy jönnek százával a gépek, és beborítják az eget. Pár perces szünetekkel, három hullámban érkeztek, az elsőt elkezdtük számolni, épp, mint egy hete a Széles réten. A számolással azonban hamar felhagytunk, mert tölünk a város repülővel csak egy gondolat, úgyhogy rögtön meghallottuk a dörgéseket, csattanásokat, az irtózatosszerű robbanásokat, amelyek úgy rázták és zörgették a zsinagóga ablakait, hogy azt hittük, rögtön a fejünkre omlik az üveg.

Az egész nem tartott tovább egy negyedóránál, az ezernyi bombától azonban, amit e végtelen negyedóra alatt dobtak le ránk, még a föld is rengett. Félelmünkben egymásba kapaszkodtunk, ki se mertünk pillantani a tornác sarkából, én végig a sötétkék csíkokat és a szalagot bámultam az Eszti matrózblúzában. Miután vége lett, még jó darabig a sarokban kucorogtunk, úgy éreztük, mintha valami nehéz munka elszívta volna minden erőnket, alig bírtunk megindulni hazafelé.

Nyolcvanán haltak meg abban a bombázásban. A Petőfi téri óvóhely, ahol iskolából jövet Esztivel, Etával és Andrással nem is oly rég meghúztuk magunkat, telitalálatot kapott, és mindenkit maga alá temetett. A nagyállomás, amely mindig a mesebeli várat idézte számomra, két hatalmas, bástyás tornyával, hármastagos, oszlopos, timpanonos központi épületével, a homlokzatán sorakozó hat órával, amelyek mindegyike valamiféle ismeretlen logika szerint más-más időt mutatott, szinte a földdel vált egyenlővé.

Amikor először mentünk iskolába, csak bámultuk az üszkös, fekete falakat, a dohánygyár felé eső részre kitolt, kiégett vagonokat – amikről egyébként meg se lehetett állapítani, hogy valaha vasúti kocsik voltak –, a különös formákba csa-

varodott, felszedett síneket, tartályokat és hordókat. Az állomás környékén, a Kiss Ernő, a Vécsey, Damjanich és Árpád utcán a félbevágott, tető nélküli házakat, kiégett lakásokat, ég felé meredező falakat. A Deák Ferenc utca sarkán azt az emeleti, semmiben lebegő, padló és mennyezet nélküli szobát, amelyből egyetlen fal maradt csupán, az viszont sértetlenül vészelt át a pusztulást, a közepén lógó családi fotográfia még csak félre se billent rajta.

Aztán a bombakrátereket, amelyek olyan mélyek voltak, hogy feljött bennük a víz, az irdatlan magas törmelékhalmozatok, amiken nem lehetett átlátni, a furcsa alakzatot öltött platánokat: az egyik mértani pontossággal lett kettészelve, a másikkal a lombkoronája vigyorgó fejjé változott, a harmadikból mindössze két csonka gally meredezett mementóként az ég felé.

A nagyállomás bombázását követően nem volt többé nyugalmunk. A város után úgy egy héttel került sorra a mi állomásunk. Majdnem kilenc óra volt, amikor megérkeztek a repülőök, már azt hittük, aznap nem jönnek. A nagyállomáshoz képest a mienk kicsi, de a hét bomba, amit ledobtak rá, bőven elég lett volna, hogy földig rombolja, még akkor is, ha az orosz bombák jóval kisebbek voltak az amerikaiaknál.

Hogy direkt célpont volt-e az állomás, vagy a mozdony tompított fényét vették észre fentről, nem tudni. Az utolsó vonat, a kilenc órás, már majdnem beérkezett, amikor a Sztálin-gyertyák bevilágították az éjszakát. A szerelvény megállt a nyílt pályán, az utasok rémülten ugráltak le róla, és a töltésen túl, a fasorban kerestek menedéket. A repülőök a vonatot vagy nem vették észre, vagy nem érdekelték őket; a sínekre és a vasúti hídra repültek rá. A híd mellett fut a Széles rét felől jövő csatorna, amely nagyjából olyan széles lehet, mint egy sín pár, legalábbis este a Sztálin-gyertyák fényében, ezer méteres magasságból szemlélve. Valószínűleg össze is keverték őket, mert a hét bombából négyet a csatornára dobtak, csak kettő tett kárt a sínekben, egy pedig nem robbant fel. A híd sértetlen maradt, és nem esett baja sem a nyílt pályán veszteglő szerelvénynek, sem annak, amelyik bent az állomáson, félreállítva várakozott, és amely állítólag a Délvidékről összeszedett deportáltakal volt tele.

A légitámadás a vasút bombázásával nem ért véget. A második hullám pár perc múlva érkezett, ezeknek a gépeknek azonban mintha mindegy lett volna, hol szabadulnak meg a terhüktől, vaktában dobálták le a bombákat meg a légikarnákat, és géppuskázták végig az éjszakát.

Míg a város szőnyegbombázásakor egyetlen légvédelmi ágyú sem szólalt meg – mert a szóbeszéd szerint nem volt egy sem –, most dörögtek azok is. Az egyik orosz bombázót sikerült is eltalálniuk, a Százkútban zuhant le. A széné égett pilótát a mi temetőnkben temették el, a személyzet többi tagjával nem tudom, mi lett.

Volt, aki látta a tűzpiros fénycsóvát, amint néhány másodperc alatt üstökös-ként alábukik az éjszakában, egyébként csak a hírért hallottuk a lezuhant repülőnek, két napig a közelébe se lehetett menni, csendőrök őrizték. Igazi távolsági bombázó – lelkendezett az öcsém, de lógott az orra, mert ő is csak távolról lelkendezhetett a cimboráival egyetemben. Két nap múlva aztán magára hagyták a roncsot, bárki, bármit tehetett vele. Engem is izgatott, és titkon azt reméltem,

kint a Százkútban találkozom végre Andrással. Hívtam Esztit, aki egy szóra kötélnék állt, pedig utált gyalogolni, és a Százkút bizony jó órák gyalogútnak számított. Az öcsém és a húgom is rám volt bízva, Laci azonban külön utakon járt, mint mindig. Sose tűrte a gyámkodást, most is megfenyegetett azzal, hogy beárul Andrásért, ha nem hagyom békén.

Még messze voltunk a lezuhant géptől, de már látszott a pusztulás. Hatalmas terület letarolva, a kukoricatáblák kiégett prérivé változva. A gép farka leszakadva, jó háromszáz méterre feküdt a törzstől. A motorok a földbe fúródtak, a háromágú légcsavarokból alig látszott ki valami. Oxigéntartályok és felrobbant töltényhüvelyek heverték szerteszét. Az orr-részen a három sor plexiüveg ezer darabra tört, az üresen tatóngó rácsokon keresztül jól láttuk a kiégett műszerfalat, a semmibe meredő botkormányt, az alakatlan, megszenesedett tárgyakat, amikről fogalmunk se volt, mire valók, csak az egyikről sejtettük, hogy a rádió lehetett. A törzs közepe szintén teljesen kiégett, a jobb szárny azonban viszonylag épen maradt.

Amikor kiértünk, már rengetegen sürgölődtek a nagy monstrum körül, és nemcsak Laci-féle rajongók vagy szájtáti kíváncsiskodók, mint Eszti és én, hanem meglett férfiak is, akik bontották, szedték szét, amit csak tudtak. A szárnyon felfedezték a felnyitható ajtócskát, Katona Jani meg még valaki vörös színű fémrudakat ráncigált mögüle kifelé. Maroda Zoli egy csavarhúzóval a motor földből kiálló részéből próbált kibontani valamit, egy ember – őt nem ismertem – hatalmas tábla fémlémez vitt a hóna alatt nagy elégedetten.

Illést is ott láttam az öcsémmel és a cimboráival a gép körül. A repülőkhöz minden biztonnal ő sem értett, a fémekhez azonban, a clevelandi vasgyárban lezuhzott sok év után annál inkább, úgyhogy a fiúk szemében szakértőnek számított. Az öcsémnek az ő segítségével sikerült az összeégett rádióból valamilyen fémkütyüre szert tennie, aztán lett még egy mágnese is, a zsebét pedig teletömte nagyobb darab plexiüvegekkel. Legjobban mégis annak a plakátfélének örült, amit a motor hűtőjéről operált le valahogy. A plakát valójában egy lemez volt, aminek a közepén cirillbetűs írással és számokkal körülvéve egy vörös csillag virított.

Illés mondott nekem valamit – már nem emlékszem, mit –, Laci azonban se látott, se hallott, számára csak a repülő létezett. Miután bemászott mindenhová, ahová csak lehetett, és megnézett mindent, amihez hozzáférhetett, felkapaszkodott a szárnyra, amely egy kicsit libegett alatta, de ez egyáltalán nem zavarta, boldogan sétált le s fel, nem tudom hányszor, közben tele szájjal nevetett és integetett felém. A kép örökre az emlékezetembe ivódott, ha rágondolok, az orosz bombázó szárnyán sétálva látom őt magam előtt azóta is.

Hiába reménykedtem, Andrással nem találkoztam, és anyánk is magánkívül volt, amikor megtudta, hol jártunk. Szorultam a megbízhatatlanságomért, de Lacit még meg is cibálta, amikor az orosz plakátot meglátta nála. Elásatta vele a kert végébe az almafa alá, és mivel maga sem tudta, mitől akarja megóvni a fiát, általában véve megtiltotta, hogy bárminek a közelébe menjen, ami a katonákkal kapcsolatos.

Valamikor október elején hallottuk először a közeledő front zaját. A távoli morajlás, tompa dörgés olyan volt, mint amikor vihar készülődik. Ekkor még – mintegy a későbbiekért kárpótolandó – langymeleg őszi nap és derűs idő kényeztetett bennünket, egyetlen felhő sem volt az égen.

Egy hétfői napon a bácsikám azzal jött haza a városból, hogy pakolnak a megyeházán, a polgármesteri hivatalban, és költözik a csendőrség meg a rendőrség is, úgyhogy hamarosan itt lesznek az oroszok. Úgy emlékszem, ekkortól nem jöttek többé az amerikai repülőök, ami önmagában még nem lett volna baj, de a bácsikám azt mondta, ez is annak a jele, hogy tényleg közel járnak. Éppen ezért erősen győzködte anyánkat, hogy költözzön át hozzá, mert mégiscsak biztonságosabb, ha férfi van a háznál. „Hová gondol, hogy hagyhatnám a magamét?” – válaszolta foghegyről anyánk, mire a bácsikám szó nélkül kifordult az ajtón.

A szomszéd nagyvárosért egy hétig tartó öldöklő harcot vívtak. Szünet nélkül dörögtek az ágyúk, robbantak a bombák, és mi annyira közel esünk egymáshoz, hogy ezt már nem téveszthettük össze a közeledő viharral.

Ekkortájt ért ide a menekültáradat. Özönlött a nép mindenfelől. Erdélyből, az ország déli részéből szekérral, talicskával, gyalogosan és batyuval futottak a front elől a Tiszához, hogy még elérjék az utolsó szabad átkelőt, aztán tovább, mindig csak nyugatra – épp, mint a hadsereg –, mert másfelé nem is mehettek.

Az utak tömve voltak. A szomszéd város eleste után a menekülő civilek közé katonai járművek, visszavonuló csapatok keveredtek. A légitámadások megsokszorozódtak. A németek az orosz előrenyomulást próbálták lassítani, az oroszoknak a német menetoszlopok szolgálták kitűnő célpontul a civilekkel egyetemben.

A légiriadó sokszor elmaradt. Egyik nap, úgy délelőtt tíz óra táján is teljesen váratlanul jelentek meg a szovjet gépek, és szisztematikusan végig gépágyúzták az utakat. Civilek, katonák mindenüket eldobálva próbáltak fedezéket keresni, bújtak az út menti árkokba, bokrokba, fák mögé, ennek ellenére halottak, kiégett autók, döglött lovak maradtak utánuk. Nagyon gyorsan megjelentek a német repülőök is – innen, a mi repülőterünkről érkezhettek –, és hirtelen olyan kavardás támadt fent, hogy nem lehetett tudni ki kicsoda, és kire lő éppen.

Amikor megkezdődött a támadás, mint mindig máskor, a Feketék bunkerébe szaladtunk. Laci a sok repülőtől olyan izgalomba jött, hogy alig bírt lent megmaradni. „A kanális partja nem érdekli őket, sokkal messzebbre lőnek!” – győzködte anyánkat. Amikor vége lett, elsőként pattant ki a bunkerből, és rettenetesen boldog volt, mert egy leszakadó német Stuka olyan alacsonyan húzott el a feje felett, hogy látta a szárnyaiból kimeredő négy géppuskát.

A repülőterünknek, ahová a magányos Stuka is éppen visszatért, ez volt az utolsó napja. A németek szisztematikusan pusztították el: felszántották a felszállópályát, lebombázták a hangárokat, felgyújtották a barakkokat. Délután csaptak fel a lángok, de a tűz napokig tombolt, a fénye hozzánk ellátszott.

A kormányzó kiugrási kísérlete semmit nem jelentett a számunkra, mire a híre elért hozzánk, történelmi múlt lett belőle. Sokkal nagyobb izgalmat okozott,

hogy a front közelsége miatt – épp, mint a német megszállás után – egyik pillanatról a másikra véget ért az iskola. A hét utolsó tanítási napján, szombaton osztályfőnökünk, Zádor Erna kihirdette, hogy bizonytalan időre felfüggesztik a tanítást, az érettségiről pedig később intézkednek. Nemhogy ballagás, tanévzáró sem volt, még a tornateremben sem, bár néhány hét után tulajdonképpen nem is volt mit bezárni.

Bármilyen csalódást jelentett az iskola bezárása, számítani lehetett rá, hiszen '42 óta nem volt egy rendes tanévünk. Hol a német megszállás, hol a Geduly ki-sajátítása, hol a nagyállomás szőnyegbombázása forgatta fel az életünket. Bármilyen történt azonban, amikor újból elkezdődött a tanítás, boldogan mentem iskolába, nem számított, hogy délutánra kell járni, este nyolcra, kilencre érek haza, légiriadókor idegen helyre szaladok, mert velem volt András. Az iskolába járás őt jelentette a számomra, éppen ezért soha nem gondoltam arra, hogy bombázhatják akkor is a várost, amikor ott vagyok, a vonatot, amikor rajta ülök.

Zádor Ernát hallgatva elveszni láttam mindent. Letaglózva mentem a Kossuth szoborhoz. András határozottnak és bizakodónak mutatta magát, de én komornak láttam őt is. „Találkozunk minden vasárnap délután a Széles rét aljában, az ócska kövesút hídjánál, ahol a gyerekcsoporttal szoktuk mulatni az időt. Ha elmegyünk, üzenek.” – ígérte. A szülei huzakodtak, még nem dőlt el, mennek vagy maradnak. Az apja a testvéréhez készült Abaújba – akkor még úgy nézett ki, oda nem mennek be az oroszok –, az anyja maradt volna inkább, mondván, hogy nem veheti hátrá az életét.

Bárhogy lesz, legyen biztos benne, hogy semmi nem áll közénk – biztatott András. „Különben is, minden háború elmúlik egyszer, ez meg már annyi ideje tart, hogy meglásd, még az idén véget ér! És minden háború után kezdődik az élet ismét, te tanítónő leszel, én hídépítő mérnök, pontosan úgy, ahogy azt az Annában elterveztük.”

Nem tudtuk, mi előtt állunk, és én vakon hittem benne, hogy így lesz, nem lehet másképp. Vasárnapig azonban véget ért minden, és aki megélte mindazt, ami következett, az nem én voltam. Az egy másik Somlyói Anna volt.

Chuck Palahniuk (1962-) a kortárs amerikai próza szelid fenegyereke. Szelid, mert szerzői esszéiben éleslátóan és érzékenyen ír számára fontos pályatársairól, így Ira Levinről vagy Amy Hempelről, a legbizarrabb figurákról, a szélsőséges élethelyzetekről, az amerikai társadalom szubkultúráinak őrült szokásairól, vagy éppen Portlandről, ahol él; és fenegyerek, mert érzékeny témákat boncolgató, mesterien megírt, „transzgresszív” regényei pályájának kezdetétől fogva rendszerint kiverik a biztosítékot a kritikában és a médiában egyaránt, miközben olvasótábora egyre szélesebb, népszerűsége pedig a *Harcosok klubja* óta töretlen.

A magyar nagyközönség elsősorban Palahniuk korai műveit ismeri – megírásuk sorrendjében a *Láthatatlan szörnyeket*, a *Harcosok klubját*, a *Cigányutat* és az *Altatót* –, melyek pályájának első nagyobb ívébe tartoznak, s ekképp számos hasonlóság mutatható ki közöttük mind a motívumok, mind a szereplők, mind a nyelvezet, mind pedig az elbeszélés szerkezetét illetően. A későbbi Palahniuk-művek már nagyobb változatosságot mutatnak. Ide tartozik a kerettörténetbe foglalt novellákból álló *Kísértettek*, az irodalmi szenzáció hajhászásának sajátos palahniuki paródiája, s a sorban a legfrissebb, az angolul idén megjelent, s jövőre a Carthaphilus Kiadónál napvilágot látó *Kárhozott*, mely a szerzőnél az utóbbi időben megfigyelhető szatirikus tendenciák erősödését mutatja.

A *Kárhozott* elbeszélője a tizenhárom éves halott kislány, Madison Spencer, aki a pokol bugyrait bejárva számol be kalandjairól és idézi fel múltját: híres szüleinek hóbortjait, a svájci bentlakásos nevelőintézetben szerzett tapasztalatait és halálának pontos körülményeit. Elbeszélését – jobb híján – a Sátánnak címezi, de ki-kiszól olvasóihoz is, akiket egy tizenhárom éves “kislány” bölcsességével igyekszik felkészíteni a halálra.

Sári B. László

CHUCK PALAHNIUK

Kárhozott

IX.

Ott vagy, Sátán? Itt Madison beszél. Mielőtt még belevágnék abba, ami most jön, esküdj meg az életedre, hogy ezt a titkot mással NEM osztod meg. Komolyan. Tudod, nagyon is tisztában vagyok veled, hogy te vagy a Hazugságok Hercege, de akkor is meg kell esküdnöd. Biztosítanod kell a titoktartásodról, ha azt akarod, hogy a jövőben a kapcsolatunk az őszinteségre épüljön és elmélyüljön.

Ha tudni akarod, télen, a szünetben egyedül maradtam a bentlakásos iskolában. Gondolom, magától értetődő, hogy most előző életemről mesélek. Szüleim számára a karácsony normális hétköznapiént telt, osztálytársaim sítáborba vagy

A regény a Cartaphilus Kiadónál jelenik meg 2012-ben.

valamelyik görög szigetre készültek, így hát a magam részéről nem tehettem mást, mint hogy jó pofát vágjak az egészhez, és biztosítsam őket róla, a családom minden pillanatban itt lehet, hogy elvigyen. Az őszi félév utolsó napjára kiürültek a hálók. Bezárt az ebédlő. Ahogyan az előadótermek is. Még a tanárok is eltűntek az iskola területéről, vitték hatalmas csomagjaikat, engem pedig szinte teljesen magamra hagytak.

Azért mondom, hogy „szinte teljesen”, mert éjjeliőr, valószínűleg egy egész éjjeliőr csapat, járta az iskola területét, ellenőrizte, hogy be vannak-e zárva az ajtók, letekerte a termosztátokat, zseblámpájának fénye pedig néha a környéket pártázta, mint egy régi börtönös filmben a reflektorok.

Szüleim egy hónappal azelőtt fogadták örökbe Gorant, a kísérteties tekintetű fiút, aki Drakula gróf akcentusával beszélte az angolt. Bár csak egy évvel volt idősebb nálam, Goran homlokát máris ráncok barázdálták. Arca beesett. Szemöldöke vad és kócos, mint a Kárpátok erdős lejtői; olyannyira gubancos és erős szálú, hogy ha közelebről megnézted volna, nem lepődsz meg, ha a szőrszálak között portyázó farkasfalkát, romos kastélyokat látsz, meg hajlott hátú cigány-asszonyokat, akik tűzifát gyűjtenek. Goran még csak tizennégy volt, de szeme, ködkürt mélységű hangja mind azt sugallta, hogy mintha végignézte volna, ahogy egész családját halálra kínozzák egy távoli gulág sóbányájának kényszer-munkatáborában, ahogy véredek űzik őket úszó jégtáblákon át, ahogy bőrkorbáccsal verik a hátukat.

Óh, Goran... Nincs az a Heathcliff vagy Rhett Butler, aki ennyire füstös képű vagy bárdolatlan lett volna. Mintha saját örökös magányában létezett volna, ahová a megpróbáltatások és nélkülözések iszonyú története zárta be, és én irigyeltem ezért. Bizony, ezért a sok kínoztatásért.

Goranhhoz képest a felnőtt férfiak butácskának, szószátyárnak és jelentéktelennek tűntek. Még az apám is. Ő aztán különösen.

Az ágyamban, a háromszáz lánynak épült svájci bentlakásos iskola hálójában, ahol a csövek épp csak annyira melegnek, hogy el ne fagyjanak, magam elé képzeltem Gorant, ahogy a kék erek átszövik halántékának áttetsző bőrét. Elképzeltem, hogy haja annyira erős, hogy le se lehet fésülni, és égnek áll, mint azoké, akik marxista filozófiát tanulnak keserű presszókávénk mellett a füstös kávéházakban, és csak a kínálkozó alkalomra várnak, hogy égő dinamitruddal dobjanak valami osztrák trónörökös nyitott autójába, s ezzel kirobbantsák a világháborút.

Anyám és apám minden bizonnyal éppen szegény Gorant mutatták be az összegyűlt médiatudósítóknak a Utah-beli Park Cityben, vagy Cannes-ban, vagy a Velencei Filmfesztiválon, míg én hat takaró alatt kucorogtam, fűgés kekszen és szénsavmentes Vichy ásványvízen tengődtem.

Nem, ez tényleg nem fair, de nyilvánvalóan nekem volt jobb dolgom.

A családom azt hitte, egy jacht fedélzetén töltöm az időt a vihorászó barátaimmal. Anyám és apám azt hitték, hogy *vannak* barátaim. Az iskolában azt hitték, hogy a szüleimmel és Gorannal vagyok. Két csodálatos hétig más dolgom se volt, mint hogy a Brontë nővéreket olvassam, elkerüljem a biztonsági őrköt, és rójam az iskola helyiségeit – meztelenül.

Tizenhárom életévem alatt egyszer sem aludtam meztelenül. A szüleim perze egyfolytában ruhátlanul parádéztak a ház körül, a francia Riviéra exkluzí-

vabb strandjain meg a Maldív-szigeteken, de én bizonyos testrészeimet folyton túl laposnak, másokat túlságosan kövérnek, megint másokat túlságosan sovány-nak, ám ezzel együtt is egyszerre esetlennek és puffedtnek, túl fiatalnak és túl öregnek éreztem. Nyilván megszegtem az iskola házirendjét, de egy magányos éjszakán levettem a hálóingemet és meztelenül bújtam ágyba.

Anyám sosem csinált belőle problémát, hogy elhívjon egy-egy hétvégi összejövetelre, ahol a nemi szervek anatómiáját tudatosították magukban, vagy az erogén zónáik feletti irányítás megszerzését gyakorolták, és ahol a szokásos celebmanik és lányaik gyülekezete idétlenkedett valami távoli barlangban: kézítükrökre guggoltak, csodálták a méhnyak végtelen rózsaszín hangulatait, de nekem ez az egész olyan sterilnek tűnt... a test feletti uralom megszerzéséből klinikai hangulat áradt. Nem olyan nyílt, őszinte módon próbálták ki a szexualitást, ahogy én szerettem volna. Én Gorant akartam, a kicsattanó életerejével és szeszélyeivel. Kalózatokat akartam és csipkébe szorított testeket. Álarcos útonál-lókat és elrabolt, pirosposzsgás lánykákat.

Második éjszaka aludtam meztelenül, és arra ébredtem, hogy pisilnem kell. A közös vécek minden szinten a folyosó végén voltak, de most biztos, hogy egyedül voltam a hálóban. A kőbe vésett szabályokat megszegve meztelenül és mezítláb kikukucsáltam a szobából, hogy látok-e a folyosón őráratkozó biztonsági embert. Az ablakokon átszűrődő halvány holdfényben látszott a leheletem párája, ahogy végigfutottam a hideg padlón a mosdóba és elvégeztem a dolgom. A harmadik éjszaka ismét kimentem a mosdóba, de útközben kicsit elkószáltam, mert visszafelé jövet betértem a földszinten a társalgóba, és ruhátlanul ücsörögtem a dermesztő bőrkanapékon a tévé képernyőjének fekete tükre előtt. Tükörképem az üvegen halovány, mint egy duci kísértet.

Óh, azok a boldog földi idők, mikor még volt tükörképem...

Tényleg, Sátán, de komolyan. Meg kell esküdnöd, hogy erről egy szót se szól-sz senkinek.

Ötödik egyedül töltött éjszakámon a kémiaszertárba merészkedtem, meztelenül ücsörögtem a szokásos helyemen a latin nyelvek osztálytermében, meztelenül álltam az ebédlő végében az emelvényen, ahol normális esetben a rangidős tanárok étkeznek.

És igen, aláírom, hogy halott vagyok, hogy szájalmasan néz ki a testem, és hogy nem sokra tartom magam, de nagyon is tudatában vagyok annak, hogy kockázatos, késő éjszakai exhibicionizmusom és Goran iránti epekedésem nyiladozó szexualitásom tünetei. A bőrömnek feszülő éjszakai levegő... a bőröm teljes felülete és a mellbimbóim és annak a sok hétköznapi tárgynak az anyaga: fa íróasztalok, a lépcsőn a szőnyeg, a folyosón a járólap mind-mind csodálatos érzés volt – a szokásos selyem- és nejlonrétegek közvetítése nélkül. Minden sarok mögött ott rejtőzhetett egy biztonsági őr, egy furcsa férfi egyenruhában, fényesre pucolt bakancsban. Mindegyiküket fényes jelvényben és övre csatolt pisztollyal képzeltem el. Valószínűleg valami bajszos svájci apukával vagy nagypapával futottam volna össze, de én Gorant képzeltem oda. Gorant, bilincsel a derekán. Gorant, ahogy tűnődő szemeit sötét diktátor-napszemüveg mögé rejti. Minden pillanatban rám vetülhet egy fénysugár, és olyan részeimet mutatja meg, melyeket idáig rejtve tartottam. Jelentik majd, és kicsapnak. Kitudódik, mi történt.

Meztelen kóborgásaim során a könyvtárban időztem, a bőrszagú könyveket olvasgattam, miközben a hideg márványon sétáltam mezítláb. Fürdőruha nélkül úsztam a medencében. A holdfény világított csak, amikor besurrantam a rozsdamentes acél konyhába, és keresztbe tett lábbal ültem a kőpadlón, ettem a csokifagyit, míg vacogni nem kezdtem a hidegtől. Kecsesen, mint egy állat... mint egy tündér... mint egy vadember... A kápolnába mentem, és húsomat és véretem bemutattam az oltár előtt. Szűz Mária szobrain és festményein túl sok volt a lepel és a fátyol, és mindig roskadozott az ékszerek súlya alatt. A Krisztus-ábrázolásokon alig volt több, mint egy töviskorona és egy túlságosan is aprócska ágyékkötő. Az első padban ülve éreztem, ahogy meztelen combjaim finoman a polírozott fához tapadnak.

A második egyedül töltött hét során már nappal aludtam, éjszakánként pedig ruha nélkül kóboroltam. Szinte minden szobában voltam már meztelenül, bejártam a folyosókat és a szerelőjáratokat, minden nyitott ajtón beléptem, de még nem jártam odakinn. Az ablakokon túl leesett a hó, mindent beborított, táncolt rajta a holdfény. Úgy éreztem, már az épületek is túlöltöztetnek. Ekkor már meztelenül aludtam. Olyan gyakran sétáltam, ettem és olvastam meztelenül, hogy odalett a varázs. Még mikor az *Ambert* olvastam csupasz mellel, akkor is... Elvesztettem azt a különleges érzést, hogy a tilosban járok. Csak úgy kaphattam vissza, ha ki megyek a szabadba, és meztelenül állok a csillagok alatt, vagy hagyom, hogy betemessen a hó, ha otthagynom csupasz lábam nyomát a buckák között.

Ismerek lányokat, akik bolti szarkák lesznek, hogy elérjék ezt a kora kamaszkori mámoros állapotot. Mások hazudoznak, vagy pengékkel vagdossák magukat.

Nem, egyáltalán nem fair, hogy az ember az egyik pillanatban még friss hóban gázol, a lába bokáig sülyed a Locarno melletti leánynevelő magánintézet körül a hóbuckák formázta tökéletes pusztaságába, néhány nappal később pedig megszámlálhatatlan levágott körömdarabka ingoványán át vonszolja magát a tüzes Pokolban, ahová örökre vettetett.

Az egyedül töltött karácsonyi szünet alatt, ahogy kiléptem a hálóból a havas éjszakai tájba, a bőröm érezte minden egyes hópihe érintését. A hidegtől minden egyes hajam szála égnek meredt, ahogyan a mellbimbóm is, a karomon és a lábamon minden egyes szőrtüsző csiklónvá változott, minden sejttem riadót fújt, talpon és éberen várta, mi történik. Előre nyújtott karral sétáltam, mint az ősi egyiptomi múmiák, mikor kősírukban felébrednek a régi horrorfilmekben. Kezem tenyérrel lefelé, ujjaim lazán lógtak, ahogyan Frankenstein csoszog előre, mikor életre keltik a Universal fekete-fehér filmjében. Mentségemre azt találtam ki: ha elkapnak, azt mondom majd, hogy alvajártam. Ez lett volna az én paraszomniás védekezési mechanizmusom. Csak mentem és mentem, lépésről lépésre, előre a hóesésben, bele a sötétségbe, ami olyan hideg volt, mint a csokoládéjégkrém; előre nyújtott kézzel, mint egy inszomniás rajzfilmfigura, csak éppen meztelenül.

Minden egyes porcikám minden egyes pillanatban érezte annak varázsát, hogy megérintenek. Azt akartam, hogy rám találjanak. Hogy lássanak kora kamaszkorom ereje teljében, csupasz mellel, csupasz puncival, tiltott gyümölcsként, gyerekpornós Lolitaként.

Ha rám talál egy biztonsági őr, tettettem volna, hogy elszégyeltem magam. Már nagy gyakorlatom volt benne, milyen is zavarban lenni és megszégyenülni. Ha álmomból felköltöttek volna, akkor se okozott volna gondot. Ha egy őr rontott volna rám, hogy elkapja a csuklómat, hogy pokrócot terítsen a vállamra, hogy megvédje gyermeki ártatlanságomat, egyszerűen hisztériás rohamot tettemek, és foggal-körömmel ragaszkodom hozzá, hogy fogalmam sincs, hol vagyok, vagy hogy kerültem oda. Elhárítok minden felelősséget a tetteimért... az ártatlan áldozat szerepét játszom. Az előző két magányos hétben megváltozott bennem valami, de még mindig el tudtam játszani, hogy meg vagyok döbbenve, hogy törekeny és szemérmes vagyok.

Nem, nem így haltam meg. Ahogyan már említettem, túlszívtam magam marihuánából. Nem fagytam halálra.

És egy kiéhezett, gyerekeket fogdosó biztonsági őr sem kapott el. Hogy a fene enné meg!

Előrenyújtott kézzel, mint egy alvajáró jártam az iskola területét, hajammal hópíhéket ejtve csapdába, míg végül nem éreztem már a lábaimat. Akkor aztán visszaszaladtam a háló ajtajához, mert attól tartottam, hogy lefagy a lábam és megnyomorodom örökre. Ahogy nedves kezemmel megragadtam az acélkilincset, ujjaim és tenyerem odafagytak a fémhez. Húztam, de az ajtó automatikusan bezáródott, ahogy becsukódott mögöttem, és én ott álltam mezítelenül, kezem a kilincshez ragadva-fagyva, a csukott ajtó előtt, s nem tudtam segítségért szaladni, biztonságban visszamászni az ágyamba, az éjszaka pedig gyilkosan borult rám, egyik jégkristály a másik után.

És igen, lehet, hogy romantikus, álmodozó fruska vagyok, de észreveszem a metaforát, amikor már majd a kiszúrja a szemem: egy bimbódzó kicsi lányka a biztonságot adó leányság és a reá váró szexuális érés fagyos pusztaságának határán áll megdermedve és zsenge, szűzi bőrének egyetlen szent darabkája tartja őt fogságában és a többi és a többi és a többi.

És a gazdag családok gyerekei, akiket svájci bentlakásos iskolákba küldenek, megérik a pénzüket. Köztudomású volt társaim között, hogy néhány évvel ezelőtt egy ravasz növendék ellopta a hálók kulcsát, egy kulcsot, mely minden zárat nyit, és ez a titkos kulcs a hálók főbejárata mellett egy bizonyos kő alatt lapul. Ha egy elővigyázatlan Loreen Loovnja kisasszony titkos légyottra vagy rágyújtani surrant ki, és kizárta magát, akkor a dorgálások elkerülése végett egyszerűen az ilyen bűnös esetekre rendszeresített kulcsot használta, s később visszatette azt rejtekhelyére. Kapóra jött volna ez a közös kulcs ott a kő alatt néhány lépésre, de a kilincshez fagyott kezemmel nem érhettem el.

Anyám erre azt mondaná: „Ez is azon *hamleti* pillanatok egyike.” Ami annyit tesz: erőfeszítést igényel, hogy eldöntsd a kérdést, lenni vagy nem lenni.

Ha sikítózok és üvöltözök, amíg egy éjjeliőr ideér, akkor porig leszek alázva, de életben maradok. Ha halálra fagyok, akkor megmarad a méltóságom, de... hogy is mondjam, halott leszek. Valószínűleg furcsa, rejtélyes alak leszek az iskolába érkező következő leánynemzedék számára. Örökül egy új, szigorú szabályt hagyok rájuk, mely szerint el kell tudni számolni minden egyes lány holtilétével. Örökül hagyok egy kísértethistóriát, mellyel a korombeli lányok majd egymást ijesztgetik takarodó után. Talán meztelen kísértetként maradok velük,

akit a tükörben, az ablak túloldalán, a folyosó távolabbi végén pillantanak meg a holdfényben. A kiváltságos kis csibészek megidéznek kísértetemet, háromszor a tükör előtt elmondva a nevemet:

– Maddy Spencer... Maddy Spencer...

És hát ez is a hatalom egyik formája, bár a hasztalan hatalomé.

És igen, tudom, mit jelent a *disszociatív állapot* kifejezés.

Bármennyire is vágyom erre a kísérteties, gótikus halhatatlanságra, éjjeliőr után kiáltok. Azt kiabálom:

– Segítség!

Meg azt, hogy:

– *Au secours!*

Illetve azt, hogy:

– *Bitte, helfen sie mir!*

A hulló hó sustorgása elnyel minden hangot, letompítja az egész éjjeli táj akusztikáját, megfojtja a visszhangot, mely messzire vihetné kiáltásaimat a sötétben.

Kezem ekkor már egy idegené. Látom kékre vált, csupasz lábaim, de azok már másnak a lábai. Kékek, mint Goran homlokán az erek. Az ajtó üvegtáblájában látom arcomat visszatükröződni, képemet az apró ablakon kicsapódó és azonnal megfagyó leheletem keretezi. Mindnyájan furcsának és rejtélyesnek tűnünk egymás számára, de ahhoz a lányhoz, akit az ablakban láttam, semmi közöm. Fájdalma nem az én fájdalomam. Itt van hát Cathrine Earnshaw halott arca, amint Szelesdomb barátságatlanul fagyos ablakain át kísért és a többi és a többi.

Néztem, ahogy a holdfényben vagy az utcai lámpa fényében tükröződő kóbor lelkem lefejtí ujjait az acélkilincsről, ahogy foszló bőre még mindig a fémhez tapad, s ujjbegyeinek és tenyerének lenyomata mint zúzvara csipkézi a fogantyút. Néztem ezt az idegen lányt, ahogy otthagyja életvonalának, szerelmi vonalának és szívonalának gyűrött térképét; komor arcára eltökéltség ül ki, fagyott pálcika lábain odasétál a kulcsért, és megmenti az életem. Ez a lány, akit nem ismertem, kitárta a nehéz ajtót, keze még egyszer hozzáragad, s az idegen törékeny bőrének még egy vastag rétege oda. A keze annyira elfagyott, hogy nem is vérzett. A fémkulcs olyan makacsul a kezéhez fagyott, hogy kénytelen volt magával vinni az ágyba.

Már csak az ágyban, pokrócokba bugyolálva, félúton az álom felé engedett fel a bőre, s a lány keze csendben fehér, vasalt ágyneműjére kezdett vérezni.

SÁRI B. LÁSZLÓ fordítása

János vitéz

részlet

Petőfi *János vitéze* sajnos egy házasságon kívüli, fiatalos partnerrel űzött munkahelyi szexjelenettel indul, melynek során Kukorica Jancsi elhanyagolja a kötelességét, és gondatlanságával súlyos anyagi károkat okoz a munkaadójának. Petőfi figyelmetlensége, és az ebből eredő hippiattitűd nyilvánvaló pedagógiai nehézségeket okozhat, hiszen az efféle szabadosságot aligha lehet követendő példaként állítani a tanuló ifjúság elé. A *János vitéz* ennél fogva általános iskolai oktatásra csakis cenzorális kiigazításokkal javasolható. Az alábbi átirat – mely az eredeti munka tizenegyedik strófájával veszi kezdetét, és Kukorica Jancsi sorsát a törvénytelen intermezzókat kiiktatva közvetlenül a katonai karrierhez igyekszik csatolni – természetesen csupán munkaanyag, a végleges változat leendő kidolgozóinak a figyelmébe ajánlva.

„Gyere ki, galambom! gyere ki, gerlicém!
A csókot, ölelést mindjárt elvégzem én;
Aztán a mostohád sincs itt a közelben,
Ne hagyj, hogy szeretőd halálra epedjen.”

„Tudod, Jancsi szívem, sehogyan sem lesz jó
Ez a huszár-attak, ez a baknyúl-tempó.
Meg hát mostohám is azt mondta, vigyázzak,
Okos lányt nem érhet skandalum, gyalázat.”

Kukorica Jancsi mit felelhet erre?
Úgy látszik, ezúttal füstbe megy a terve.
Nem fog *Ámor* nyila a szépséges árván,
Rezeg a rekettyés, fölrikolt egy fácán.

Megnyílik a bozót mély-árnyékú öble,
A derék mostoha lép elő hörögve.
Orcája porondján két küzdőfél csatáz:
Tengermély döbbenet s keresztény karitás.

„Ejnye, fiatalság, hát mi a bubánat!
Kukorica úrfi, vedd föl a subádat.
Teremtőd kertjéből ne szakajts virágot,
Onnan Ő ezért már sokakat kivágott.

*A szentmise végén várd be Iluskádót,
S nem bánom, egyetek képviselőfánkot,
Kísérd a vásárba, vidd el falubálba,
Hanem hát üstöllést hozd haza utána!*

*Nagy kár azért róni a rőt őszi allét,
Hogy a végén, Jancsi, te vidd el a balhét.
Nyaljátok a tejszínt, de bájköröd belásd:
Mézeskalács-szívet lőjél neki, ne mást."*

*E szavakat szólá a derék mostoha,
S szelíd korbács vala nyelvének ostora.
Szelíd szemmel nézett a juhászbojtárra,
Kinek szégyenében pirult az orcája.*

*Pirult, hiszen szíve hajlik ám a jóra,
Csak az a fene nagy kívánság ne vóna!
Ám hogy a szent szózat lelkit átalhatja,
Nyomban le is konyul bűnös akaratja.*

*S még kisebbre töpped, mintha jeges lékbe
Lógatna kukacot bőszi csukák elébe,
Amikor fölbukkan előtte a gazda
Glóbuszra formázott, buddhányi pocakja.*

*Szuszog, mint kanmedve az erdei hajszán,
Izzadság-gyöngyszemek sorjáznak a bajszán,
Kidülld fejbüül öklömnyi két szeme,
Mégsem haragvással néz Jancsira vele.*

*„Ne félj tőlem, komám, hidd el, megértelek,
Jó fiú vagy, Jancsi, tökös magyar gyerek!
Ez egyszer hadd legyek megértő és laza:
A miskarólóér' nem ugrasztlak haza.*

*Ámde figyelmezz rám, hallgass az öregre,
Ne legyints füleddel az ősi szövegre:
Taktikusabb volna tökéletlen vágyod
Valami nemesebb célban szublimálnod.*

*Szoknyák után futni méltatlan mulatság,
A férfikard ennél magasabb utat vág.
Elpuhítja lelked a rúzs és a kölni –
Állj inkább huszárnak, s eridj öldökölni!*

*A birkaiskolát immáron kijártad,
Pattanj hát nyeregbe, ne koptasd a lábad!
Másképp néz a lány is a katonatisztre,
Mikor elé toppan, talpig szifiliszbe!''*

*A gazda, elérvén szózatának végét,
Egynehány tockossal megtoldja beszédit.
Jancsi rá-rábiccent a baráti szóra:
Akár a csalogány, csattog a tarkója.*

*A napnak korongja hosszú égi útján
Megpihen odafenn a jegenyék csúcsán.
Onnan pillant vissza a magyar határra,
Rózsafátyol-leplét szétterítve rája.*

*Mit lát odafönről? Vajon mire néz le?
Milyen tájra csorog a nap arany méze?
Apró pöttyök alatt, hinnéd légypiszoknak,
Hanem hát igencsak izegnek-mozognak.*

*Ott lépdél a derék mostoha nyomába',
Hazatart Iluska, az anyátlan árva,
Végig a főutcán, rózsaszínű fényben –
Elkerülte végül a rettentő szégyen.*

*A gazda nem mozdul, úgy eltöprenkede,
Komótos ritmusban jár hatalmas keze,
Elmereng a dicső múltaknak ütemén,
Oldalán lapít a rezgő fejű legény.*

*Kimért tockosoknak tompa csattanása,
Mint a magyar tájék szíve dobbanása.
Legelnek a birkák, hallik csámcsogásuk,
Fönn a bárányfelhők futnak: égi másuk.*

Macska

„Vidám kutyád van. Kell még bármi más?”
Mesterházi Mónika: *Mi más?*

*macskatappancs macskafül
lopakszik az ágy körül
puhaságos macskabunda
kucorodik a karodba
macskadoromb macskabajsz
ennél többet mit akarsz*

Kicsi kutya

*Kicsi kutya rág, kicsi kutya rág,
posztópapucsot, matracszivacsot,
kicsi kutya mindent rág.*

*Tálat nyítt szét, falat bontott,
roppintott lapockacsontot,
elmajszolt egy bikacsököt,
fogat vált a szegény kölök,
faágot is ropogtat,
kell az az új fogaknak.*

*Felszakított párnaciha,
kutya orra csupa pihe.*

*Reszketetek, plüszegerek,
jön és rág a kutyagyerek!*

*Kicibálta, szétcincálta
fotelpárna afrikját,
lehet, hogy ő rágta körbe
a térképen Afrikát?*

Csibemadár, lelkem kuttya,
nekem erre már nem futja.
Lelkem kuttya, botor állat,
veled én már micsináljak?

Kicsi kutya rág, kicsi kutya rág.
Hagyd már abba, kicsi kutya, kicsi kutya,
attól tartok, kilyukad a kilyukad a lyukad a világ!

Jegyzetek egy nagyszabású poémához

A világnézet hiányának, mint valamely szakadéknak vagy úrnak a peremén imbolyogsz épp egzisztencialista-mód, vagy csak elkapott a nátha. Ezt kellene eldöntened, mielőtt kitalárod, hogy holnap mihez kezdesz: orvoshoz mész kikúráltatni magad harmonikusabb időkre, feltételezve, hogy harmonikus idők lehetségesek, sőt, eljövendők, vagy inkább továbbra is hanyod a fittyet a vírusnak, zord időnek, belátva, hogy a világ alapvetően nem működik, és ebbe maximum beletörődhedsz, avagy – akár az első opcióval nyert időt, akár a második felfokozott, majdhogynem önemésztő ügybuzgalmát kihasználva – rászánod magad az önreflexióra, ebben az esetben azt feltételezve, hogy a mentális reprezentáció közelebb visz valamiféle megoldáshoz, melyre ellenpéldaként felhozható az elmúlt párezer év szépirodalma, továbbá bölcséleti művei. Itt elakadsz, belátod ugyanis, hogy ellenpéldáiddal szemben is számos ellenpélda hozható fel a szakirodalomból, felkészültebben kellene nekivágnod a versnek, illetve eldöntened, nekivágsz-e, de túl kevés idő áll rendelkezésedre, hogy ezt eldöntsd, figyelembe véve a felsorolt opciók közti döntés sürgető kényszerét, másfelől az opciók és vélemények számosságát, tekintettel mindazon szempontokra, melyek korábban fel sem merültek saját hatáskörű felelősségként, pl. hogy a születésről és a halálról ki dönt, az ellenségünk valóban az ellenségünk-e, valóságos avagy virtuális világban cselekszünk ésatöbbi. Belegabalyodtál, és még mindig ott a kérdés: a nátha zavar-e, vagy a lét, és akkor holnap mit csinálj?

XL

Nem látszik.

Meg letagadhatnád. És jajdejól.

Ahhoz képest.

*Ez mindig kell ide, a viszonyítás. Mondok
tíz évvel többet, akkor mi van. Akkor
hümmögés van, hogy az a Madonna
is valahogy így. Azért te jobb vagy.*

Elhasznált ember mégiscsak.

De tudok úgy szeretkezni, ahogy ti nem.

Végighajtom fejbem, lepörög szépen.

Gúnyosan röhögtök, ja, neked csak ennyi.

*Ennyi vagy. Én meg visszaszólok, te,
te, kispofám, mit csinálsz, ha nincs melletted.*

*És holnap se, és aztán meg pláne,
mert jön a hétvége.*

*Ilyen helyzetbe sosem kerülsz, esélytelen,
higgyed, micsoda simán megy neked az élet.*

*Könnyed, laza, plusz egy kis depresszió,
hogy legyen pszichológusod. Hívhatod*

*ájfonon. Tudtok-e nem elindulni,
csak ülni bénán, én tudok.*

*Ki itt a pökhendi. Elhasznált kutyám
ugyan nincsen, de van még pár dolog.*

*Például ti mit tudtok mesélni marhanyelvről
aszpikban, Ovomaltine volt még
az amerikai szeretetsomagban
a nejlonharisnya mellett.*

És tudok sörkiflit hajtogatni.

Tudom Morrisontól,

hogy kell a világot akarni.

Most!

Csetpartner

Anyám megír néhány ímélt.
Küldenek neki állatbébik meg zöldségszobrok
diavetítést, kinyitja, vár türelmesen,
míg magától bezár, nem használ eszképet.
A címsor helyett a keresőbe írja a duplavéket.
Töltött káposztájáért könyörögnek a barátaim,
kocsonyájáról mesélnek. Nem főz bele répát,
csupa színhús az egész, meg a bőrök.
A karácsonyi pudingot a neten kereste meg. Válogat,
a marhafaggyút kihagyná, melegen nem bírja
a szagát, és visszatér az egyik eredeti angol recepthez,
amiben csak vaj van. Vissza tudott térni.
Nem sokkal később megkérdezte,
hogyan is van ez a fészbuk. Mondtam, jó
elbaszni az időt, aztán kértem, jöjjön el
velem csizmát nézni, leárazás, hús százalék.
Éppen veled csetelek, amikor felugrik melléd
anyám, arca üres lányfej, nocsak, beszélgetsz?,
ez az első szava hozzám. Honnan tudja, kérdezem,
zöld voltál, mondja, ez azt jelenti, nem?
Ellenőrzöm, név, születési hely, idő,
minden stimmel, nincs más adat. Kép meg pláne nincs,
akkor ez tényleg ő. Van közös ablakunk, írásbuborék.
Vagy tíz percen át ír, ideges leszek, miről lehet ennyit.
Fölhív, miért nem válaszolok, hogy vegyen-e
karajt, erre megy rá az egész délelőttje.
Kiderül, nem nyomott entert.
Nincs dolgod, hogy itt vagy megint? Egy darabig
ezt játssza velem, telefonál, mit csinálsz, cseveg,
elköszön, lecsap rám, azt mondtad, sietned kell,
hogyhogy itt vagy megint? Látom sértett kék holdját.
Mostanában egyre többet zöld.

Napi ötszöri

Mindig alszik tej a párkányon kislányos
bögrében. Egy kislány gyűjt a földről
leszóródott csillagokat. Grimm.

Nagyapám egyben kapja be a fölt,
elég neki hozzá kenyérháj.
Én iszom rá csomó szörpöt, ribizli (meggy),
ha véletlenül a számba kerül.

Pengevékony piskótaszél, megkenem
baracklekvárral, és elszopogatom
a sütőpapírt.

Főzök babos makarónit, tisztára,
mint Bud Spencer. Serpenyőben pirítom
össze a tésztát a babbal, égett, fekete serpenyő.
A Terence ki van rakva a falra
(négy gombostű), és néz a kék szemével
nyolcadikig.

Uzsonnázni nem szoktam. Néha kolbászt,
amikor töltöttpaprika van ebédre
vagy tészta. Nyikorgós kolbászt, a timsó
összehúzza a puha részt a nyelvem alatt.

Este megkérdezi tőlem, puncsi,
mint jutalomfalat? Kösz, így nem kell.

Búcsú Gaudiopolistól

*mint valami tessékklássék
sünbalázsék
egyre többen vagyunk
szűken lett nekünk az élet
mérve s mint holmi
egyedülálló mostoha
mégsem úgy randizom
ezentúl hogy most vagy soha
a most soha
sem áll rendelkezésre
magyarán nem keresek én már senkit*

*pedig kérdezik tudom mert látom
megannyi gombszem kereszttüzében
a kérdést műanyag cicától
sálra hímzett lón és nyúlón át
még a szemek nélkül született
névtelen birka is így mered rám
általam esetlenül ráfestett
filcnézése mögül hogy anyu
(persze mindegyiknek a magáé)
hol van mikor jön haza miért
nem tesz el valamit*

*én meg ridegen tartom őket
a cica még dobozban is maradt
a kedvükért innen is elhagyom
a rímeket nehogy komolytalannak
tűnjék a helyzet most gondolkodom
hogy ennek a nőnek majd hogy mondom
meg hogy bármit adjon csak állatot
ne hogy már tényleg túl sokan vagyunk
hogy ide új árva már nem jöhet
hogy be akarom zárni az intézetet
magam körül*

Ha én nyelv lennék... *(intenzív nyelvtan-folyam)*

„nyelvében nemz az élet“

*Ha én nyelv lennék,
nem lenne túl sok szavam.
Mire is mennék,
vagy megyek vele, ha van.*

*Többet mondanék,
vagy ha azt nem is, jobban?
Tán a toldalék
is fontosabb egy szóban.*

*Ha ige volnék,
magamat állítanám
feltéve, hogy még
módomban állnék talán.*

*Ha lenne nyelvem,
hát bizvást leharapnám,
és nevetlen
indulatszókra hagynám.*

*S ha nyelvővé válnék,
nem lennék valami szép,
agglutinálnék
és ragoznám az ízé-t,*

*és beszélnek csak
szünet és szóköz nélkül, s végül,
mint olvadt jégcsap
locsognék folyékonyan énül.*

Képriport Valahonnanból

*ma megint az a ruhája van rajta
valószínűleg ilyen alkalmakra nincs más
nem is ismerem de már lassan fél éve
nézem a képeit amiket külföldről töltöget fel
ittthonfelejtett családtagjainak és barátnőinek*

*ahol az arcát mutatják a fotók mosolyog
mert tudja most nagyvilági nő ha nem még
felmerülhetne hogy ezért azért kár az a sok
öszöndíj de mintha jobb szeretne bár az alakja
nem indokolja mégis nagykabátban háttal és sapkában*

*de ma megint az a ruhája volt rajta
mutatja a közzététel dátuma hogy épp
szociális életet élt az aktuális külföldi
nem tudom holi szórakozóhelyen látszik a
szájszegletben és a szemében hogy ezek akikkel
épp pózol amúgy vadidegenek de behívták a képbe mert*

*jól mutat és feltehetően már a könyökén
jön ki a közhely hogy a magyar lányok a
legszebbek azért lefotóz pár edényt is a
konyhában mutatván hogyha kell feltalálja
magát aztán valaki megint az arcába zoomol mondhatni*

*telibe és ő bár épp a rászáradt maradékot
vakarja teljesen reménytelenül egy háromnapos
tányérról gumikesztyűben azért már reflexből
elmosolyodik és bejelöli a képen a plüssmacit is
akit még ide a messzi Valahovába is magával hozott*

*talán csak ennyit hagyott meg az egész
életéből a bőröndben mikor hajóra repülőre
vonatra vagy buszszállt el innen ahol
ugyanebben a ruhájában megy ugyanilyen helyekre
ugyanilyen vadidegenekkel vigyorogni a kamerába csak épp
itt valahogy vakarás ide vagy oda nem tisztulnak a tényérok*

„A SÖTÉTSÉG MÉLYÉN”

Szerb Antal zsidósága és utolsó évei

„Minden hiábavalónak bizonyult, nemzsidó nemje zsidó igenné változott.”
Bán Zoltán András

„A kristálytisztza Apollón helyett most a láztól tépett emberi agy uralkodik.”
Honti János

„Balf soha be nem hegedő, égető sebhely maradt a nemzet lelkiismeretén”
Thienemann Tivadar

I. Életrajzi adatok: Szerb Antal és zsidósága

Szerb Antal szülei, Szerb Károly és Herzfeld Elza eredetileg az izraelita vallásfelekezethez tartoztak, a születési anyakönyvi kivonatba Szerb Antalt is ennek megfelelően jegyezték be. Az anyakönyvi kivonat egy 1938-as másolatának utólagos bejegyzések rovatában a következőt olvashatjuk: „A budapesti V. kerületi r. kath. plébániahivatal által 1001/1925. sz. alatt kiállított áttérési bizonyítvány tanúsága szerint a gyermek atyja 1907. dec. 20-án a r. kath. vallásra tért át. Ennek következtében a gyermek vallása is r. kath. lett.”¹ A kikeresztelkedés, és az ezzel is megerősített asszimilációs társadalmi magatartás ellenére – vagy éppen ezért? – Szerbet meglehetősen foglalkoztatta a zsidó származás, illetve az ehhez kapcsolódó társadalmi besorolás problémája. Fiatalkori naplójában és leveleiben is gyakran utalt erre, nemritkán a baráti körében folytatott beszélgetések kapcsán, de találhatunk e dokumentumokban utalásokat a pesti-lipótvárosi „zsidó” társadalmi miliőre is. Faludi Jánosnak így írt 1923-ban: „Jánoskám, a dolog olyan reménytelen, hogy tetszhetne ilyen bohémvérű, gyönyörű, csupa-szenvedély leánynak egy ilyen sovány zsidó nyelvész, tudatos nyárspolgár, jéghasú pasas, aki vagyok”.² Szerelmi kapcsolatainak alakítása során szinte kényszeresen figyel, hogy választottai közül ki „zsidó”, és ki „keresztény” lány. Naplóbejegyzés ugyanebből az időszakból: „Második találkozás; Bl[eyer] óra után együtt mentünk haza. Szabályos lipótvárosi kultúrbeszélgetés – meg vagyok döbbenve, nem így képzeltem el Angyalt. Zsidónak alítom”.³ Alexits György visszaemlékezései szerint Szerbet a kommün után bevezetett *numerus clausus* kényszerítette arra, hogy tanulmányait 1920-ban ne a budapesti, hanem a grazi egyetemen kezdje meg. A konszolidáció évei alatt, majd a harmincas évek első kétharmadában Szerb a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint már kevesebbet foglalkozott származásával, a zsi-

¹ 3004. 01. 0127. sz. születési anyakönyvi kivonat. PIM Szerb Antal személyi dokumentumai. V. 5572/2.

² *Szerb Antal levelei*. S. a. r. Nagy Csaba. Budapest, 2001, Petőfi Irodalmi Múzeum, 13. (A további hivatkozásokban: *Levelek*). Az idézetben Lakner Kláráról van szó.

³ Szerb Antal: *Naplójegyzetek*. Budapest, 2001, Magvető, 106 (valamint 101). Ismét Lakner Kláráról van szó, a „szabályos lipótvárosi kultúrbeszélgetés”-t megemlíti Faludinak írott fent idézett levelében is.

dóság kérdése a harmincas évek végétől, az egyre agresszívabb antiszemita légkör hatására jelenik meg újból – és mind határozottabb formában – egyes feljegyzéseiben.

Szerb sorsát és gondolkodásmódját erősen meghatározta a származás és a vallásosság kettőssége, valamint az ehhez kapcsolódó identitásproblémák. Már kisgyerekkorában megkeresztelték, köztudott, hogy a hazai katolikus megújulás jelentős képviselője: Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök – egyébként a hazai teológiai antiszemitizmus hírhedt alakja – volt a kereszta. Szerb a pesti piarista gimnáziumban tanult, ahol Sík Sándor volt a magyartanára; Sík nem csak az irodalmár Szerb korai kibontakozására gyakorolt hatást, hanem lelki-spirituális fejlődésére is.⁴ Fiala felnőttkorában ellentmondásosan viszonult a katolikus hithez, naplójából tudjuk, hogy vallási fellángolások és kiábrándulások, entuziasztikus lelkesedés és maró kétely váltogatták egymást. Kapcsolata Sík Sándorral továbbra is szoros, közeli barátai közül is sokan intenzív katolikus hitéletet éltek, noha zsidó származásúak voltak, akárcsak Szerb. Szerb Antalné így jellemzi ezt az időszakot: „A szilárd pont a katolicizmus volt, amelynek világokat átfogó közösségében a maga emberi egzisztenciáját sebezhetetlennek vélte. A közösség nem fogadta be, s nem véletlen, hogy legszűkebb baráti köre ebben az időszakban – az egy Szabó Lőrinc kivételével – egytől egyik katolizált zsidókból állt”.⁵

Szerbet intenzíven érintette az irodalomban és a kultúrában általában is jelentkező katolikus szellemi megújulás: a ferenceség reneszánsza, a francia katolikus írók és filozófusok népszerűsége, a hazai szerzők közül Babits és Sík lírájának mély vallásossága elbűvölik, erősen foglalkoztatják. Szerb katolikus fellángolásai sok szempontból pusztán erős egzaltáció-igényének kielégítését szolgálták: e szempontból a magas lángon égő szellem egyik tápláléka volt csupán a vallás.⁶ Vallásosságát ifjúkorában erősen gyengítette a szerelmi kapcsolatai miatt érzett lelkifurdalás, úgy érezte, hogy vallásos normái, és az ebből fakadó gátlások miatt nem tud előrelépni szerelmi kapcsolataiban, a nőügyek viszont spirituális fejlődését akadályozzák.⁷ Egészeben véve azt láthatjuk, hogy a katolikus hitéletével kapcsolatos problémák mélyén vagy kontrasztként többnyire ott húzódik a zsidó származás. Érti és tudja, hogy „kétsíkú” életet él, noha hívő katolikus, ennek ellenére zömmel zsidókból álló társadalmi milióben mozog, ez a közeg a modern és szekuláris életet élő új-lipótvárosi zsidóság.⁸ Konvertita barátok között érzi jól magát, akikkel nem csak a katolicizmus szellemi kérdéseiről lehet beszélgetni, hanem zsidóságukról is. Ellentmondásos érzéseit szemlélteti mindaz, ahogy később az *Utazás és holdvilág*ban megformálja a zsidó Ervinből lett ferences szerzetes: Severinus atya alakját és sorsát. Noha Ervin életrajzi mintája a „Barabások” köréhez tartozó Szedő Dénes volt, az *Utazás és holdvilág*ban ábrázolt „kétsíkú élet”, a konvertita hitbuzgalom, a hivatáson belül elért sikerrel szembeni bizalmatlanság („zsidó tulajdonságaim miatt haladtam előre az egyházi pályán”) Szerb dilemmáit is idézik.⁹ Tehát a katolikus Szerbhez kapcsolódó szövegek és gesztusok, illetve egyéb életrajzi vonatkozások egyúttal Szerb zsidóságát is konnotálják, nem csak a konvertitával szemben esetleg gyanakvó „külső” tekintet számára, hanem Szerb számára is. A napló oldalai arról tanúskodnak, hogy mindezt lejegyzti és kommentálja, e szempontból is folyamatosan figyeli önmagát.

⁴ Lásd *Naplójegyzetek*, 57, 100, 139 stb.

⁵ Hegyi Béla: Szerb Antalné. In Wágner Tibor (szerk.): *Akitől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete*. Budapest, 1996, Kráter, 321-327, 325. (A további hivatkozásokban: *Emlékkönyv*)

⁶ Lásd *Naplójegyzetek*, 84.

⁷ Lásd *Naplójegyzetek*, 193, 95, 107, 139, 148.

⁸ A „kétsíkú élet” kifejezés Sík Sándornak a híres konvertitákról írott művéből származik, lásd Sík Sándor: *A szeretet pedagógiája*. Budapest, 1996, Vigília, 135.

⁹ Vö. Szerb Antal: *Utazás és holdvilág*. Budapest, 1964, Magvető, 126.

Szerb zsidóságát csupán távolról érintették azok a megjegyzések, melyek egyes írásainak nyegleségét, felszínességét, zsurnalisztikus jellegét ostromozták. Itt különösen szembeűnők a *Magyar irodalomtörténetre* irányuló támadások, hiszen Szerb sajátos stílusa a „nemzeti tudomány” szakrális komolyságával történő szembeállítás során jelenhetett meg. Valójában nem állapítható meg, hogy a Szerb stílusát illető megjegyzésekben mikor volt tényleges antiszemita érzület, és mikor nem, de mivel tudható, hogy az antiszemitizmus az irodalmi élet berkeiben gyakran a zsidó származású írók magyar nyelvhasználatának bírálataként jelent meg, az idevágó megjegyzéseket sem tekinthetjük ártatlanoknak és ártalmatlanoknak.¹⁰ Az 1938-tól, az első zsidótörvények meghozatalától kezdődő korszak rendkívüli módon elkésérítette az írókat. Ettől kezdve egyre gyakoribbak azok az incidensek, melyeket ellene irányuló antiszemita támadásokként élt meg. Ennek példája egy vendéglői este Márai Sándor társaságában, amikor az ittas Márai zsidózni kezdett, és Szerb a visszaemlékezők tanúsága szerint sírva fakadt. Szerbnek a zsidósághoz való kötődése minden bizonnyal erősödött akkor, amikor első házassága felbomlása után feleségül vette Bálint Klárát, aki az ismert zsidó vallásfilozófiai gondolkodó, Szabó Lajos első felesége, valamint Osvát Ernő unokahúga és Bálint Endre festőművész testvére volt. Bálint Klára szerepének jelentőségét fokozza a körülmény, hogy Szerb környezetéből ő törekedett leghatározottabban arra, hogy Szerb pályáját, halálát, emlékezetét egyértelműen zsidó sorsként, a magyar zsidóság tragédiájához tartozóként tüntesse fel. Szerb egyes feljegyzéseit a harmincas évek végétől úgy is olvashatjuk, mint kényszerű reakciókat a zsidóellenes intézkedésekre.¹¹ Az írókat idővel egyre kevesebb kiadó foglalkoztatta és egyre kevesebb újság közölte, így megélhetési nehézségei a kilátástalanságig fokozódtak. 1939-ben újra Baumgarten-díjért folyamodott, de a zsidó származású írók jelölésétől a Baumgarten Alapítvány elleni támadások miatt tartózkodó Babits az egyszerű már díjazott Szerbet nem támogatta.

Babits álláspontjának alakulása nyomon követhető a beszélgetőfüzetekből, de figyelembe kell venni, hogy véleménye minden bizonnyal függött attól, hogy éppen ki volt nála. „[Basch Lóránt van nála] A nívót tartva nem lehet kiadni a díjakat. [...] Szerb nem érdemelné, Bálint nem esik a vonalba, újságíró”.¹² 1940. december 11-én sincs jobb véleménnyel Szerb Antalról; ezt írja Basch Lórántnak: „Ma d. u. volt itt a *Bóka* és a *Szerb Tóni*. De én nem gondolom őt, <me> ha tiszta árja, akkor eszembe se jutott volna most Nézd: a tény az, hogy tanusítványa még nincs, veszélyes lehet, úrügyet szolgáltathat, s mindezt akkor, mikor nem is <mélt> Gondolkoznom kell a dolgon. Én mondom, nem gondolnám őt a díjra <méltónak> kiszemelni akkor ha keresztény”.¹³ Babits egyrészt azt állítja, hogy ha Szerb nem lenne zsidó származású, akkor se támogatná őt – mint korábban mondta Basch Lórántnak: „*Szerb nem érdemelné*” meg. Így szavaiból arra következtethetünk, hogy csupán azért fontolgatta Szerb díjazását, mert egyik célja az lehetett, hogy a jelöltek listája ne álljon „faji” alapon. De ez is bizonytalan érv, hiszen közben azt a tanusítványt sürgette, amit Szerb a jelek szerint még nem szerzett meg. A díjakat végső soron jóváhagyó minisztérium

¹⁰ Erről újabban: Hernádi Miklós: *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban 1860-1945*. Budapest, 2010, Noran Libro, 56-64. „A zsidó írók »magyartalanságainak«, léhaságának vagy cinizmusának bírálata azonban valójában semmi egyebet nem takart, mint a velük még a *Nyugat* indulásakor kötött szolidaritási és modernizálási szövetség felmondását”. Hernádi i. m. 64.

¹¹ Jegyzetfüzeteiből látni, hogy ekkoriban az etnológiai irodalmat forgatja, érveket keres az alacsonyabb rendű fajokról szóló náci tanításokkal szemben. Szerb Antal: *Feljegyzések a németiséggel kapcsolatban*. 1939-1940-es évek eleje. PIM V. 5462/223. 32 számozott lapból álló füzet, 22.

¹² Babits Mihály: *Beszélgetőfüzetei 1940-1941*. Szövegét gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta Belia György. Budapest, 1980, Szépirodalmi, 41-42.

¹³ Babits: *Beszélgetőfüzetei*, 254.

ugyanis tanúsítványt kért a jelöltek származásáról.¹⁴ Babits érvelése talányos és bizonytalan: ha Szerb árja lenne, nem is venné fontolóra, csak azért jön szóba, mert zsidó, de mint-hogy zsidó, nem támogathatja, mert ürügyet adhat a miniszteriumnak ahhoz, hogy megvétózza a jelölést.¹⁵ Később Babits egyértelműbben fogalmaz: „Szerbnél úgy érzem, nyilvánvaló, hogy csak ez a szempont hozza be a nevét: az t.i. hogy a névsor ne álljon tiszta faji alapon. Olyan valaki kellene, aki akkor is megkaphatná, ha ez a szempont nincs”.¹⁶

A pálya végén megjelentek olyan bírálatok is, melyek már Szerb tragédiájával kapcsolódtak össze: Palló Imre nyilas parlamenti képviselő 1942. december 2-án támadást indított a *Magyar irodalomtörténet* ellen a szerző zsidósága és a könyv állítólagos magyarelles tendenciája miatt.¹⁷ A háborús évek során Szerbnek a mindennapi zsidógyűlölet fokozódásával kellett szembesülnie, illetve – a „hivatalos Magyarország” részéről – az antiszemita törvényekkel és rendeletekkel. Így minden bizonynal az üldözöttekkel megtalált azonosság és szolidaritás készítette arra, hogy 1944. március 15-én ünnepi beszédet mondjon a zsidó egyetemi hallgatók és főiskolások szövetségében.¹⁸ Feltételezhetően ez volt az egyetlen alkalom, ahol Szerb egy deklaráltan zsidó szervezet nevében közéleti szerepet vállalt. Mint Zolnai Bélához írott leveléből tudjuk, Szerbet katolikus volta sem menthette fel a sárga csillag hordása alól: „egyelőre nincs nagyobb baj, mint hogy nyugdíjba megyek, sárga csillagot hordok és éjszakáimat az óvóhelyen töltöm”.¹⁹ Szerb Antal felsőkereskedelmi iskolai tanári állását 1944. április végével veszítette el, amikor a „zsidók közszolgálatának megszüntetéséről” szóló kormányrendelet alapján több mint húsz év szolgálati idő után nyugdíjazták. Az irat így fogalmaz: „dr. Szerb Antal kereskedelmi középiskolai tanárt a zsidók közszolgálatának megszüntetésére szóló 1210/944. M. E. számú kormányrendelet első paragrafusának 2. bekezdése alapján hivatalból nyugdíjazom, és őt a tényleges szolgálat teljesítése alól az 1944. évi április hó végével felmentem”.²⁰

1944 nyarán Szerbet munkaszolgálatra hívták be. Önmagában Szerb, mint 1919 előtt megkeresztelt katolikus vallású magyar állampolgár nem került volna a zsidóellenes rendelkezések hatálya alá, helyzetét az a körülmény tette visszavonhatatlanná, hogy a vegyes házasságokat megtiltó harmadik zsidótörvényben úgy definiálták az érintettek körét, hogy az a zsidó származású személy, akinek házastársa is zsidó, akkor is zsidónak minősül, ha egyébként a „kivételezettek” közé tartozna. A tragikus helyzetet tovább rontotta, hogy az 1944-től egyre szaporodó zsidóellenes rendeletek immár kötelező erővel a vegyes házasságokra vonatkozó törvény előírásai szerint határozták meg, hogy ki tekintendő zsidónak, így a házasságkötéseket szabályozó törvény hatóereje érintette gyakorlatilag az emberi élet minden területét. Az 1939. március 11-én megjelent 1939. évi II. törvénycikk jogi alapot biztosított a munkaszolgálat felállítására, majd 1939. július elsején ténylegesen életbe lépett a munkaszolgálat intézménye. A munkaszolgálat hamarosan zsidóellenes ka-

¹⁴ Babits: *Beszélgetőfüzetek*, 256, 64. sz. jegyzet.

¹⁵ Babits: *Beszélgetőfüzetek*, 255.

¹⁶ Babits: *Beszélgetőfüzetek*, 255.

¹⁷ Lásd: Túrmезey Lászlóné: *Értékrombolás [A Cél, 1942]. Új közlése: Wágner Tibor (szerk.): Tört pálcák 1. Írások Szerb Antalról, 1926-1948.* Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó, 203-209; B. Nadányi Olga: Szabad-e a fiatalság kezébe adni Szerb Antal irodalomtörténetét? [Egyedül vagyunk, 1942] In *Tört pálcák 1*, 209-212; Miért nyerte meg Szerb Antal irodalomtörténete a Szépművés Céh pályázatát? [Egyedül vagyunk, 1943] In *Tört pálcák 1*, 214-216. Palló Imre nyilas képviselő interpellációját és Szerb választát közli Kunszery Gyula: Szerb Antal irodalomtörténete az ebek harmincadján [1943]. In *Tört pálcák 1*, 217-227.

¹⁸ Lásd: *Emlékkönyv*, 284.

¹⁹ Levél Zolnai Bélához, 1944. április 18. In *Emlékkönyv*, 239.

²⁰ A dokumentumot közli: Csiffáry Gabriella: *Rejtett arcok. Híres magyarok más oldalról.* Budapest, 2009, Scolar, 313. (Budapest Székesfőváros Polgármestere, 88. 795/1944.-VII. sz. ügyirat.)

raktert öltött, először azon elvből kiindulva, mely szerint a zsidók nem lehettek tiszték és tiszthelyettesek, illetve nem láthattak el fegyveres hadiszolgálatot. Később, a „2870/1941. ME. sz. rendeletet kodifikáló 1942. XIV. tc., a honvédelmi törvényt módosító ún. honvédelmi novella alapján immár világosan körvonalazódott a zsidók kiegészítő munkaszolgálatra való igénybevétele”.²¹ Ez egyértelműen kimondta, hogy a munkaszolgálat „sem magyar emberhez, sem keresztény gondolkodásban felnőtt fiatalokhoz nem méltó”.²²

Szerb Antal 1943 őszén, majd 1944 júniusától Budapesten teljesített munkaszolgálatot; amennyire tudható, a dunai hajókról faanyagot, katonai raktárakban élelmiszert rakodott, romeltakarításon dolgozott, illetve – Kerényi Károlyhoz írt levele szerint – mezőgazdasági munkán vett részt. Munkaszolgálatos körlete a zuglói Nürnberg utca 11. szám alatti Romil Zománcárugyár volt.²³ Ezt követően 1944 késő őszen útnak indították Magyarország északnyugati határvonalára felé. „Szerb és a vele szolgáló Halász Gábor és Sárközi György [...] abban reménykedtek, hogy a honvédségi »legális« századkötelékben inkább életben maradhatnak, mint az illegális életveszélyes zátonyai között. De az ő útjuk is a halálba vitt. A fővárosi »védtettek« sorában bevagonírozták őket. A századkötelék megszűnt, és december elején – ennivaló, téli felszerelés, takaró nélkül – először Fertőrákosra, majd Balfra kerültek”.²⁴

A német területeket az orosz előrenyomulástól elszigetelni kívánó „Birodalmi Védőállás” Niederdonau Mitte erődvonalának építése során, az osztrák (akkor voltaképpen magyar-német) határ mellett vette kezdetét Szerb életének utolsó, rémálomszerű szakasza. Az „erődvonal” építkezései mind hadi, mind gazdasági szempontból értelmetlenek voltak, nem szolgáltak mást, mint ártatlan emberek ezreinek elpusztítását. „A katonailag érdektelen, értelmetlen állásrendszereket embertelen hajszával építették – a kényszer-munkások iszonyatos szenvedéseket álltak ki, és óriási veszteségek érték őket. A Niederdonau erődvonal munkatáborainak mintegy 35 000 foglya közül 1945. március végéig 10500 – 11500 éhen halt, vagy a brutalitások és a betegségek következtében elpusztult”.²⁵ A tábor körülményeit Szita Szabolcs így írja le: „A balfi 1800-2000 fős tábor a lakóházak mögötti pajtákból állt, amelyek mély fekvésük miatt a feltört talajvíztől gyakran nedvesek voltak. Aljzatukat helyenként nyirkos szalma, másutt nádkévék borították. Rendkívül huzatosak voltak, s némelyikbe az eső, a hó is bevert. A téli reggeleken az oda szállásolt foglyokat többször hó lepte be, sokan szenvedtek fagyási sérüléseket. A nagyobb pajták általában 50-50 fogolynak szolgáltak szállásul. Ilyen célra igénybe vettek üres istállókat és más községi épületeket [...] A balfi erősítési munkálatokhoz a környező erdőkben kitermelt fahasábokat, rönköket a foglyok kettesével, a vállukon hordták le a harckocsiakasztó árkokig és a bunkerekhez. A munkáknál valamilyen módon félrehúzódni, az őrség figyelmét felkelteni életveszéllyel járt”. A foglyok közül többen fiatalpú szandálban dolgoztak a fagyos sárban és a Fertő jegén, az étkezés pótkávéból, ebédre répalevesből, estére főzelékből vagy ismét répalevesből állott, kenyeret háromnaponként osztottak. Egy korábbi rendelet értelmében a munkaszolgálatosoknak a hadsereg nem volt köteles munkaruhát adni, a foglyok öltözékét a katonasapka és saját civil ruhájuk képezte. A tönkrement ruházatot a halottakéból pótolták.²⁶

²¹ Lásd Szita Szabolcs: *Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez. 1944-1945.* Budapest, 1989, Kossuth, 11. skk.

²² Idézi: Szita Szabolcs: *Halálérőd*, 15.

²³ Lásd Sötér István és Kolozsvári G. Emil visszaemlékezéseit, *Emlékkönyv*, 251, valamint 257. Vö. Fenyő József: Mi történt Balfon 1945. március 31-én? *Soproni Szemle*, 1968/4, 83-87, 84.

²⁴ Szita Szabolcs: *Halálérőd*, 132. Vö. Szerb Antalné: Szerb Antal utolsó hónapjai. *Irodalomtörténet*, 1959, 449-452; uő: Emlékeimből. *Új Írás*, 1968/1, 115-116.

²⁵ Szita Szabolcs: *Halálérőd*, 124.

²⁶ Szita Szabolcs: *Halálérőd*, 129-130. skk.

Szerb utolsó napjainak fizikai körülményeit, az embertelen életfeltételeket érzékeltetik a fenti adatok. Az író testi-egészségi állapota, valamint lelkiállapota ettől kezdve egyre rosszabbodott – noha a határ mellől írott első leveleiben még megkísérelte fenntartani a pesti körletből írott levelek könnyed, a körülményeket bagatellizáló hangnemét: „Kedves Klára, remélem, már tudják, hogy itt vagyunk, a sógoréknál. Elég jó dolgunk van, csak persze a koszt odahaza bőségesebb volt. Az itteniek nagyon kedvesek hozzánk. A munka nem nehéz”.²⁷ Később így írt: „Fertőrákoson vagyunk, Sopron mellett, itt van Halász G., Sárközi, Lukács Antal és az öcsém is. Nincs olyan rossz dolgunk, bár a koszt egy kicsit kevés, és az időjárás így télen sok kívánni valót hagy hátra”.²⁸ Szerb utolsó levele már a deprimált, fásult, reménytelenségbe süppedt ember híradása: „Általában ez a hely, ahol most vagyunk, Balf, átkozott egy hely, és minden tekintetben rosszul megy nekünk. És most már nincsen más reményem, mint az, hogy a háborúnak nemsokára vége lesz; csak ez tartja még bennem a lelket. Most már sötét is van, meg hangulatom sincs, hogy többet írjak. Bízgatok benne ti is, hogy nemsokára találkozunk, és szeressétek szerencsétlen Tónitokat”.²⁹ Szerb Antal 1945. január 27-én vesztette életét; halotti anyakönyve szerint végelgyengülésben, de szemtanúk egybehangzó állítása szerint a teljesen kiéhezett, legyengült és beteg embert a nyilas keretlegények agyonverték.³⁰ Holttestét a balfi tömegsírban Bálint Klára személyes közreműködésével exhumálták, majd Budapestre szállították, ahol a kerepesi temetőben temették el. Szerb kettős identitása („két síkú élete”) halála után is érvényesnek bizonyult: sírjánál római katolikus szertartás szerint Sík Sándor búcsúztatta, emlékjele látható Balfon, a zsidó munkaszolgálatosok emlékművei körében; fényképe és adatlapja pedig ott található a jeruzsálemi Yad Vashem archívumban, a vézskorszak zsidó áldozatainak emlékhelyén.³¹

II. Szerb identitása: zsidó-magyar „két síkú élet”

Szerb kirekesztése a többségi társadalomból, állásvesztése, perifériára szorulása, munkaszolgálatra kötelezése, majd embertelen következmények között bekövetkező meggyilkolása egyenes következményei voltak a zsidóság elleni intézkedéseknek. Ezért Szerb életének a származásához kötődő vonatkozásait nehéz úgy rekonstruálni, hogy pályája és sorsa ne csupán a zsidók elleni gyűlölet és – Lucy Dawidowicz szavaival – a „zsidók elleni háború” részeként nyerjen speciálisan zsidó jelentőséget. Ugyanakkor egyes dokumentumok lehetővé teszik, hogy az író származásáról (zsidóságáról) egyrészt az identitásképzés, másrészt az irodalmi hivatásatika megalkotása, illetve, igaz, szórványosan, a

²⁷ Zimber Klárának, Fertőrákos, 1944. dec. 5. (*Levelek*, 122.)

²⁸ Gere Kelemennének, Fertőrákos, 1944. dec. 13. (*Levelek*, 123.) A levélben említett, a balfi tábornok túlélő Lukács Antal szavaiból ismerjük Szerb utolsó napjainak és halálának viszonylag pontos körülményeit. Szerb Antalné később erős indulattal beszélt Lukácsról, mert (állítólagos) önzésével – nem osztotta meg Szerbvel az általa rejtegetett élelmiszert – közvetve hozzájárulhatott az író halálához.

²⁹ Gere Kelemennének, Balf, 1944. dec. 16. (*Levelek*, 124.)

³⁰ Lásd 1947. 61. sz. halotti anyakönyvi kivonat; Kopházai Anyakönyvi Kerület, 1947. július 18. „Bejegyzés ideje: 1946. okt. 29. Az elhalálozás ideje: 1945. január 27. Családi és utóneve, állása, lakhelye: Dr. Szerb Antal tanár, Budapest, XII. ker. Hidegkúti út 47. Vallása: r. kath. Életkora: 43 év. Szülei: Szerb Károly, Herzfeld Erzsébet. Halál helye: Balf. A halál oka: végelgyengülés”. PIM Szerb Antal személyi dokumentumai, V. 5572.

³¹ Yad Vashem. The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority. The Central Database of Shoah Victims' Names. http://www.yadvashem.org/wps/PA_1_0_CH/sample/IdeaApi/html/zoom_image.jsp

zsidó eszmetörténet (vallásfilozófia és messianizmus) kapcsán is megállapításokat tehesünk. A dokumentumok alapján látható, hogy Szerb nem volt a saját zsidóságát bizonyos ingerült daccal és ehhez társuló nem-zsidó öntudattal figyelmen kívül hagyó szerző, mint például Radnóti Miklós.³² Nem volt virtigli urbánus sem, mint mondjuk Fejtő Ferenc, nem volt „mély-zsidó”, mint Pap Károly, és nem alakított ki olyan egyensúlyt zsidó énye és modern polgári irodalmár státusza között, mint barátja, Komlós Aladár, de nem volt olyan szilárd hitű katolikus konvertita sem, mint amilyen például tanára, Sík Sándor. Szerb részéről a nyilvánosság felé mutatott kép a modern polgári irodalmár, az európai literary gentleman képe volt. E mögött azonban egy sokkal bonyolultabb identitásképlet húzódott meg. A személyes identitás és a külső társadalmi besorolás szempontjából Szerb egyrészt tisztában volt zsidóságának meghatározó erejével (ezért egyes gesztusaiban felfedezhetünk valamiféle „álcázó”, Poszler szavával: „védelmet kereső” szeszületet), másrészt – teljes joggal – azt gondolta, hogy tudósként és íróként azt a magyar nemzeti kultúrát építi, melyhez teljes mértékben odatartozónak tekintette magát. Egyrészt az *asszimilációs modell* politikai és kulturális működőképességében bízva, másrészt a nyelvben és a kultúrában megtestesülő nemzeti génusz és a nemzet lényege közötti azonosságot hangsúlyozó *romantikus nézetek* hatása alatt nem csupán a nemzeti kultúrához mint szimbolikus rendszerhez, hanem közvetlenül a származási és etnikai köteléket jelentő nemzet-testhez is joggal odatartozónak tekintette magát.³³ A Radnóti példájával való összevetésnél maradván azt mondhatjuk, hogy nyilvános irodalmár-attitűdjük hasonló volt, de Szerb sokkal inkább – noha szintén kényszerűen, de – tudomásul vette származásának determináló erejét, és az üldöztetés éveiben inkább készen mutatkozott megtenni a szolidaritás gesztusát származási közössége felé, mint Radnóti.³⁴ Így Szerb Antal nyilvános irodalmi működésében csak azok láthatók valamiféle zsidó karaktervonás kifejeződését, akik tisztában voltak származásával és ezért eleve előítélettel olvasták, illetve azok, akik a magyar kultúra modernizációjának kérdését eleve „zsidó ügynek” könyvelték el, továbbá azok, akik a nagyváros kozmopolita közegében keletkezett irodalmat automatikusan a „zsidók” által gyártott „aszfalirodalom”-nak minősítették.

Szerb Antal esetét vizsgálva sem hagyható figyelmen kívül a magyar zsidóság sajátos társadalomtörténeti helyzete. Családjá, minden bizonnyal apja, Szerb Károly törekvéseinek köszönhetően, egyértelműen az asszimiláció útját választotta: névmagyarosítás, katolizálás, a magyarsághoz és a magyar kultúrához való odatartozás hangsúlyozása jellemezte a családi miliőt. A Szerb család lelkiismeretesen végigjárta a zsidóságtól a magyarságig vezető asszimilációs folyamat minden szakaszát – egészen az asszimiláció totális kudarcáig. A társadalomtörténeti megközelítés egyik nem megnyugtatóan feloldható eleme az, hogy a többségi társadalomhoz való csatlakozás eszközeit és szimbólumait jól leírhatjuk a „kompenzáció” fogalmával, mely egyúttal a művéség, az álcázás, a felszínesség képzetait kölcsönzi az általa megragadott jelenségeknek, még akkor is, ha

³² Radnótit foglalkoztatta zsidósága, erre monográfiája számos példát közöl, de sem költői, sem szellemi, sem kulturális szempontból „nem tekintette magát zsidónak”, lásd: Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Budapest, 2009, Osiris, 543. skk.

³³ E kötelék természetéről nagyon érdekesen ír Dávidházi Péter éppen Radnóti költészete kapcsán; lásd Dávidházi Péter: *Őseinket felhozád*. In uő: *Per passivam resistentiam*. Budapest, 1998, Argumentum, 142-143. Vö. Dávidházi Péter: „Visszahelyezni eredeti közegébe”. Kerényi Károly és a mitológusi szerep hermeneutikája. In Oláh Szabolcs és mások (szerk.): *Szerep és közeg*. Budapest, 2006, Ráció, 309-335, 320. skk.

³⁴ Radnóti a saját zsidóságára vonatkozó legátfogóbb vallomását – Komlós Aladárhoz 1942. május 17-én intézett levelét – éppen abból az alkalmából vetette papírra, hogy nem volt hajlandó verset adni egy „magyar-zsidó” irodalmi antológiába; lásd Ferencz: *Radnóti Miklós*, 539-543.

a szóban forgó döntések és gesztusok érzelmileg mélyen átéltek, megalapozottak, komolyak, őszinték voltak.³⁵ A többségi társadalom részéről a 19. század második felétől „előírt” asszimilációs norma a magyar nyelvhasználatra, az elkülönülő ortodox életmóddal való szakításra, a világias mindennapi magatartásra és végül valamiféle formális közéleti hazafiságra vonatkozott; a magyar kultúra ügyének lelkes szolgálata, a névmagyarosítás, a kikeresztelkedés, a vegyes házasság már a kedvezőtlen társadalmi besorolás elleni státusz-kompenzáció területére tartozott.³⁶ Ha ezek a szegmensek nem is mindig vonatkoznak közvetlenül Szerb műveire és pályájára, jól kirajzolják azt a diszkurzív teret, melynek függvényében Szerbnek a zsidósághoz való kapcsolatát elemezhetjük.

Szerb esetében a katolikus neveltetés, később a Sík Sándor által irányított középiskolai cserkészélet, az életút ifjúkori szakaszában megfigyelhető buzgó és rajongással átszőtt katolikus vallásgyakorlás, illetve a nemzeti kultúra konszenzusos alapját képező klasszikus magyar irodalomtörténet ihletett művelése a többségi társadalomhoz való odatartozást hangsúlyozó gesztusok soraként is értelmezhető.³⁷ De az asszimilációs stratégiák szempontjából nézve a dolgot, ugyanígy magyar volt a vallását megtartó zsidó polgár is, hiszen éppen a jogegyenlőség liberális-nacionalista programja fogalmazta meg, hogy a zsidók etnikai szempontból voltaképpen *nem zsidók*, hanem másvallású *magyarok* (noha e program életszerűségét a zsidókkal szembeni jobb esetben bizalmatlanság, rosszabb esetben ellenséges érzület gyakran kétségbe vonta). Ehhez képest a katolizálás valóban kompenzációs gesztusnak tekinthető.³⁸ Ezt a családfő, Szerb Károly indítékait illetően többen hangsúlyozták: „Kivételesen széles látóköre és szellemi érzékenysége következtében fokozottabban átérzi a zsidó származású intelligenciának a magyar középosztályban elfoglalt sajátos helyzetét, és éppen ezért felébred benne a túlsó oldalra való átjutásnak, a középosztályba való beolvadásnak a teljes vágya. [...] Katolizálásával és Prohászka keresztapaságával próbálja maga és családja számára a keresztény középosztályhoz vezető hidat megépíteni, és fia sorsát jelképesen is a »katolikus reneszánsz« útjához kötni”.³⁹

A zsidóság történetébe kódolt vallásos, egzisztenciális, történelmi és – mondjuk így – szenvedés-tapasztalatok; a kiválasztottság tudata és a párianép-státusz egysége, valamint a különféle zsidó csoportok eltérő válaszai a kirekesztés, a befogadás, illetve a hagyományörzés és a modernizáció változataira azt eredményezte, hogy a huszadik századi zsidóság múltjában számtalan olyan tényező rejtőzött, mely tényezőkkel való szakítást a zsidók önfeladásként, árulásként, megalkuvásként, színlelésként élhették meg.⁴⁰ A megtagadott zsidó múlt mindenhol ott kísérthetett, lelkipurdalást, félelmeket, szorongást okozva. A neológ zsidó túllépett az ortodoxián, a nyugati túllépett a keleti zsidó élet nyomorúságán és rajongó vallásosságán, a kitért zsidó túllépett a vallási közösségen, a modern zsidó túllépett a hagyományon, az asszimilált magyar zsidó túllépett magán a zsidósá-

³⁵ Lásd Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Budapest, 1997, Cserépfalvi, 101.

³⁶ Lásd Karády: *Zsidóság*, 99.

³⁷ Szerb vonzódása Adyhoz – mely vonzódás irodalmi ízléséből nem feltétlenül következett – talán annak is köszönhető, hogy Ady feltétlen filoszemita volt, verseiben és publicisztikájában a zsidóság és a magyarság keveredését sürgette, továbbá a zsidó-magyar sorsközösséget valló régi református teológiai-poétikai hagyományhoz való kötődésével valamiféle érzelmi kapaszkodót nyújthatott Szerb számára.

³⁸ Lásd Karády: *Zsidóság*, 71-72.

³⁹ Poszler György: *Szerb Antal pályakezde*. Budapest, 1965, Akadémiai, 10. Szerb apjáról valójában nagyon keveset tudunk, Poszler szavai valószínűleg Szerb Antalné közlésein alapulnak, aki többször is nyilatkozott Szerb Károly katolizálásának motívumairól a fentieknek megfelelően; vö. *Emlékkönyv*, 324-5.

⁴⁰ Vö. Komlós Aladár: *A zsidó lélek* [1937]. In Komlós Aladár: *Bevezetés a magyar zsidó irodalomba*. Budapest – Jeruzsálem, 2009, Múlt és Jövő, 32-41, 37.

gon.⁴¹ Ennek számos következménye volt, most két olyan szempontot hangsúlyoznék, mely Szerb idekapcsolódó gesztusainak megértéséhez szükséges. Egyrészt ezek a körülmények és megítélések egy olyan skizoid társadalmi értelmezési és észlelési teret hoztak létre, melyben bárki úgy érezhette, hogy identitásával és csoporthoz-tartozásának jóhiszeműségével valami nem stimmel, és ami fontosabb: bárki ezt gondolhatta róla.⁴² Másrészt ezek a skizoid helyzetek sajátos szimbólumokban és gyakorlatokban, és nem utolsósorban (akár csak látens módon is) változatos irodalmi szövegekben testesülhettek meg.⁴³ A zsidó múlt elhagyása nem csupán a származási csoport történelmének és vallásának elutasítását jelentette – mindez a személyiség „öntörténetének” bizonyos mélyrétegeire is vonatkozhatott. Az elutasított vagy hátrahagyott zsidó múlt folyamatosan visszatért és kísérthetett: álmokban, szorongásokban, döntésekben, irodalmi és ideológiai gesztusokban – illetve a külvilág részéről rosszindulatú vagy bizalmatlan gesztusokban és megjegyzésekben. Szerb nem a zsidó múlttal való nyilvános folytonosság álláspontját képviselte (mint az erős zsidó kulturális öntudattal rendelkező nacionalista, illetve cionista szerzők), és nem is a zsidó és magyar személyiség rész valamiféle – az alkotóelemek körvonalazatlan volta miatt nyugvópontot egyébként ritkán lelő – harmóniáját, mint azt például az etnográfus Róheim Géza esetében megfigyelhetjük.⁴⁴ Szerb identitása kívülről nézve a teljesen asszimiláltak problémátlan magyarsága volt, melynek háttérében egy problematikus és elfojtott zsidó identitáselem húzódott meg. Ennek részét képezte – ahogy ezt az önkritikus zsidó karakterképek megalkotói, illetve a kérdéssel foglalkozó társadalomtörténészek hangsúlyozzák – az „önelemzés tudatossága”,⁴⁵ az „önkontroll” magas foka, a „reflexív közéleti habitus” kialakítása,⁴⁶ valamint az identitással kapcsolatos ambivalenciák, alapvetően a „kétsíkú élet”, és az ebből eredő társadalmi mimikri, az álcázás.⁴⁷ E problémákat és dilemmákat Szerb naplói testesítik meg a legszemléletesebben.

Határszövegekbe szorított identitásproblémák

Fontos látni, hogy ezek a problémák jellemzően nem a nyilvánosságnak szánt művekben jelentek meg, hanem különféle irodalmi *határszövegekben*. A határszövegek csoportjához sorolható művek tartalmi szempontból többnyire személyes jellegűek (naplók, levelek, vallomások, privát feljegyzések), formai szempontból pedig gyakran megformálatlanok vagy töredékesek. E szövegek jelentősége – különösen dokumentumértékük szempontjából – életközelségükben áll. Az életközelség kérdése egyrészt fontos a műalkotást a szerző személyes életkörülményeiből levezető biografikus (szociológiai-lélektani) irodalom-

⁴¹ Lásd Karády, 106. A zsidó múltnak ez a „hátrahagyása” egyfelől a társadalomtudós érzelmentes objektivitásával kerül diagnosztizálásra, másfelől az érintettek részéről – így például Komlós Aladár korabeli írásaiban – erőteljes morális felhangok kíséretében fogalmazódott meg.

⁴² Vö. Karády: *Zsidóság*, 58; Komlós: *A zsidó lélek*, 39.

⁴³ Az asszimiláltak világát reprezentáló irodalmi művekben egyrészt szubsztrátumként ott rejlett a zsidó származás meghatározó ereje, de az ennek eltüntetésére irányuló törekvések is értelmezhetők az identitászavar és az „álcázás” kontextusában (lásd Komlós: Vázlat a zsidó regényről vagy egy kultúra felbomlása [1944] In uő: *Bevezetés*, 88-92, 88, 91.).

⁴⁴ Erről érdekesen ír Hárs György Péter: „Drága Géza bátyám, Isten hozott!” In Róheim Géza: *Ádám álma*. Budapest, 2009, Múlt és Jövő, 267-303.

⁴⁵ Komlós Aladár: *A zsidó lélek*, 41.

⁴⁶ Karády: *Zsidóság*, 58-59.

⁴⁷ Minderről a szociálpszichológiai és a történeti szempontok együttes figyelembevételével lásd: Gyáni Gábor: „Erkölcstelen emancipáció” és „illuzórikus asszimiláció”. Diskurzusok a zsidókérdésről. In uő: *Történetésdiskurzusok*. Budapest, 2002, L'Harmattan, 149-158.

szemlélet számára, másrészt fontos azon megközelítések szempontjából is, melyek az esztétikai autonómia szempontját félretéve a szerző azon megnyilatkozásai iránt érdeklődnek, melyek nem mentek át a szublimáció, a stilizálás, az öncenzúra, a szimbolikus általánosítás szűrőfolyamatain.⁴⁸ Önmagában jelzésértékű, hogy Szerb esetében csak határszövegekből értesülhetünk egyrészt arról, hogy ő zsidó, másrészt arról, hogy mit gondolt arról, hogy ő, Szerb Antal – vagy bárki más – zsidó; leszámítva irodalomtörténeti munkáinak azon részeit, ahol zsidó származású szerzőkről írt vagy a *Magyar irodalomtörténet* azon fejezetét, melyben a hazai zsidóság irodalomtörténeti-irodalomszociológiai szerepéről értekezett, és ahol a kérdést nyilvánvalóan nem kerülhette meg.⁴⁹ A határszövegek kérdését ki kell egészíteni azzal, hogy Szerb naplószerű feljegyzéseinek csupán egy kis része tekinthető valódi naplónak, az egyetemi éveket követő korszakot illetően csupán dátummal ellátott, noteszekbe firkantott töredékes feljegyzésekről beszélhetünk.

A határszövegek *szimbolikus* és *strukturális* szerepe az életművön belül többféleképpen közelíthető meg. Egyrészt azt mondhatjuk, hogy e szövegek az oeuvre filológiai és lélektani mélyrétegét alkotják: olyan témákkal foglalkoznak, melyeket a szerző az irodalmi nyilvánosságnak szánt műveiben nem jelenített meg. Másrészt relevanciájuk és igazságigényük szerint vizsgálhatjuk a szövegeket. Így azt is mondhatjuk, hogy nem jelentősek, hiszen csak megfontolás nélkül odavetett ötletek, vázlatok, gondolat kísérletek. De – a relevancia kérdéskörén belül maradva – azt is mondhatjuk, hogy ezek a szövegek különösen jelentőségteljesek: mivel nem a nyilvánosságnak íródtak, így cenzúrázatlanok és szublimálatlanok, közvetlen kapcsolatban állnak a szerző életével, szorosan hozzátartoznak a személyiség centrumához, és így fontosak és hitelesek. Ez az összetettség többféle értelmezési perspektívának is megfeleltethető, hiszen az, hogy mi az élet, mi a személyiség, mi a hiteles, mi számít dokumentumnak, és mi műnek, nem független a különféle előítéletektől és prekoncepcióktól. Így például Szerb egyik sokszor idézett kijelentését – „Megtaláltam a definíciómat: magyar anyanyelvű zsidó vagyok” – többféleképpen is értelmezhetjük, a fentieknek megfelelően.⁵⁰ Egyrészt azt mondhatjuk (itt egy pillanatra elvonatkoztatva a történelmi helyzet súlyosságától, melyben az idézett bejegyzés megszületett), hogy ez csupán egy cédula, egy odavetett ötlet, kissé semmitmondó is, hiszen minden attól függ, hogy Szerb mit ért e definíció alkotóelemein. Így a definíció további definíciókra szorul, hiszen (épp ebben a korszakban) köteteket írtak össze arról, mi a zsidó, és mi a magyar.⁵¹

Ugyanakkor mégis beszédes ez az egysoros szöveg. Egy sajátos nominális-fogalmi szintre terelve oldja meg az önmeghatározás problémáját, fenntartva az ifjúkori napló azon megállapítását, hogy a „faját” vagy a „testét” senki sem haladhatja meg.⁵² E definíció szétszalazza az asszimiláltak számára modellértékű – ha nem is problémátlan – „magyar-zsidó” („zsidó származású magyar”) kifejezést, egyrészt a „magyar anyanyelv”-re, mely széles körben elfogadott és preferált etnikai jelölő, illetve Szerb által végtelenül nagyra becsült kulturális érték egyben. Ily módon Szerb a „magyar anyanyelv” definíciós elemként történő használatával jogigényt jelent be a magyarsághoz való feltétlen oda-

⁴⁸ A „határszövegek” kérdéseiről általában lásd: Z. Varga Zoltán: *A Beszélgetőfüzetek* és az önéletrajzi tér. *Szépliteratúrai ajándék*, Pécs-Szeged, 2000, 7-18; valamint uő: Önéletrírás-olvasás. *Jelenkor*, 2000/1, 87-93. Az itt megfogalmazottakat érvényesítettem a Szerb-naplók kiadásáról írott kritikámban: Havasréti József: Egy kameleon gondosan stilizált élete. *Jelenkor*, 2002/9, 975-984.

⁴⁹ Lásd: Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, 1947, Révai, 428. skk.

⁵⁰ A feljegyzés dátuma: 1942. november, 20. *Naplójejegyzetek*, 279.

⁵¹ Ennek historiográfiájáról lásd Lackó Miklós tanulmányait, elsősorban is: Bujdosó vagy szabadságszerető realista? Írások és viták a nemzeti jellemről. In uő: *Sziget és külvilág*. Budapest, 1996, MTA Történettudományi Intézet, 260-304.

⁵² Lásd *Naplójejegyzetek*, 91-94.

tartozására. Ezt az értelmezést erősítik az olyan adatok, melyek szerint a zsidóüldözések kezdetekor Szerb azért utasította el az emigráció lehetőségét (állítólag meghívása volt a Columbia Egyetemre), mert azt mondta, hogy angol nyelven nem érdemes Vörösmarty költészetéről előadni. De az is elképzelhető, hogy a „magyar anyanyelvű” kitétel nem a magas presztízsértékű etnikai jelölő identitást szilárdító hatóerejéből kíván meríteni, hanem egyszerűen elhatárol: *zsidó vagyok*, akinek (csak) az *anyanyelve* magyar. És itt észlelhetjük a problémát körülfogó diszkurzív harc erejét, hiszen az így megközelített definíció az etnikai identitás – úgymond – külsődlegessé tételével a zsidó származású magyar írókra irányuló antiszemita megítéléssel is érintkezik.⁵³ Másrészt, amikor Szerb Antal leegyszerűsíti az asszimilációs paktum eredményeként széles körben használatossá váló „*magyar-zsidó*” összetételt a „*zsidó*”-ra, akkor kérdés, hogy ezen identitáselem mely dimenziójára gondolhatott: a származás felülírhatatlan evidenciájára, a megbélyegzettségen keresztül utólag visszanyert társadalmi identitásra – vagy a „hátrahagyott” zsidó múltra, amellyel az azonosságot csak az üldöztetések hatására lelte meg? Vagy mindre, vagy talán egyikre sem; nem tudjuk eldönteni, noha érvelhetünk mindegyik jelentésspektrum mellett. Kétségtelen, hogy ez a definíció éppen azokat az anomáliákat termeli újra, melyeket meghaladni szeretne. Ferencz Győző joggal jegyezte meg Szerb idézett megállapításával kapcsolatban: „Szerb Antal sajnos nem fejtí ki, önmeghatározásából mi következik”.⁵⁴

III. Zsidó tapasztalat és „kettős” identitás

A „ghettó álma”

„A ghettó álma. Sikátorok, régi házak, szűkös lakások, átjáró udvarok, korlátok, végtelen folyosók – minden intelligens zsidó ismeri ezt az álmot. Ez a ghettó atavisztikus víziója. Innen van a szorongás; érzet, mely álmodó-magunkat eltölti ilyenkor – sőt ébren is, ha érthetetlen, bizsergő vággyal keressük az ilyen helyeket. A freudisták azt állítják, hogy ez tipikus és általános álm; eredete a testnek az anyaméhből kijövetelében van. Nem igaz. A freudisták mind zsidók voltak, ők tehát ismerték ezt az álmot. Én végigkérdeztem egy csomó embert. A zsidók mind ismerték, keresztényt eddig nem találtam, aki ismerte volna”.⁵⁵ Szerb erre a problémára többször is visszatért az életművön belül, egyrészt *A harmadik toronyban*, ahol a sikátor-élményt pozitívnak könyveli el, másrészt az *Utas és holdvilágban*, ahol a sikátorok a „rossz hely”, illetve a liminális tapasztalatok jelölői.⁵⁶ Annak ellenére, hogy Szerb az ifjúkori naplóban elvetni látszik a „freudista” magyarázatot, a két felnőttkori művében jelenlévő „sikátorszimbolika” jól elemezhető a freudi koncepció alapján. Szerb korai naplóbejegyzése és irodalmi következményei arra utalnak, hogy a „sikátor” többértékű szimbólum lehetett számára: jelölőként a rossz érzés (a freudi „kí-

⁵³ Erre példák Németh László és Farkas Gyula asszimilációellenes írásai – Németh László: *Kisebbségben* (1939); Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* (1938) –, de ez a megközelítés napjainkban is továbbél. Németh László asszimilációellenes álláspontjával tanulmányok sora foglalkozik, Farkas Gyula részben meggyőződésből, részben politikai opportunizmusból íródott könyvének bátor és szakszerű bírálatát nyújtotta rögtön megjelenése után Komlós Aladár; lásd: *Az asszimiláció kora, a magyar irodalom és a zsidók* (IMIT Évkönyv, 1940). In uő: *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba*, 291-311.

⁵⁴ Ferencz: *Radnóti*, 537.

⁵⁵ *Naplójegyzetek*, 79. 1920-as bejegyzés.

⁵⁶ Vö. Havasréti József: „Egyesek és mások”. Szerb Antal: *Utas és holdvilág. Jelenkor*, 2011/4, 427-450, 435. skk.

sérteties”), az anyaöl, bármiféle liminális szituáció, illetve a „gettó-élmény” jelentéskörére egyaránt vonatkozhatott. Ha elfogadjuk azt, hogy a sikátorok sajátos vonzereje vagy ellenkezőleg: szorongást keltő varázsa valamiképpen a zsidó egzisztenciához kapcsolódik, akkor feltehetjük a kérdést: vajon zsidó-e az *Utás és holdvilág* főhőse, Mihály, és ha zsidó, akkor miképpen az?

A kérdésre egyrészt válaszolhatunk úgy, hogy figyelembe vesszük a regény szerzőjére és hősére egyaránt nagy hatást tevő sikátor-motívum eredetét, és feltételezzük az eredet magyarázóerejének az életművön belüli folytonosságát. Ez esetben azt mondhatjuk, hogy – talán. Ezt a „talán”-t erősíti Heller Ágnes megfigyelése, mely szerint három, a maga módján egyaránt kitűnő, és három eltérő történelmi korszakban keletkezett magyar regényben valamiféle, a szerző által vélhetően tudatosan végrehajtott, Heller szavával élve: „zsidótlanítás” figyelhető meg. Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regényében (a Monarchia kora), Déry Tibor *Befejezetlen mondat* című regényében (Horthy-rendszer), valamint Lengyel Péter *Macskakő* című regényében (Kádár-korszak) Heller álláspontja szerint el van tussolva, hogy a milió, amelyben a regény játszódik, zsidó.⁵⁷ Ezek az eltussolások vagy elhallgatások az egyes regényekben más és más okokból jöttek létre, és más és más szinteken befolyásolják (ha befolyásolják) a regények társadalomtörténeti hitelességét és esztétikai minőségét. Talán nem is az a leglényegesebb, hogy az *Utás*ban szereplő, kényelmesen utazgató világpolgárok életstílusa és a kultúrához való fesztelen viszonya valami olyasmi, mint amit akkoriban a zsidó középosztályra jellemzőnek tartottak. Sokkal inkább a sikátorok hangulatán való állandó tépelődés, valamint az, hogy az író igenis foglalkozik két szereplő származásával, a zsidó Ervinével és a német származású Waldheimével, csak éppen az „önarckép” Mihályével nem. Ennek alapján – hipotetikusán – megfogalmazható, hogy érvényesülhetett ebben valamiféle elhallgatás, és ha ez így van, akkor feltételezhető, hogy ez a Szerbre jellemzőnek tartott álcázási hajlam része lehet. Freud intencióit követve azt mondhatjuk, hogy a Szerbet (és hőseit) a sikátorokban hatalmába kerítő különös érzéskomplexum – a szorongás, a félelem, hogy valaki „követi” őt, továbbá a „mintha már jártam volna itt egyszer” érzése, vagyis az *isméltődés* – arra is utalhat, hogy a sikátorokban voltaképpen a hátrahagyott vagy megtagadott – freudi terminológiával élve: elfojtott – zsidó múlt „kísérti” őt. Ezzel a gesztussal Szerb megalkotja Mihály és (talán) önmaga zsidó személyiségrészét, másrészt megfogalmazza a „hátrahagyott”, a gettó képzetkörével jelölt zsidó világgal szembeni lelkipurdalását. E múlt – mint történelmi és egzisztenciális előidejűség – sok minden lehet: az emancipáció előtti zsidó világ, az álcázott származás, a keresztényre cserélt zsidó vallás, vagy (évezredek léptékeiben mérve) a bibliai zsidóság, melyből a kereszténység – a zsidó részt úgymond hátrahagyva – kiemelkedett. Szerb naplójának egy jóval korábbi bejegyzésében ez utóbbi kérdésekkel is számot vetett.

Faj, test, szükségyszerűség – zsidók és keresztények

Szerb ifjúkori naplójában található egy terjedelmes részlet, melyben nagyon alaposan megkísérli végiggondolni zsidóság és kereszténység kapcsolatát, olyan kérdésekre is kitérve, melyek saját származásának determinációs erejére, és ezáltal saját kettős – zsidó és magyar, illetve nyilvános és rejtett – identitására, „kétsíkú életére” is vonatkoznak. A szöveg keletkezése (1920. február 20.) egyébként a Kommün bukása utáni hivatalos, közéleti és össznépi antiszemitizmus érezhető megerősödéséhez is köthető.⁵⁸

⁵⁷ Lásd Heller Ágnes: Zsidótlanítás a magyar zsidó irodalomban. In uő: *Az idegen*. Budapest, 1997, Múlt és Jövő, 158-171.

⁵⁸ Vö. Szegedy-Maszák Mihály: Esszéírás és irodalomtörténet. In Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Budapest, 2007, Gondolat, 245-262.

A szöveghez kapcsolható időkeretek széles történelmi távlatot fognak át, egyrészt felidézik a bibliai időköt és a későantikvitást, másrészt Szerb jelenkorát. Így Szerb szövege úgy is olvasható, mint amely a zsidóság és a kereszténység, a zsidó messianizmus és a keresztény megváltásfogalom kapcsolatát óhajtja tisztázni, de úgy is, mint amely Szerb – és a Szerb-korabeli zsidóság – belső identitásproblémáiról beszél. Szerb sorai a származás felülírhatatlan determinációs erejét hangsúlyozzák: „A legerősebb és legnagyobb szükségyszerűség a Faj. Aki a fajtát is le tudja vetni, anélkül, hogy másikat venne fel, és anélkül, hogy kevesebbé válna, az tökéletes. De amíg az ember erre nem képes, addig a faj az a dolog, ami valaki-mivoltának legfőbb kitevője, ahol csakugyan és végképpen csak egy igazság van, és ez szükségyszerű és könyörtelen. Aki zsidók véreből kisarjadt, az szükségyszerűen és megváltoztathatatlanul zsidó, ha az összes faji jellemvonások ellentéte lenne is, és ha a legvadabb gyűlölője is fájának. A testét, a Szükségyszerűségnek eme mikrokozmosz szimbólumát, nincs képességében megváltoztatni, és *test hordozza a fajt* (és itt van a »hiszek a testnek feltámadásában)«.“⁵⁹

Ezt követően Szerb egy őt – mint több alkalommal láthattuk – erősen foglalkoztató kérdéskört érint, a nemzeti jellem problémáját. Itt a napló egy olyan problémára utal, melyet többen is felvetettek a „zsidó jellem” mibenlétére vonatkozó korabeli viták során: a feltételezett zsidó „faji tulajdonságok” ellentétesek egymással, nem nyújtanak biztos határokkal rendelkező összképet a zsidóságról. „A faj misztikus fogalma: nincsenek néven nevezhető faji tulajdonságok, mert a legellentétesebbek is elférnek egyazon fajon belül, csak a faj fogalmát tágítják. Azonban jóformán csak egy faj van: a zsidó; a többi mind keverék és meghatározhatatlan. A zsidó a legősibb faj, és a legtisztább faj – és mert mindenkor a legutóbbi időkig teljesen öntudatában volt faj-mivoltának, azért tudott faj és tiszta maradni, íme az öntudat hatalma a látszólag-szükségyszerűség felett.”⁶⁰ Szerb idézett sorai itt is – mint egyébként nagyon gyakran – érdekesen érintkeznek az antiszemita közbeszéd motívumaival, itt jelesül azzal, hogy a zsidó „faji tulajdonságok” pontos meghatározására nincs is szükség, a zsidóság lényege éppen hogy dacos társadalmi, vallási és „faji” különállásában, valamint ebből eredő felsőbbrendűségi érzésében keresendő.⁶¹ Ugyanakkor a „*test hordozza a fajt*” megjegyzés a teológiai antiszemitizmus beszédrendjét is felidézi. A korai egyházat mindinkább meghatározó pogánykereszténység képviselői ugyanis a zsidóságot és az ószövetségi törvény világát „testinek” tekintették, szembeállítva ezt a kereszténység, vagyis a „spirituális zsidóság” szellemi mivoltával.⁶²

Szerb gondolatmentében az a felkavaró, hogy egyszerre van jelen benne a keresztény hit megvallása, illetve a leszámolás azzal a gondolattal, hogy a kereszténység (és *saját keresztisége*) felmentené őt származásának determinációs ereje alól. Érvelésében megragadható egyrészt az öngyötres, másrészt valamiféle felsőbbrendűségi érzésbe kapaszkodás is, a zsidóság és a zsidó vallás „szuperioris” voltának hangsúlyozásán keresztül. „Hogy a zsidó vallás nem egyetemleges, az is mutatja legkülönb vallás-voltát. A többi mind az összes, keveredő, korcsosodó, elpusztuló fajok számára vallás, a zsidó vallás egy halhatatlan fajnak, Isten választott népének vallása. A zsidók mindenkor érezvén választott voltukat, nem hagyhatták el hitüket egy másik hitért, mely mindenféle népek hite lehetett; szuperioris voltuk szuperioris öntudatának kifejezője vallásuk. A zsidó vallás nem

⁵⁹ Szerb Antal: *Naplójezgetek*, 91-92.

⁶⁰ Szerb Antal: *Naplójezgetek*, 91.

⁶¹ Mai nyelvérzékünk ódzkodik a „faj” vagy a „rassz” szónak az adott összefüggésben való használatától, viszont a vészorkor előtt az említett kifejezések használata széles körben elterjedt volt.

⁶² A „testi” zsidóság képzetkörét – részben Szent Ágoston alapján – részletesen elemzi Nagy V. Rita: *Teológia és antiszemitizmus*. Budapest, 2011, Jászóveg Műhely, 58. skk.

tökéletes, mert tökéletlen embereknek a hite sem lehet tökéletes, senki sem adhatja azt, ami néki nincsen. De a tökéletlen ember lehető legtökéletesebb és legfejlődőképesebb vallása.”⁶³ Szerb gondolatmenetében egy bonyolult kódolási technikát figyelhetünk meg, mely egy sajátos identitásmeghatározási, illetve identitásálcázási gyakorlathoz kapcsolódik. A zsidó valláshoz Szerb csak saját kereszténységének ellentmondásain keresztül viszonyul (különösen, amikor a későbbiekben felveti az egyik legsúlyosabb kérdést, azt, hogy Jézus megváltói műve mennyiben vonatkozik/vonatkoztatható a zsidóságra), ugyanakkor érzékelhető, hogy a zsidó vallás és a zsidó „faj” kapcsolatának firtatása során valójában nem a vallástörténeti vagy bibliai értelemben vett zsidó nép mibenlétén, hanem *saját zsidóságának* mibenlétén tépelődik.

Látható tehát, hogy Szerb egyik szövegében (noha nem nyilvánosság elé szánt szövegében) fontos szerepet kapott a zsidóság problémája, egyrészt valamiféle, a személyes érintettséget absztraháló-távolító vallástörténeti megközelítésben, másrészt olyan problémák mérlegelésén keresztül, melyek saját identitásának ellentmondásaira is egyértelműen vonatkoznak. Az idézett szöveg motívumait felhasználva azt mondhatjuk, hogy Szerb keresztény *lett*, de zsidó *maradt*, identitása egyrészt a két vallás erőterében feszül (legalábbis akkor, amikor papírra vetette a fenti sorokat), másrészt megértette, hogy zsidó származása kitörölhetetlen, és tudomásul kell vennie ennek a – most már nem vallási, hanem társadalmi és személyes – konzekvenciáit is. „A zsidó vallás az a vallás, amelyből ha absztraháljuk a külsőségeket és dogmákat, akkor is teljes marad: mert megmarad a szükségszerűség és a faj, melyre a vallás épült. És különben is itt megáll minden okoskodás. A valaki mivoltom adva van, zsidó vagyok. Az öntudatom adva van, mert ember is vagyok; ha az öntudatom valaki mivoltomra ráeszmél, akkor már csak egy igazság van, egy harcoss igazság: hogy én zsidó vagyok, egy a választott népből, a népem ellenségei az én ellenségeim, a népemnek megtagadói engemet tagadnak meg és gyűlölöm kell őket a szükségszerűség egész gyűlöletével, mely nem kérdez miért. Amíg az ember a társadalmi élet tagja, nem tud egyedül megállni, szüksége van földre, melyből kisarjadtnak tudja magát, népre, melyet a népének tekint, és nem tekintheti sem intuíció, sem meggondolás alapján földjének a földet, népének a népet, mely életére tör és gyűlöli őt. Csak azt a földet, melyből valóságban kisarjadt, csak azt a népet, melyből valóságosan született. És még egy misztikus rész: pan touto kato pan touto ano [ő a fent és ő a lent]. A mennyei Jeruzsálemnek a földi Jeruzsálem a szimbóluma. Azzal az áhítattal, mellyel a mennyei Jeruzsálem felé nézünk, kell a földi felé is nézni, és betű szerint is várni az ő országa eljövételét.”⁶⁴

Szerb töprengései a determináció kényszere és a determinációs faktoroktól való szabadulás lehetségsége és lehetetlensége körül forognak. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy itt nem szükségszerűség (a „törvény”) és szabadság (a „kegyelem”) kerülnek egymással szembe, hanem szükségszerűség és szükségszerűség: a kegyelemmel és megváltással szembeállított származás, illetve a siettetetlen zsidó Messiás. Eszmetörténeti szempontból a zsidó történelmi tudat és nacionalizmus kérdései, a zsidóság és a kereszténység eltérő elképzelései a Messiás küldetéséről és alakjáról, az Eklézsiá és a Zsinagóga szembeállításának kérdései képezik a napló fejtegetéseinek alapját.⁶⁵ Szerb szenvedélyes érvelése a (faji) determináció gondolata és magyarázóereje mellett azért nagy horderejű,

⁶³ Szerb Antal: *Naplójegyzetek*, 92.

⁶⁴ Szerb Antal: *Naplójegyzetek*, 93-94.

⁶⁵ E fejtegetések hátterében az a paradoxon rejlik, melyet Tatár György így fogalmaz meg: „A keresztény kinyilatkoztatás talaján – legalábbis ahogyan azt az Egyház a magáévá tette – Izrael párhuzamos fennállása értelmezhetetlen”. Tatár György: *Nemzeti teológia. Vázlat*. In uő: *A nagyon távoli város*. Budapest, 2003, *Atlantisz*, 65-78, 123. Zsidó és keresztény messianizmus ketősségéről lásd Szerb: *Naplójegyzetek*, 92-93.

mert hangsúlyozza a távolságot és meghasonlottságot, mely a gondolatmenet tartalma, illetve a gondolatmenet lejegyzője között van. Szerbnek ugyanis azokhoz a kulturális mozzanatokhoz, melyeket vizionál (zsidó föld, zsidó népiség, zsidó történelem, zsidó messianizmus stb.) két szempontból is kevés köze van: egyrészt világias kulturális pozíciója, másrészt másvallásúsága miatt. Érzése ezért kettős irányban halad, egyrészt felismeri, hogy bármilyen egzisztenciális pozíciót foglal el és bármilyen társadalmi mintát követ, akkor is zsidó marad („aki zsidók véréből kisarjadt, az szükségszerűen és megváltoztathatatlanul zsidó, ha az összes faji jellemvonások ellentéte lenne is, és ha a legvadabb gyűlölője is fájának”), másrészt ez a determinációs erő azon tényezőkhöz vezet vissza, melyek világias, kulturálisan nem-zsidó pozíciójának köszönhetően meglehetősen távoliak számára. Szerb naplójegyzetei a zsidó identitástudatnak azt a két elemét kapcsolják össze, melyek együttesen és logikusan végiggondolva szinte garantálják a felismerést, hogy a napló írója szükségszerűen és felülírhatatlanul zsidó: a származás determinációs erejét és a teológiai felmentés kudarcát. A kereszténység nem „veszi el” a zsidó mivoltot, mert az utóbbi a testben és a „fajban” gyökerezik, ráadásul a Szerb *hite szerinti* Messiás, vagyis Jézus, lehet hogy a világ megváltója, de zsidó értelemben nem az igazi messiás (lásd *Naplójegyzetek*, 93.). Szerb naplója egyrészt a testi-faji evidenciára hivatkozik, másrészt egy teológiai tévedésre; amit ezzel szembe tud állítani, voltaképpen nem sok: képlékeny identításkonstrukciókat és saját bizonytalan hitét, ezek viszont nem evidenciák. Ahogy Szerb írja: „És különben is itt megáll minden okoskodás”.

Kérdés, hogy amennyiben valaki efféle felismeréseket hordoz magában, és úgy tekint saját testére, mint e felismerések örök emlékeztetőjére és garanciájára, úgy az illető milyen helyet találhat magának a szekularizált-modern, a polgári konvenciók által szabályozott világban, melyet ráadásul szekularizált volta ellenére is az Egyház értékrendje ural? A válaszlehetőségek sokfélék. Lehetne egyfelől vallásos zsidó, de Szerb nem az. Lehetne forradalmár (noha ez nem éppen polgári minta), mint az 1918 utáni Lukács György, aki szerint az új világban már nem számítanak a fenti felismerések, de ez a lehetőség ugyancsak távol áll Szerbtől, aki minden radikális megnyilvánulástól idegenkedő, sok szempontból mélyen konvencionális alkat. Lehet misztikus gondolkodó, vagy zsidó nacionalista, de Szerbre ez sem jellemző. Az idézett fejtegetések minden efféle konzekvenciája idegen Szerb számára, leszámítva a származás – részben kényszerű – tudomásulvételének mozzanatát. A zsidó vallás egyébként nem különösebben foglalkoztatja, csupán néhány mozzanatra lehetünk figyelmesek: egy hászid hasonlatra az ifjúkori naplóban (*Naplójegyzetek*, 84.), valamint később a *Hétköznapiak és csodák* leginkább Lukács György regényelméleti könyve által közvetített messianizmusára. De míg Lukács esetében mindenképpen jogos mind a szociális, mind a vallási, mind az irodalomesztétikai messianizmus jelenségköréről beszélni, addig Szerb szempontjából (noha az első kettő is beszüremlik szemléletébe és nagyon halványan nyomot hagy gondolkodásán) leginkább valamiféle „irodalomtudományos” messianizmusról beszélhetünk elsősorban. Melyek lehetnek ennek a messianizmusnak a forrásai? Egyrészt akár a fent idézett nézetek és fejtegetések is. De újból megemlíthetjük Lukács írásainak hatását, és joggal feltételezhetjük, hogy bármiféle más, akár a zsidó miszticizmussal, akár a zsidó vagy a keresztény messianizmussal foglalkozó könyv megfordulhatott Szerb kezében. Másrészt (az esszencializmus veszélyét vállalva) idézhetjük Komlós Aladárt: „minden zsidó házban fellángolhat a messianizmus tüze” – ez mutatis mutandis vonatkoztatható akár Lukács György, akár Walter Benjamin, és természetesen Szerb Antal irodalomszemléletére is.⁶⁶ Itt azt mondhatjuk, hogy Szerb gondolkodása távolról csatlakozik ezekhez, vagy távolról – mintegy – üdvöz-

⁶⁶ Vö. Komlós Aladár: *A zsidó lélek*, 39.

li őket, idekapcsolódó megjegyzései (a naplóban, majd később a *Hétköznapok és csodákban*) az ő messianizmusuk mérsékelt, talán mondhatjuk így: *(kis)polgári* változatának tekinthető.

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy Szerb valójában túl modern, túl asszimilált, túl konvencionális és túl polgár ahhoz, hogy a gyakorlatban is engedjen az ifjúkori naplóban rögzített gondolatok radikalizmusának. Számára maradt egyrészt a messianizmus valamiféle irodalmi szublimációja, másrészt a társadalmi térben elfojtottan megélt zsidóság, valamint az álcázás meglehetősen problematikus életstratégiája.

A Márai-affér

Ortutay Gyula *Naplójában* olvassuk (1939. I. 12.): „Ennél gyalázatosabb, hazugabb és gyűlölködőbb légkörben nem határoztak törvényjavaslat fölött. Közben láthatjuk, legjobb barátaimon is látom, hogy önkénytelenül is a zsidókban magyarságuk ellen, a magyarság ellen szintén harag s gyűlölet támad fel. Hányan emigráltak már lélekben, örökre halálosan megbántva, gyűlölettel, sértettséggel eltelve! [...] Tolnai Gábor mesélte a következőket. Együtt ittak a Hubertusban Szerb Tóniékkel, Grandpierre Emicivel, s ott volt Márai Sándor is. Berúgtak, és kibeszélték magukat. Márai kijelentette, hogy a faj a fontos, nem az egyén, s kijelentette, hogy egyéni tehetség nincs, csak faji tehetség. Emici szokása szerint hallgatott, mindig hallgat, ha vitára kerül a sor, Gábor meg Tóni igyekeztek megcáfolni a megvadult Márait. Márai pedig Farkas Gyula végtelenül érdekes, izgató, de hamis és konjunktúrát kiszolgáló új könyvét idézte, bizonygatva a zsidó faj nagy bűneit. Végül is, sarokba szorítva kijelentette, hogy igenis van külön európai és külön amerikai faj, s hogy könnyen megkülönböztethető jegyei vannak mindkettőnek, mint minden fajnak általában. Szerb Tóni halálra rémült ettől a sok zagyvaléktól, s Márai elrobogása után a szó teljes értelmében sírva fakadt, és jó ideig sírt. Megrendítette Márai nem éppen új keletű páfördulása. [...] De hát Márai volt az ideáljuk, világpolgárij, européer cinizmusával, intellektuális és meddő fölényével a weimari német birodalom és a polgári humanizmus eszményeit képviselte előttük. Fájt a csalódás, és hogy Márai is igyekszik kétségbeesett és gyáva erőfeszítéssel tájékozódni. Márai minden rendszert kiszolgálja, ő keserves példája a polgári humanizmus gyáva és férfiatlan típusának. Szerb Tóni, Hevesi Bandi, Cs. Szabó valami megmagyarázhatatlan rajongással tekintettek Máraira, mondatait, tételeit cikkeikben, magánbeszélgetésekben egyre-másra idézték, és mulatságos volt figyelni, hogy társaságban mennyire lesik Márai tanítását, aki ezt a tetszelgő mesteri szerepet ki is használta, és például Hevesivel sokszor elég megvető módon bánt el”.⁶⁷

Az Ortutay által megörökített történet – melyről, ha nem is ebben a formában, de mások is beszámoltak⁶⁸ – több szempontból is érdekes. Egyrészt utal arra – ennek jelei Szerb Antal írásaiban is jelen vannak –, hogy a zsidóellenes intézkedések valamiféle új zsidó öntudatot kényszerítettek az érintettekre. Ennek – mint a kortárs dokumentumokból tudható – sokféle formája lehetett: visszatérés a zsidó vallásba, a felekezeti és a társadalmi kötődés újbóli vállalása, a cionizmus és a zsidó nacionalizmus iránti érdeklődés, új, nem az asszimilációs paktumon alapuló zsidó kultúra és irodalom sürgetése stb. E kérdések felvetődése lehetőséget nyújt annak mérlegeléséhez, hogy Szerb esetében milyen formát öltött-ölthetett ez a kényszerből megszülető új zsidó identitástudat. Másrészt megkísérrelhetjük végiggondolni, hogy mit jelentett Márai Szerb számára – természetesen nem fel-

⁶⁷ Ortutay Gyula: *Napló. 1. kötet. 1938-1954*. Pécs, 2009, Alexandra, 32-34.

⁶⁸ Így az Ortutay által is említett Kolozsvári Grandpierre Emil (*Emlékkönyv*, 100, vö. Jékely Zoltán emlékezésével, uo. 107).

tétlenül a rosszindulatú és kisebbségi komplexusaitól gyötört Ortutay által nyújtott beállításban. Végül itt utalhatunk Farkas Gyula szerepére is, aki – ekkoriban a berlini egyetem tanára – nem először „keresztelte” közvetve, de szimbolikus érvénnyel Szerb Antal pályáját. Először azzal, hogy *A magyar irodalom története* című könyve 1934-ben jelent meg, Szerb magyar irodalomtörténetével egy időpontban. Az egybeesés, mint egy levélből tudjuk, Szerbet is bosszantotta: „Befejeztem halhatatlan remekművem, a magyar irodalom rendszeres történetét. Hogy mikor jelenik meg, nem tudom, talán karácsonyra, vagy tavaszra. Az a bosszantó, hogy néhány hét múlva egy másik magyar irodalomtörténet jelenik meg, s ez erősen csökkenteni fogja könyvem anyagi sikerét” – írta 1933. október 19-én román barátjának, Dionis M. Pippidinek.⁶⁹

Másodszor az idézett alkalommal, ahol Ortutay naplója Farkas Gyulának *Asszimiláció a magyar irodalomban* című hírhedt művére utal, mely a jelek szerint mély benyomást gyakorolt Máraira. Az Ortutay által idézett történet drámaisága kétségtelenül hiteles vagy hitelt érdemlő, ha a naplóíró esetleg ki is színeztet néhány részletet. Az asszimilációs paktum felrúgásától megrendült Szerbet látjuk magunk előtt, aki ráadásul abban az emberben csalódik, akit tisztelt és rajongásig szeretett. Márairól és Szerbről az incidens során gyakorlatilag az (ugyanaz) a maszk hullik le, amit mindketten hordtak: az *européer író* maszkja. Márairól azért, mert ideiglenesen engedni látszik az új politikai kurzusnak, Szerbről pedig azért, mert itt tudatosul benne, hogy a literary gentleman képe, az *européer író* képe, a magyarságában támadhatatlan, mert irodalomtörténeti és tanári munkájával hitelesített magyar író képe nem megingathatatlan. Lélektani szempontból persze azt is mondhatjuk, hogy ez azért is súlyos tanulság, mert Szerb a lelke mélyén mindig is sejtette, hogy ez így van.

Komlós Aladár, a korszak nagyhatású kritikusa a zsidó származású magyar írók identitásának kérdéseit elemezve tett egy nagyon érdekes megállapítást, miszerint sok érintett író úgy viselkedik, mintha nem lenne sem magyar, sem zsidó nemzeti identitása, és úgy tesznek mintha – úgymond – „*író nemzetiségűek*” lennének.⁷⁰ Komlós írásában az „*író nemzetiségű*” író talán csak szellemes ríposzt, de jól érvényesíthető Szerbre (sőt Máraira is). Az abszurd hangzású kifejezés pontosan érzékelteti egyrészt a problematikus származás megkerülését, másrészt azt a felfogást, mely az „etnikai” identitást nem a származással, hanem a szerző által vállalt kulturális szereppel kapcsolja össze. Ebben az „etnikai” szerepben természetesen vannak olyan, elsősorban a magyar nemzeti kultúrával kapcsolatos összetevők, melyek lehetővé teszik, hogy a szóban forgó szerző egyúttal magyar etnikai identitást is érvényesítsen – ameddig ebben nem akadályozzák meg. Ha jobban belegondolunk, láthatjuk, hogy ez nagyon összetett és problematikus kérdés. Az „*író nemzetiség*” voltaképpen rendelkezhet olyan emancipációs erővel, mint vallási-társadalmi síkon a keresztység, „elveszi” a származást és a szóban forgó személy identitását az univerzális erejű szimbolikus kontextus alapján határozza meg. Az így keletkezett kvázi-etnikai identitás (vagyis az „*író nemzetiség*”) azonban per definitionem nem lehet feleke-

⁶⁹ *Levelek*, 77. Lásd még: „Azt hallottam, hogy egy bizonyos úr könyvet ír ugyanarról a témáról, amiről én, s munkája novemberben megjelenik” (*Levelek*, 76). A Szerb-levelezés jegyzetapparátusa szerint az író Babits Mihály európai irodalomtörténetére utalhatott (159. sz. jegyzet), de az idézett két levélből egyértelműen kiderül, hogy Szerb egy *magyar* irodalomtörténettel foglalkozó munkára gondolt, és Farkas műve éppen ebben az időben jelent meg.

⁷⁰ Lásd: „De amilyen távol állunk azoktól az íróktól, akik még ma is azt vallják, ők nem zsidók, csak írók, majdnem azt mondtam, *író nemzetiségűek* [...], annyira fontosnak tartjuk egy olyan művészet és főleg irodalom létrejöttét, mely a zsidóság szolgálatában áll”. Komlós Aladár: *Zsidó írók – zsidó közösség* [1941]. In uő: *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba*, 106-111, 106. (Kiemelés az eredetiben.)

zeti karakterű, mert az csorbítaná az előbbi univerzalitás-igényét. E szempontból tanulságos Radnóti kapálódzása az ellen, hogy „zsidó költőnek”, vagyis valamiféle „felekezeti” irodalom képviselőjének tekintsek (ugyanis író-identitása egyrészt magyarságán, másrészt „az európai költészet humanista hagyományainak egyetemességén alapult).” De ugyanilyen tanulságos Komlós Aladár magatartása is, aki elszántan érvelt amellett, hogy az asszimilációs paktum felbontása után, a vészorszak árnyékában keletkező, zsidók által írt irodalom úgy is lehet zsidó irodalom, hogy egyúttal nem hordja magán a „felekezeti” irodalompolitikai szempontból problematikusnak számító ismertetőjegyeit.

Lukács, Einstein és a „primitívek”

A zsidótörvények és a zsidóellenes rendeletek mindinkább arra készítették Szerbet, hogy a zsidóság történelmi, kulturális, társadalmi szerepéről, valamint az antiszemitizmus kérdéseiről töprengjen. 1942-ben több idekapcsolódó fejtegetést rögzített jegyzetfüzeteiben. Feljegyzéseiben egyrészt érveket keresett a fajelmélet és a zsidóellenesség ellen, másrészt bizonyos tanácstalan szkepszissel és a zsidók melletti szokásos érvelésekkel szembeni bizalmatlansággal szemlélte a dolgok alakulását. Egy 1942. május 21-én papírra vetett jegyzetben elveti a zsidók mentésére gyakran felhozott érvet, hogy a kultúra jelentős alakjai között milyen sokan zsidó származásúak voltak. „A zsidóság, mint minden elnyomott kisebbség, szeret dicsekedni azzal, hogy mi mindent »adott az emberiségnek«, ő adta Heinet, Meyerbeert és Einsteint stb. Ez mind szép, de nagy emberei a legtöbb népnek voltak. A zsidóság tragédiája az, hogy nem dicsekedhet a legnagyobbal, amit adott, Jézussal és a kereszténységgel”.⁷¹ Érdekes látni, hogy az apologetikus érveléssel szembeni szkepszisét Szerb azonnal a teológia nyelvére, illetve kérdéseire fordítja át, a zsidóság és a kereszténység közötti történelmi és vallási szakadékot hangsúlyozva, és kihegyezve érvelését a probléma paradox mivoltára: a zsidók „adták” Jézust és a kereszténységet, de erre nem lehetnek büszkéek, mert a kereszténység mintegy levált a zsidóságról, mind teológiai, mind történelmi értelemben. Szerb töprengései itt egy különösen érzékeny pontot érintenek, a teológiai antiszemitizmus (antijudaizmus) felfogását, mely szerint a zsidók nem pusztán Jézus halálra ítélése miatt „bűnösek”, hanem azért is, mert nem fogadták el a Megváltó tanítását és kirtartották saját messiáshitük mellett.⁷² A zsidóság és kereszténység, Megváltó és Messiás kapcsolata körül forgó gondolati motívumok egyébként már ismerősek, hasonló problémával viaskodik Szerb a fentebb már idézett 1920-as feljegyzéseiben is.

1942. július 23-án Szerb a következőket jegyzi fel: „A zsidó sors paradoxája: hogy a faji izoláció fegyverét, amelynek a zsidóság sok ezer éves fennmaradását köszönheti, végül is ellene fordítják”. Ezek az észrevételek egyrészt a páriánép státuszt érintik, másrészt utalnak az asszimilációs program anomáliáira is: arra a közkeletű vélekedésre, hogy a zsidók a magyarság álcája mögött is zsidók maradnak. Végül 1942. szeptember 3-áról egy elgondolkodtató motívum, mely talán az 1919-es kommün tapasztalataira, talán az ezzel kapcsolatos korabeli antiszemita politikai propagandára, de talán közvetve Lukács György személyére is utalhat: „A zsidóknak nincs joguk ahhoz, hogy kommunisták legyenek, mert faji ressentimentjukat vetítik ki álságos módon a proletariátus kérdésébe. Nem azért akarnak világhorradalmat, hogy az alsó osztályoknak jobb legyen, hanem azért, hogy megszűnjék a különbség zsidó és nem-zsidó között. Tisztátlanok a motívumok”.⁷³ Szerb soraiban egyrészt ott rejlik a forradalmárok motivációinak tisztasá-

⁷¹ *Naplójegyzetek*, 277.

⁷² Lásd Nagy V. Rita: *Teológia és antiszemitizmus*, 31-78.

⁷³ *Naplójegyzetek*, 277.

gával szembeni bizalmatlanság, másrészt, távolabbról, ismét csak a messianizmus kérdését érinti: a forradalmi munkásmozgalom messianisztikus küldetése a zsidó messianizmusból táplálkozik. Szerb szempontjából egyébként ez is meglehetősen ambivalens probléma: egyfelől érzi, hogy a zsidó anarchizmusról és radikalizmusról alkotott közkeletű elképzelések valamiképpen megalapozottak, másrészt látja, hogy ezek az antiszemita érvelés alapját is képezhetik.⁷⁴ Szerb egyszerre idegenkedik mindettől, illetve – éppen a messianisztikus imperatívusz miatt – vonzódik is az ilyesféle dolgokhoz. A társadalmi messianizmus forradalmi hevülete idegen számára, a spirituális-szellemi messianizmus távolról sem – erre példa a *Hétköznapok és csodák* messianizmusa.

Az 1938–1944 közötti időszakban Szerb nem csak közvetlenül a zsidóságra vonatkozó megjegyzéseiben reagált a korszak mind radikálisabbá váló antiszemitizmusára, hanem a fajelmélet alapjaival vitatkozó feljegyzéseiben is, ahol kulturális antropológiai érveket is bevont Alfred Rosenberg és más náci írók tanaival vitatkozó fejtegetéseibe. Franz Boas *The Mind of Primitive Man* című könyve (New York, 1911) kapcsán a következőket vetette papírra: „Nincsenek an und für sich alacsonyabb rendű fajok. Hogy a bennszülöttek nem tudták felvenni az európai kultúrát, mint ahogy az ókori népek fel tudták venni az ókori kultúrát, azért van, mert a két kultúrfok közötti különbség túlságosan nagy, és mert a fehér bevándorlók kiszorították a bennszülötteket, mielőtt idejük lett volna civilizálódni. [...] Semmiféle anatómiai jel nem mutatja, hogy az egyik faj különb, mint a másik. Az egyik faj anatómiailag ebben áll közelebb az állathoz, a másik amabban. A fehér ember agya csakugyan nehezebb, de egyáltalán nem bizonyos, hogy a nagyobb agy nagyobb szellemiséget jelent”.⁷⁵ Szerb nézetei egyfelől sematikusak, ugyanakkor megörökítik azt a szívszorító igyekezetet, hogy mind szélesebb szellemi körben tájékozódják, és mind többféle forrásból merítsen érveket a fajelmélet ellen, és leljen fogódzókat megrendült emberi identitása számára.

Általában véve azt mondhatjuk, hogy Szerbnek a zsidósággal kapcsolatos 1938 utáni feljegyzései egyrészt azt a skizoid értelmezési teret vizsgálják, mely a zsidókkal kapcsolatban az etnikai-vallási izoláció évszázadai során, majd az asszimilációs időszakban kialakult, illetve ezt a skizoid struktúrát *dokumentálják*. A zsidóról és a zsidóságról kiderül minden és mindennek az ellenkezője is.⁷⁶ Az antiszemitizmus mozgatórugóiról töprengő érintettek (Komlós Aladár, Szerb Antal, Füst Milán stb.) a korszakban egyként ismerik fel, hogy a zsidóellenesség alapjául szolgáló tényezőket és tulajdonságokat nem lehet egyetlen logikus érvrendszerben vagy egységes diszkurzív térben elhelyezni.⁷⁷ Eszerint a zsidónak egyfelől nincs lényege, szabadon lebeg, gyökér- és elv-nélküli, ugyanakkor van lényege: minden biológiai, teológiai, társadalmi és morális rossznak az esszenciája. Ha nem alkalmazkodik többségi környezetéhez, akkor másságával és idegenségével tüntet, ha alkalmazkodik, akkor színlel – így végső soron veszélyesebb, mint az „idegenségét” meg-

⁷⁴ A két kritikus pozíció, melyeket Szerb nyilvánvalóan ismert, egyfelől Komlós Aladáré, másfelől (antiszemita oldalról) Farkas Gyuláé.

⁷⁵ Szerb Antal: *Feljegyzések a németiséggel kapcsolatban*. 1939-1940-es évek eleje. PIM V. 5462/223. 32 számozott lapos füzet, 22.

⁷⁶ Ezt a kettősséget jellemzően nem a „tények”, hanem a perspektívák elmozdulásai határozzák meg – e szempontból látható, hogy valóban diszkurzív harcról van szó. Farkas Gyula büszkén írta, hogy a maga asszimilációellenes érvelését kizárólag zsidó származású szerzőktől átvett, a zsidóság terjeszkedését mintegy „belülről” bíráló idézetekkel támasztotta alá (vö. Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban*. Budapest, 1938, Magyar Történelmi Társulat, 58.) Így a többség által képmutatón megkövetelt „önbíráló”, illetve a belülről motivált „önkritika” elemeiből mintegy újrendeződik az antiszemita beszédrend.

⁷⁷ Lásd Füst Milán naplóját, idézi: Hernádi Miklós: *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban*, 100. skk.

őrző zsidóság. Ekkor már Szerb is barátkozni kezdett azzal a gondolattal, hogy amennyiben sem a pozitív történelmi példákra, sem a valamikori társadalmi konszenzusra, sem a jóhiszeműsége hivatkozva nem lehet e történelmi „gubanc”-on kívül kerülni, akkor – mint Komlós Aladár, Pap Károly, Tábor Béla és mások, mindenki a maga módján, de felismerték – a legkevésbé problematikus mégiscsak zsidónak maradni, és vállalni az ezzel járó kirekesztettséget is. Mindezt Szerb Antalné a férje sorsára vonatkozóan így fogalmazta meg: „nem tudhatta – de élete végén megértette –, hogy az ellenforradalom Magyarországon tisztább lelki képzet zsidónak, mint konvertitának lenni”.⁷⁸

IV. Orpheus az Alvilágban

Szerb egyik utolsó műve az *Orpheus az Alvilágban* szonett, mely a munkaszolgálatból feleségének küldött egyik levelében olvasható. Noha Szerb lírai versekkel kezdte irodalmi pályáját, hamar tudatosodott benne, hogy nem jelentős költő, így felhagyott a versírással, ehhez a verséhez is hozzáfűzte: „nem túl jó, viszont én írtam”. Szerb költeménye – sablonos volta ellenére – részletes elemzést igényel, részben azért, mert nagyon sok, Szerb életművében fontos szerepet játszó motívumot sűrít magába (mítosz, alvilágjárás, a költészet varázsa), részben pedig azért, mert tartalma szerint és keletkezési kontextusa szerint is – a *Száz vers* című fordításantológia mellett – szimbolikus erejű lezárása az életműnek. A szonett elemzésénél figyelembe kell venni azt is, hogy Szerb a munkaszolgálat során írta, azt a körülményt, hogy a vers valamiképpen reflektál Szerb saját tragikus helyzetére, továbbá, hogy ezt a reflexiót egy mitológiai motívum felhasználásával valósította meg. A deportálás és a koncentrációs táborok rémségei közepette sok írástudó tett kísérletet arra, hogy helyzetét mitológiai képeken keresztül értelmezze. Így az efféle „utolsó üzenetek” a mítosz és a költészet hatalmának paradox megtestesítői: egyrészt megjelenítik a mitikus-archetipikus létkörbe emelkedés egzisztenciálisan felszabadító erejét; másrészt az öröklétbe szövik az írástudó helytállását és traumatikus élethelyzetét. Ezek az írások emlékeztető *feliratok*, részint az örökkévalóság, részint a pusztulás homlokzatán: diadalt hirdetnek, ugyanakkor – hiszen szerzőik közül igen sokan nem éltek túl az üldözötteseket – megtestesítik azon humanisztikus eszmékör és életminta kudarcát, melynek összefüggésében eredetileg keletkeztek, vagy amely (a táborok rémuralma ellenére) inspirálta őket.

Szerb első levelei a munkaszolgálat idejéből humorosak és optimisták, bár ez a hangnem elsősorban felesége (és talán önmaga) megnyugtatóra szolgált. A bizakodás idővel megszűnik, a reménytelenséget és szenvedést jelző „alvilágjárás” képzetkör először 1944. július 7-én, a munkaszolgálat budapesti napjaiban írt levelében jelenik meg. „Állandóan jönnek-mennek titokban látogatók, de én örülök, hogy te nem jöhetsz ide [...] mert csak így teljes ez az alvilágjárás, valahogy [...] érdemljük ki a feltámadást” (Szerb Antalnénak, *Levelek*, 115.) Egy héttel később írott levelében (1944. július 15.) Szerb arról ír, hogy komoly egészségügyi problémái vannak, leírja furunkulusainak sebészeti kezelését, magas lázról beszél, majd ismét a tőle megszokott megnyugtatóan könnyed hangnemre vált: „Reggel sokáig heverésztem, most kitűnően érzem magam, az a beosztásom, hogy az orvosi szobát őrzöm, mert nem találjuk a kulcsát” (Szerb Antalnénak, *Levelek*, 116.) Ezt követően Szerb mégiscsak visszatér az alvilág-hasonlatra, és ekkor már megjelenik benne az a mitológiai motívum, mely magába sűríti sorsát. „Édesem, ami velünk történik, kettőnkkel, igazán Orpheus és Euridiké mithosza ez, nem fordulhatok feléd, amíg az alvilág folyosóin bolyongok, mert akkor elveszítelek... sírok, amikor ezt leírom, mert igazán szép és költői gondolat. De most már mintha csakugyan derengene, és nem-

⁷⁸ In *Emlékkönyv*, 325.

sokára kijutunk a napra, csak az utolsó percekben ne történjen velem valami szerencsétlenség” (*Levelek*, 116.). A levél a „Hétszeresen alvilági imádatlall” záró sorral fejeződik be (*Levelek*, 117.). Megint egy héttel később (1944. július 22.) Szerb levelében újra megjelenik az alvilág motívuma. A levélből megtudjuk, hogy Szerbék elvesztették lakásukat, mint páriává lett zsidóktól a kor szokása szerint minden bizonnyal „kiigényelték”. „[...] tudom, hogy lakásunkba az új lakó már bevitte a bútorait és ciánoztat. Bucusom, ha egyszer megszabadulok, hogy a pics...ban fogunk lakni? Olyan nehéz elképzelni jövőnket, hogy az ember nem tudja, hogy *hol* képzelje el. De kezdek belenyugodni a lakás elvesztésébe, az új lakás kifejezi majd, hogy kikeltünk az Alvilágból, az új életre támadtunk. De vajjon kikelünk-e az Alvilágból? Hangulatom egyre hánykolódik remény és csüggedés közt” (*Levelek*, 117.).

Ez a levél már jelzi azt, amit a kortárs tanúk Szerb deprimált visszahúzódásának neveztek; megkezdődik az én leválása a külvilág folyamatairól. „Egy jóformán idegen bajtárs azt mondta nekem, hogy csendességben én viszem el a rekordot, tegnap pedig valaki viccet mondott, mitől én nevettem, mire ő azt mondta, ez kitűnő vicc lehet, mert engem még nem látott mosolyogni” (*Levelek*, 117.). Ebben a levélben is felbukkan az Alvilág motívuma: „Ki lehet ezt bírni, Baba? Én olyan szép olaszországi útiterveket dolgoztam ki! Ha kikerülünk az Alvilágból, engem csak a pénz fog érdekelni, a pénz, amelyen Olaszországban utazhatunk és megvásárolhatjuk azokat az örömeket, amelyeket az oly vékony hajszálon függő élet nyújthat” (*Levelek*, 118.). Itt érdemes felfigyelni arra is, hogy Szerb ezen a helyen az egész életmű számára szimbolikus jelentőségű Itália-motívumot szövi tovább. 1944. augusztus 6-áról datálódik az a levél, mely az *Orpheus az Alvilágban* szonettet is tartalmazza. „Édes Baba, itt küldök egy Heredia-szonettet. Nem jó, de viszont én írtam, és az első vers, amit fennállásom óta hozzád intéztem.

Orpheus az Alvilágban

*A földeknek mélye olykor meg-megrándult,
Amint ment zúgó száz téren át;
Már rég feledte szabad thrák honát,
Míg lent mocsári zöldesfényű láng dúlt.*

*És aknák mélyén zöldes szörnyek lesték,
Feléje nyújtva hosszú pikkelyes kart,
S a földalatti villám, nagy eres kard,
Átszegte ez az elátkozott estét.*

*És Orpheus csak ment, magába hullva,
A pusztulás nagy leckéjét tanulva,
Mely gyötrött szédülésbe merevíté,*

*Míg végre naptól felfénylett egy oszlop,
Orpheus megfordult és szertefoszlott
Tündér fehér árnyékként Euridiké.*

Abból a tényből, hogy verset írtam, láthatod, hogy lelkiállapotom javulóban van; és egyáltalán azt is megmondja a vers, hogy ki kell bírunk továbbra is találkozás nélkül, bármily keserves is” (*Levelek*, 118-119.). Noha az utókor e dokumentumokat Szerb tragikus sorsának és kínszenvedéseinek lenyomataként (is) olvashatja, azt is tudnunk kell, hogy ezek a levelek – és a szóban forgó vers is – még nyáron, a budapesti munkaszolgálatos

körletben íródtak, Szerb életkörülményei ekkor még nem voltak olyan embertelenek, mint később Balfon.

A szonett számos szöveget, képzetkört, irodalmi hagyományelemet idéz, melyeknek köszönhetően a költemény túlmutat a mitológiai szüzsé újramondásán. A „munkaszolgálat egyenlő: alvilágjárás” gondolat mellett több olyan motívumot is magába foglal, melyek Szerb Antal teljes életpályájához kapcsolódnak, így valóban szimbolikus és összegző jellegű műről van szó. Elsőként említhető a *költészet varázsa*, egyfelől mint biográfiai vonatkozás, másfelől mint mitológiai toposz. Szerb teljes pályája szembeszökően a költészet bűvkörében alakult; első megjelent írásai költemények voltak, nagy tanulmányai és esszéi zömmel költők (George, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Blake, Babits) munkásságát vizsgálják. Itt említhetjük a versek általában való rajongó szeretetét, és Szerb híres versérzékenységét. Erről többen is megemlékeztek: „Szerb Antal vers-reaktivitása [sic!] csaknem egyedülálló volt” – írta felesége 1974-ben Komlós Aladárnak.⁷⁹ Nemes Nagy Ágnes nagyon hasonlóan fogalmaz: „Valami félelmetes képessége, érzéke volt a versekhez. Azt tudom, hogy a lágerben minden szabadidejében a *Száz vers* antológiával foglalkozott. Sanyarú sorsa közepette is a versek éltették, boldogították. S állítom, nagyban hozzájárultak ezek a versek az életbe vetett hitének megtartásához. Ahhoz, hogy egyszer megmenekül a fogságából, és a kötet megjelenik majd”.⁸⁰ A versrajongás kérdésénél kell megemlíteni, hogy az Orfeusz-szonett közvetetten a pályát lezáró utolsó könyv, a *Száz vers* részének tekinthető. Ha a szonett Orfeusz-szimbolikáját komolyan vesszük, akkor nem csak az alvilágjárás-képzetkör lényeges e szempontból, hanem Orfeusz költői szerepe is. A költészet varázsával a vadállatokat megszelídítő dalnok képe nyilván Szerb *önértelmezése* is: a költészetet humanizálja („megszelídíti”) a munkatábor borzalmaival, ez mind Szerb szóban forgó versére, mind az általa szerkesztett antológia darabjaira és magára a szerkesztési munkálatokra is értendő. Alvilágjárásnak és költészetnek az orfeuszi szimbolikában történő összekapcsolódásáról Keresztury Dezső a következőképpen írt a *Magyar mártír írók antológiájában*: „Az út azonban az alvilágba vezetett: ott egyre erősödő fényvel öltött testet előtte a maga Orfeusz-sorsa. Utolsó éveiből egyetlen versét ismerjük. Feleségének írta. A varázsszavú énekesben önmagát ábrázolta”.⁸¹

Szerb levele egyértelműen megnevezi azt a líratörténeti hagyományt, melyben szonettje (legalábbis részben) elhelyezhető, ez a francia parnasszisták költészete. Az „itt küldök egy Heredia-szonettet” sor José-Maria de Heredia költészetére utal; azok a megjegyzések, melyekkel Szerb Heredia költészetét *A világirodalom történetében* jellemezte, jól leírják az *Orpheus az Alvilágban* ars poeticáját is. Ehhez sorolható a mitológiai témaválasztás, az objektív-hűvös hangnem, valamint a jellegzetes kompozíciós törekvés, mely szerint a „nagy gesztusok rendszerint három sorba tömörülnek össze, a szonett utolsó versszakába. Az első három versszak csak előkészíti az utolsó hatását és méltóságát”.⁸² Szerb verse egyértelműen idézi ezt a kompozíciós technikát, az utolsó három sor egyfelől kiteljesíti a vers egészét meghatározó fényszimbolikát: a sötétség, a zöldfényű lángok, a földalatti vilámok nyomasztó uralmát szétoszlatja a naptól fénylő oszlop képe, másfelől a megváltásként érkező napfény láttán hátrafordul Orfeusz tilalmas cselekedete megsemmisíti az addig – a vers jelenetézése szerint is – láthatatlan Euridiké alakját.

⁷⁹ Szerb Antalné levele Komlós Aladárhoz. 1974. szeptember 18. PIM V. 4139/197/1-8.

⁸⁰ Wagner Tibor: Haragoskék. Beszélgetés Nemes Nagy Ágnessel. In *Emlékkönyv*, 234-236, 235. (Versrajongásáról Szerb önéletrajzi esszéjében, a *Könyvek és ifjúság elégiájában* is megemlékezett.)

⁸¹ Keresztury Dezső: Szerb Antal. In „*S két szó között a hallgatás...*” *Magyar mártír írók antológiája*. 1-2. kötet. Budapest, 1970, Magvető, 2. kötet, 441-445, 444.

⁸² Szerb Antal: *A világirodalom története*. 1-3. kötet. Budapest, 1941, Révai, 3. kötet, 140-141.

A következő motívum maga az *alvilágjárás*. Ugyancsak Szerb kedvelt toposza, nagyon sok művében előkerül. Az alvilág-szimbolika első elemzési lépésként úgy is megközelíthető, mint vallástörténeti vagy mitológiai „analógiabázis”, ennek alapján fogalmazódhattak meg azok a motívumok, melyek később Szerb Antal szövegeiben egzisztenciális jelentőséggel telítődtek és aktualizálódtak. Az alvilág szimbolikája Szerb romantika- értelmezéséhez is szorosan hozzátartozik. Freud írásait Szerb Antal egyértelműen a romantika fogalmi-képi szűrőjén keresztül olvasta, a romantikát viszont átpszichologizálta; írásaiban a freudizmus romantikus értelmezése, a romantikának pedig a pszichoanalitikus olvasata jelenik meg.⁸³ E megközelítés szerint a freudi tudatalatti birodalma is afféle „alvilág”, egy lelki entitás rendkívül hangsúlyos metaforája. Ennek megfelelően a költészet képei – épen, mert a költészet a tudattalan nyelve és Szerb a tudattalant az alvilággal azonosította – definíciószerűen az alvilág képei általában. Szerb értekező műveiben – így Vörösmarty költészetével foglalkozó írásaiban – gyakran láthatjuk, hogy a különféle rendellenes vagy patológikus lelkiállapotokat az alvilág szörnyeinek képében jeleníti meg. Szerb erősen érdeklődött az egzaltált vagy egyenesen örültnek tartott szerzők iránt (Hölderlin, Trakl, Berzsenyi, Vörösmarty, Blake, József Attila), és e megközelítésben – részben a már említettekből következően – az alvilág a pszichózis, a neurózis, a melankólia metaforája is. Végül itt említhetjük az *Utas és holdvilág* alvilágjárás-szimbolikáját – nem véletlen, hogy az értelmezők előszeretettel tekintik ezt a regényt előképnek, melyet aztán Szerb sorsa beteljesített: az irodalmi alvilágjárás valósággá vált, a megidézett mítosz ereje mintegy foglyul ejtette a szerzőt.

Szerb költeménye sokban hasonlít azokhoz a szövegekhez, melyeket egyes kritikusok a „holokausztirodalom” körébe sorolnak, de sokban különbözik is az efféle irodalom meghatározónak tartott tulajdonságaitól. A krízisszituációkban a költészet mintegy „visszatisztul”: a költői beszédről (egyrészt mint keletkezési szituációról, másrészt mint kijelentésről) leválnak az évezredek óta ráakódott humanisztikus díszletek és megpillanthatóvá válik az „eredeti” költői szituáció, mely a humanista szigetelőrétegek nélkül önmagában is borzalmas lehet, de a krízishelyzet következtében mindenképpen invertálódik vagy torzul. A szövegek egyrészt az „első vers” születését idézik, másrészt a megszülető szöveget és a születés aktusát a körülmények (a tábor, a munkaszolgálat, a halálmenet, a szenvedés, az elidegenedés, a halálfélelem stb.) eltorzítják. Eme torzulás jellegzetes költői alakzata a „lélegzet” megszakadásának vagy visszafordulásának pillanata; ami a korábbi költői gyakorlatban a lélek és a lélegzet szabad és alkotó áramlása volt, az most fuldoklás – lásd például Celan (de akár Radnóti Miklós) költészetét.⁸⁴ Az ő esetükben a lélegzet roncsolódása a költői megszólalás testi-biológiai folyamatának krízisét jelenti, sőt: *testesíti* meg, ekként hártapasztalat. „Celan [...] a lélegzet visszaszorulásának pillanatát rögzíti, amikor fokozatos gyengülése során már a végső lehelet felé közeledik, és minden reményt feladott bármi rendbejövételre, vagy újraéledésre. Szörnyű mimézis működik költeményeiben, olyannyira, hogy olvasásuk közben majdnem arra kényszerülünk, hogy néhány fokkal lejjebb ereszkedjünk élőlényi voltunk skáláján, hogy lassítsuk pulzusunkat, lecsökkentsük levegővételünk mértékét, és általában redukáljuk életjeleinket”.⁸⁵ Ezzel szemben Orfeusz mítoszának felidézése az „első költő” archetipikus képét jeleníti meg, ami szintén valamiféle visszatisztítás vagy költésztörténeti visszahátrálás. Mégis: Szerb verse leginkább csak mitológiai

⁸³ Vö. „Az a felismerés, hogy a romantika lényege a tudatalatti világ felfedezése, Szerb egész tudományos pályáján végighúzódik”. Poszler György: *Szerb Antal*. Budapest, 1973, Akadémiai, 76.

⁸⁴ Lásd Rosenfeld, Alvin H.: *Kettős halál. Elmélkedések a Holocaust-irodalomról*. Ford. Peremiczky Szilvia. Budapest, 2010, Gondolat, 142-161.

⁸⁵ Rosenfeld: *Kettős halál*, 149. Lásd még: „A szavak különálló szótagokba törnek szét, a mondat szerkezet egyszer-egyszer eltorzul, a lélegzet kifulladás, és időnként fájdalmasan ziháló” (152.).

motívumain keresztül jelzi a költői alapszituáció jelenlétét, illetve a költő egzisztenciájának válságát, az *Orpheusz az Alvilágban* mitológiai díszletezése és szimbolikája ezzel szemben valóban Heredia költészetét, vagy Böcklin későromantikus festészetének mitológiai szimbolikáját idézi. Ezért az Orfeusz-szonett inkább személyes dokumentum, illetve hapax legomenon a késői életműben, nem vállalhatja magára a vészkorszak minden határon túlmenő szenvedéstapasztalatainak autentikus megfogalmazását. Egyszerűbben szólva: Szerb ezen egyetlen szem verse nem olvasható olyan előfeltevések és várakozások alapján, mint amelyek például Radnóti Miklós, Paul Celan, Nelly Sachs költeményeinek értelmezését meghatározzák.

Az Orfeusz-szonett teljesebb kultúrtörténeti kontextusának tekinthetjük a *mitológia* aktualizálását. Ez az aktualizálás egyrészt önmagában is jól illik a korszak szellemi tendenciái közé, másrészt az idesorolható szövegeket úgy is értelmezhetjük, mint amelyek a mítoszt az egzisztenciális krízishelyzetnek megfelelően „átfunkcionálják”.⁸⁶ Szerb költeménye a mitológia funkcionális működésének vagy – Hans Blumenberg szavaival – a mítoszon végzett munkának szemléletes példája. Orfeusz mítosza mint statikus kép plasztikusan megjeleníti Szerb helyzetét: az Alvilág tárnáiban jár, és a mitológia nyelvén panasolja el felesége távolléte miatti fájalmát. Ugyanakkor Szerb verse mitológiai elbeszélés is: néhány lélektani motívummal kibővítvé elmondja Orfeusz alvilágjárásának történetét, pontosabban ennek tragikus végkifejletét. Ugyanakkor a mítosz (a szimbólum és az elbeszélés) energiáját is figyelembe kell vennünk az elemzés során. Ez az energia valamilyen módon felszabadítja mind a szerzőt, mind az olvasót. Noha a vers zárata – különösen az életrajzi kontextus ismeretében – nyugtalanító: Orfeusz előtt felcsillan az élet birodalmába történő feljutás reménye, viszont éppen ebben a pillanatban veszíti el hitvesét. E végkifejlet ellenére is a mítosz felszabadító hatásáról beszélhetünk. Tudjuk, hogy – részben Thomas Mann mítoszméleti fejtegetései alapján – mind Kerényi Károly, mind Szerb Antal erőteljesen hangsúlyozták a mítosz példaadó szerepét. A példaadás nem csak példakövetést jelent, hanem a példával való egzisztenciális azonosulást is. „A mítoszművek korokban az embereknek még nincs egyéniségük, csak szerepük – ha a szerep azonos, az én könnyen átolvad egy másik énbe” – írta a *Hétköznapi és csodákban Szerb*.⁸⁷ Ez a példaadás a mitológiai előképhez történő „visszahátrálást” jelenti, a hős mintegy belebújik az előkép személyiségébe.⁸⁸ Ez a mozgás – a Szerb szempontjából lényeges pszichoanalitikus kontextus szempontjából – *regresszió* is: a krízishelyzetet egy kezdeti állapothoz, az erősebb lét töretlenségét őrző eredeti állapothoz való visszahátrálás oldja fel, vagy teszi legalábbis elviselhetővé. A mitológiai példaválasztás „gyógyít”, az embertelen körülményeket humanisztikus tartalommal ruházza fel, és az embertelen vég közelségét is könnyebb feldolgozni annak, akit az archetípussal történő azonosulás az „erősebb lét” dimenziójába emel át. E szempontból azt mondhatjuk, hogy Szerb költeménye – különösen a levéllel együtt, mely megőrizte számunkra – Aby Warburg szavait idézve afféle „humanista vigaszlap”.⁸⁹

⁸⁶ Az „átfunkcionálás” kissé költőietlen, ám láttató erejű fogalma meghatározó eleme két, Szerb számára rendkívül jelentős szerző, Thomas Mann és Kerényi Károly mítoszméletének; lásd Kerényi Károly – Thomas Mann: *Beszélgések levélben*. Budapest, 1989, Gondolat, 46, 109, 111.

⁸⁷ Szerb Antal: *Hétköznapi és csodák*. Budapest, 1935, Révai, 200.

⁸⁸ Vö. Thomas Mann: Freud és a jövő. Ford. Hevesi András. In uő: *Freud. Két tanulmány*. Budapest, 1947, Officina, 5-27, 18 skk., valamint Kerényi Károly: Mi a mitológia? Ford. Szerb Antal. In Kerényi: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest, 1984, Magvető, 352-369, 358.

⁸⁹ A kifejezés eredetét lásd Aby Warburg: *Pogány-antik jóslás Luther korában*. Ford. Adamik Lajos. Budapest, 1986, Helikon, 51.

Csak keveset tudhatunk meg arról, hogy Szerb énjében valójában miként játszódhatott le egy efféle, a krízishelyzetet a mítoszhoz fordulással enyhítő lélektani folyamat, noha egyes részletekre következtethetünk Szerb leveleiből, vagy az olyan párhuzamok vizsgálatából, mint a *Száz versben* szereplő Carl Spitteler-vers, a *Csak király...*, melynek történetét (és a kötetbe való felvétel gesztusát) ugyancsak többen tekintették a halála felé tartó Szerb helyzetét értelmező irodalmi analógiának.⁹⁰ A trauma közvetlen részletekre kiterjedő lélektani rekonstrukciója helyett hasznosabbnak tűnik néhány olyan példa felidézése, melyekben Szerb zsidó származású sorstársai hasonlóképpen mitológiai szituációkat választottak a munkaszolgálat szenvedéseinek egyfelől leíró-szimbolizáló, másfelől „humanizáló” megjelenítésére. Honti János folklorista, aki ugyancsak nem élte túl a munkaszolgálatot, mesteréhez, Kerényi Károlyhoz írott levelében így fogalmazott:

„Most állandóan egy sokkal régibb, de mégis sokkal aktuálisabb dolog jár az eszemben; emlék tíz évvel ezelőttről, amikor, a te előadásod és tanulmányod kapcsán, Apollon volt az érdeklődés előterében, és amikor [...] azt a fogadalmat tettem magamnak, hogy ezentúl az apolloi életformát fogom élni. [...] Sok zöldségen és viharosságon mentem azóta keresztül és e fogadalom alig ment át a valóságba. – De itt most három hónapja úgyszólván a hyperboreusok földjén élek, elszakadva mindennapi életem minden realitásától; mindentől távol, ami hozzám tartozik, és itt, a kristálytisza levegőben; kristálytisza hegyi folyó partján, hegyek között, amelyek, mikor ideérkeztem, ragyogó hóba voltak burkolva most pedig a legtisztább üdeségű vegetációval, egy archaikus pásztori kultúra környezetében, ahol ember és állat egy fedél alatt lakik testvériesen – itt azt hiszem sikerült elérnem azt, aminek 34 évemmel különben is talán elérkezett az ideje. Tudok távol lenni, és tudok messziről nézni, tudok figyelmen kívül hagyni minden lényegtelen, sőt mindenen túl minden speciálisat is (saját szaktudományomat is beleértve); csak annak a számára van szemem, ami igazán fontos, igazán nagy és igazán örök. Igazán nagy auktorokat olvasok csak – szerencsére van rá alkalmam – és aktíve olvasok. Így folyik az életem, és nem tudok semmire sem gondolni, aminek különben elég oka lenne engem foglalkoztatni. Legfeljebb a jövőre gondolok, és arra, hogy a humanizmusnak és a filológiának milyen ezerszeresen fontos szerepe lesz, akárcsak a 6-7. században: át kell mentenie a világégés küszöbén ezt a kis mítoszt [?], ami a gondjaira van bízva és ami az emberiség legértékesebb tulajdona.”⁹¹

Az ilyen esetekben a példa jelentésképző ereje nem csak a mitológiai előkép irányába, hanem az emberi helytállás és hivatástudat megértése irányában is követhető. A kiszolgáltatott írástudó a borzalmak közepette is tudós és írástudó marad: Szerb olvasmányélményeivel szórakoztatta rabtársait,⁹² versantológiát szerkesztett a munkaszolgálat embertelen körülményei között, és mindeközben úgy látta önmagát, mint az Alvilág kijárata

⁹⁰ Spitteler verse egy semmihez nem értő rabszolga történetét mondja el, akitől ura, Cornelius konzul megkérdezi, hogy mi volt fogságba esése előtt. E kérdésre érkezik a vers címében szereplő válasz: „*Csak király.*” Ennek hallatán a konzul kegyesen elrendeli a hasznavehetetlen király megölését. Ezt a verset Szerb Antal maga fordította le az antológia számára. Vö. Szerb Antal: *Száz vers.* Budapest, 1957, Magvető, 211-213.

⁹¹ Honti levelét közli: Erdei Györgyi – Irás Katalin (szerk.): *Utolsó levelek. Múlt és Jövő, 1994/4, 24-34.* Dömötör Tekla az „át kell mentenie a világégés küszöbén ezt a kis mítoszt” részletet illetően a „kis mítosz” helyett a „kis mécses” olvasatot adja. Lásd: Dömötör Tekla: *Honti János.* Budapest, 1975, Akadémiai, 163. Ezt idézi Szilágyi János György is: Honti János és az ókortudomány. In Szilágyi: *Paradigmák.* Budapest, 1982, Magvető, 273-288, 288.

⁹² Lásd: *Emlékkönyv,* 249.

felé tapogatózó Orfeuszt. Honti egyrészt megírta az „agy Erynniseinek” rémuralmát elemző *Orestes és Hamlet* című tanulmányát, másrészt a kárpátaljai munkatábort körülvevő tájban az apollói tisztaság jelképeit ismerte fel. „*Tudok távol lenni, és tudok messziről nézni, tudok figyelmen kívül hagyni minden lényegtelen [...]; csak annak a számára van szemem, ami igazán fontos, igazán nagy és igazán örök*” – idézi Honti emlékezetből Kerényi Károly Apollónról írott tanulmányának lényegét.⁹³ Kerényi tanulmányának jól allegorizálható sötétség-fény, láthatatlanság-láthatóság dialektikája oly módon vonatkozik Honti helyzetére, hogy Honti *szellemi tartása* a tiszta fényre, míg *életrajzi helyzete* a halállal érintkező sötétségre utal. „A sötét madarak, holló és varjú a farkassal együtt [Apollón] szent állatai, lényegének kifejezői – másfelől a hattyú. Apollón személyében egy a germán mitológia halálkészerű Odinja, és a halálédesség fehér hattyúlovagja: Lohengrin”.⁹⁴ A halál közelségéről Honti idézett levele hallgat, de a szerző sorsának ismeretében ez az allegorikus jelentésvonatkozás nyilvánvalóvá válik.⁹⁵ Ez a példa és ez a szituáció ugyanúgy érthető Szerb Antal sorsára is, hozzátevé, hogy Szerb tanúságtétele az Orfeusz-sonettben valahogy törekenyebb és esendőbb, a szerző saját életének és feleségének elvesztése miatt szorong, a vers sorait ez a szorongás hatja át. Honti a humanista filológus szerepét értelmezi újra levelében, a tudósszerep kellékeit és a táji környezet mitologikusnak látott díszleteit helyezi egymás mellé, illetve szembeveti az elhurcoltatás tényével („*távol mindentől*”) és a megalázó életkörülményekkel („*ember és állat egy fedél alatt lakik*”). Így, legalábbis átmenetileg, a szerző azonosul Kerényi írásának szellemi hidegségével és követi a cikk szerzőjének – már-már embertelen – tisztaságkultuszát.⁹⁶ Szerb írása e szempontból nézve sokkal emberibb: nem csak saját életét, hanem a férj és feleség közötti törekennyé vált kapcsolatot óvja, illetve siratja, a szöveg mögött felsejlik a balsejtelmeivel birkózó, alkatiilag is szorongó, Keresztury Dezső találó kifejezésével: „*mindig riadozó*” ember alakja. Jelen esetben valóban az élethelyzet és a szöveg szimbolikus kapcsolatáról van szó.

Szabolcsi Bence zenetörténész, ugyancsak Szerb ismerőse és a Kerényi-kör tagja, Bécs felé tartva a halálmenetben Kodály Zoltán egyik megjegyzésén töprengett, mely szerint Beethoven E-dúr zongoraszonátájának egyik tétele valamelyik magyar népdal hasonló dallamára emlékeztette őt. Szabolcsi menet közben, míg a lehetséges dallampárhuzamokat dúdolta, Odüsszeusszal azonosította magát, aki az emberevő óriás, Polifémosz barlangjába keveredett. „Eddig, látod, én is azt mondtam, fejet hajtani, szót fogadni, eltűnni a bántást, rendben van. De most már azt mondom: nem érdemes, nem kell, nem szabad. Nem tudom, mit jelent ez az örült ország, ez a háborodott korszak, ez az egyszemű téboly, ez a Polifémosz, aki erővel meg akar ölni; sokszor már olyan, mintha egy iszonyú öngyilkosság folyna körülöttem, lassan és feltartóztatathatatlannal”.⁹⁷ Szabolcsi töprengése variáció ugyanarra a témára, de kissé más tanulságokkal: azonos a mítoszhoz fordulás, a kényszeres kilépnem-tudás a tudományos hivatás kereteiből (legyen az irodalom, folk-

⁹³ Lásd Kerényi Károly: Halhatatlanság és Apollón-vallás. In uő: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, különösen 114, 116 skk. Itt egyrészt a hyperboreus táj leírása cseng egybe Hontinak a kárpátaljai hegyekről nyújtott leírásával: „A görögök a messzi észak hófényében ismertek rá erre az apollóni világra” (Kerényi i. m. 117). Másrészt a Kerényi által nyújtott értelmezés az apollóni tisztaság halálos aspektusáról rímelt Honti helyzetére.

⁹⁴ Kerényi i. m. 118.

⁹⁵ Itt utalhatunk Honti (és Szerb) írásának *hattyúdál-jellegére* is. Kerényi hosszasan elemzi a *Phaidón* hattyú-szimbolikáját, egyszerre kövte e jelképet a tisztasághoz, a költészethez, illetve a halálhoz, lásd Kerényi i. m. 118; 119.

⁹⁶ Honti levele – és *sorsa* – mintegy lerombolja ezt a tisztaságkultuszt, miként a vész-korszak áldozatainak sorsa általában véve is aláássa-hitelteleníti a humanizmus érvényességét-nimbuszát.

⁹⁷ Szabolcsi Bence: Polifémosz barlangja [1944/45]. In uő: *Zsidó kultúra és zenetörténet*. Budapest, 1999, Osiris – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 200-205, 203.

lór, vagy zenefilológia), de Szabolcsi úgy határoz, hogy aktívan szembefordul a szörnyeteggel: ha nem is harcol vele, de megszökik a halálmenetből. „De nem kell meghalnod mégsem, azért sem, ezért: nem! Légy ravasz, légy gonosz és agyafúrt, maradj életben, állj bosszút. Szedd rá, vakítsd meg Polifemoszt, szökj ki, halálraszánt, a barlangból, mielőtt magad is áldozattá válsz. Jó, ma éjszaka megpróbálom. Az a dallam mégiscsak hasonlít a másikkhoz. Hogy lehet, hogy mostanig nem vettem észre”.

Összefoglalásként lássuk az önértelmezéshez segítségül hívott mitológikus képeket: Szerb Antal *Orfeusz*, Honti János *Apollón*, Szabolcsi Bence *Odüsszeusz* alakjához fordult, pontosabban fogalmazva: ezekkel azonosították magukat, noha nyilván az összeolvadás különféle fokozatairól beszélünk. Ez egyfelől úgy is jellemezhető, mintha csak humanista allegorézis (az életszituáció mitológikus jelképekbe öltöztetése) lenne, de éppen ez a félelmetes életszituáció hívja fel a figyelmünket arra, hogy itt ennél többről, a mítosz jelenlétének mélyebb vonatkozásairól van szó.⁹⁸ A munkaszolgálat borzalmaiban megtapasztalt „halálarculat” intenzitása, a humanista tudós helytállása (ily módon a hivatássetika megdicsőülése), illetve a pillanatnyi életszituáció allegorikus megfogalmazása plasztikusan egymásba szervesül az *Orestés és Hamlet* című tanulmányban, melyet Honti János 1944 tavaszán Ökörmezőn, munkaszolgálatosként írt. Ebben az írásában Honti a földalatti bosszúdémonok (az Erinyszek) hatalmát, melyet szándékoltan a náci frazeológiával, a „vér és rög” szimbolikájával érzékeltet, ismét az apollóni tisztaság humanizáló erejével állítja szembe. „Orestés [...] a világot váltotta meg az ősvilág közvetlen és kegyetlen vértörvényétől: ő volt az, aki mellett végre fel kellett lépnie Apollónak, hogy az emberi világ a föld és a vér ősvilágából a tisztult isteni rend számára nyitva álló világgá váljék”.⁹⁹ Ismét egy „humanista vigaszlap”, immár egyértelműen a náciizmus borzalmai ellen: „az ősvilág humanizálása az az esemény, amely együtt jár Orestés tettével és szenvedésével – mondhatnók, hogy Orestés az ősvilág borzalmaiból csak úgy bír elszakadni, ha megszünteti, vagy mások megszüntetik kedvéért, a barbár, szörnyű, vért verre halmozó ősvilágot”.¹⁰⁰ A humanista szellemi tartás egyrészt *győzedelmeskedik*, másrészt *kudarcot vall*, élet és halál kettőssége artikulálódik e szövegekben. Egyfelől ott a mitológiai minta vigaszt nyújtó ereje: Orfeusz éneke megszeli a vadakat, Apollón tiszta fénye győzedelmeskedik az ősvilág sötétsége felett, Odüsszeusz kicselezi és elpusztítja az emberevő óriást. Szerb Antal a munkatáborban is költő és irodalmár, Honti János a munkatáborban is humanista filológus, Szabolcsi Bence a halálmenetben is zenetörténész maradt.¹⁰¹ *Író, ne írj!* – vetette papírra 1944-ben Szerb Antal az új korszak paradox imperatívuszát, melyet egyfelől szembeállíthatunk az *Író mint üzletember* tárca irodalmi hivatásetikájával („Író írj!”), másfelől azt láthatjuk, hogy sem Szerb, sem társai nem tartották be a korszak bűneit az írók némaságával vádolni szándékozó szabályt.¹⁰²

A fent idézettekhez hasonló példákat elemez Kisantal Tamás *Túlélő történetek* című könyvében, noha az általa választott irodalmi szövegek inkább fikciós művek, míg az itt idézett szövegek (Szabolcsi novellisztikusra formált emlékezését nem számítva) inkább

⁹⁸ Ezt a mélyebb vonatkozást Kerényi fogalmaival úgy is megközelíthetjük, hogy Szerb nem személyes életviszonyait öltözteti képekbe a mitológia *segítségével*, hanem saját kirekesztettségében a világ mindig is meglévő objektív „halálarculatát” pillantja meg.

⁹⁹ Honti János: *Orestés és Hamlet*. In uő: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1962, Akadémiai, 323-334, 333.

¹⁰⁰ Honti i. m. 327.

¹⁰¹ Hogy allegorikus jelentésképzésről van szó, azt megerősíti Szabolcsi írása, mely valóban pontról pontra követi az allegorikus beszédhez felhasznált antik minta jelentésképző menetét: „örült ország” = „örült korszak” = „egyszemű téboly” = „Polifemosz”.

¹⁰² Lásd: Szerb Antal: *Az író mint üzletember*. In uő: *A kétarcú hallgatás*. Budapest, 2002, Magvető, 243-245; valamint: *Író, ne írj*. In *A kétarcú hallgatás*, 284-286.

személyes dokumentumok. Az „inkább” szó viszonylagosságot jelöl: az általam idézett szövegek jelentősége a már-már ábrázolhatatlanul szélsőséges élethelyzetekhez való közelségükben van. A Kisantal által vizsgált szövegek mitológiai utalásokban bővelkedő szimbolikája egyrészt a bűn és a rossz eredetére adott válaszok kontextusában értelmezhető, másrészt egyes példái – akárcsak a fent idézettek – mintegy kiragadják az embert a megsemmisülés közegéből és a mitológia történeteinek egzisztenciális felszabadulást ígérő körébe emelik fel – tehát mindegyik lehetséges mozgásirány energiája érvényesül.¹⁰³ A humanista minták mellett szerepet játszanak az efféle szövegekben a bibliai utalások is, így például a koncentrációs táborok értelmén túli nyelvzavara (a németül, olaszul, oroszul, magyarul, jiddisül, lengyelül ordítózó emberek) Babel ószövetségi történetét, a bibliai istenkísértés mítoszáét idézik fel.¹⁰⁴ Az evangéliumi parafrázisok sora arra is alkalmas, hogy a megérthetetlen és kommunikálhatatlan helyzeteket valamiféleképpen kifejezze.¹⁰⁵ A bibliai, mitológiai és klasszikus irodalomtörténeti utalásokhoz viszonyítva egyúttal mind nyilvánvalóbb a humanista attitűd csődje, illetve a radikális erejű rámutatás arra, hogy a táborok valósága a *valódi lét*, amit a humanisztikus tudás és emberkép évszázadokig leplezett. Ezt Kisantal Tamás a Heideggerrel vitatkozó Jean Amery írásai kapcsán fogalmazza meg: „a tábor világa tulajdonképpen nem egy extrém szituáció, legalábbis olyan értelemben semmiképp, hogy valami egyszeri, pillanatnyi kizökkenés lenne, hanem inkább valamiféle reveláció: itt mutatkozik meg az a valódi létstruktúra, melyet éppen a sok évszázados kultúra próbál meg elkendőzni”.¹⁰⁶

De a „*túlélő történetek*” körében valóban találhatunk olyan utalásokat, melyek alapján feltételezhető, hogy az elhurcolt írástudót „éppen a kultúra segítette a túlélésben, bizonyos ritka pillanatokban hozzájárult, hogy akkor is, ott is embernek érezhesse magát”.¹⁰⁷ Szerb ennek jegyében is kapcsolódhatott a mítoszban megtestesülő archetípushoz, ami megkönnyíthette számára helyzetének feldolgozását. Mind Szerbnek, mind társainak „*bizonyos ritka pillanatokban*” (melyeket leveleik is dokumentálnak) ideiglenesen sikerülhetett a humanista minták segítségével embernek érezniük magukat – a munkatáborok körülményei közepette is. Mint írástudók, akik tudományos önmegértésüket tekintve is a humanizmus eszmekörében éltek és gondolkodtak, minden bizonnyal egyszerre érezték a mitológiai minták felszabadító erejét, és élték át a humanista program kudarcát. Szerb Antal, Honti János, Radnóti (és Halász Gábor, Sárközi György, hogy Szerbhez közel állókat említsek) nem élték túl a vészorszakot, mely körülmény örökre emlékezetünkbe vési, nem csak az emberi gonoszság örök jelenlétét és kísértését, hanem a humanista eszmekör tragédiáját is.

¹⁰³ Lásd: „Míg a hívő zsidó közösségben nevelkedett Wiesel, mint láthattuk, alapvetően a vallás és annak halála felől értelmezi Auschwitzot, addig az olasz értelmiségi Levi leginkább a klasszikus kultúra és azon belül a dantei pokoljárás párhuzamai segítségével igyekszik a koncentrációs tábor tapasztalatait interpretálni.” Kisantal Tamás: *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Budapest, 2009, Kijárat, 86.

¹⁰⁴ Kisantal 90-91.

¹⁰⁵ Kisantal 92-93.

¹⁰⁶ Kisantal 95.

¹⁰⁷ Kisantal 98.

V. Összegzés

A Szerb zsidóságra és halálára vonatkozó értelmezéseken belül jelentős aspektust képviselnek a „zsidóként halt meg” felfogás hangoztatói, ide sorolhatjuk Szerb Antalné és Komlós Aladár tartalmilag meglehetősen egybecsengő visszaemlékezéseit, illetve – legáltalábbis részben – Keresztury Dezső álláspontját. Ezen értelmezések egyrészt az asszimiláció kudarcához kötik az író halálát, és több (Komlós Aladár, Szerb Antalné) vagy kevesebb (Keresztury Dezső) határozottsággal azt vallják, hogy élete végén Szerb elfogadta az üldözések által kikényszerített „rég-új” zsidó identitást. Szerb Antalné emlékei szerint 1944 tavaszán a Piarista Gimnázium (ahol az író annak idején tanult), illetve a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete egyaránt felkérte Szerb Antalt, hogy tartson március 15-én ünnepi beszédet. Szerb a második meghívásnak tett eleget, felesége a következőképpen kommentálta a történetet. „A piaristák meghívása a »Nagy Megtiszteltetés« volt, esetleg a későbbiekben a megmenekülést jelenthette. A másik meghívás annak a sorsnak az elfogadása volt, amelyben abban a pillanatban formailag még nem volt érdekelt: a magyar közösségből kizsájtítottak, megbélyegzettek és halálraítéltek sorsának vállalása”.¹⁰⁸ Keresztury Dezső egyik tanulmányában megkísérelte végiggondolni Szerb zsidóságának kérdését, összefoglalva a probléma azon összetevőit, melyeket a személyes dokumentumok – így a naplók – figyelembe vétele nélkül megalkothatunk az íróról. „Zsidó volt? Származására nézve s aztán a faji törvények értelmében az. De műveltségében, eszményeiben, a vállalt közösség élményeiben alig. Valahogy úgy, ahogy a zsidóságból kiszakadt értelmiségi emberek java része: elidegenedtségében is vállalva az eredet bizonyos nagyon áttételesen és inkább némi érzékeny ironiával érvényesített hagyományát. Akkor pedig, amikor származását ellenséges megkülönböztetéssel fordították szembe vele, valamilyen büszke daccal meg is akarta mutatni, hogy az, amit vádként emlegetnek a zsidóság ellen, az irracionizmus, a cinizmus, a nemzetköziség, nemes változatában érték: a vallásos-költői ihletettség megbecsülése, a kicsinyes valóság fölé emelkedő ironia és a nemzetek felett kialakult és a nemzeteket is a maguk igazi szerepében megbecsülő európaiság”.¹⁰⁹

Komlós Aladár visszaemlékezése hasonló motívumokat tartalmaz. Felidézi, hogy egy időben rendszeresen összejöttek Szerb Antallal, Halász Gábor és mások társaságában Kecskeméti Györgyék hidegkúti nyaralójában. „Ahogy a látóhatár sötétedett fölöttünk, beszélgetésünkbe egyre inkább az irodalom elé nyomultak a politika aktuális kérdései. S mikor nem csak mindennapi kenyerünk lett kevés és bizonytalan, de életünk is fenyegetve volt a részvétlen, sőt kárörvendő társadalom közepette, elkerülhetetlenül ráeszmélünk, hogy sorsunk a zsidóságéval azonos. Szerb Antal tisztább szemű ember volt, hogy ezt fel ne ismerte volna, s becsületesebb, hogy a kényelmetlenné vált felismerést ne vállalta volna. Így történt, hogy kezdett elmélyülni a zsidó történelemben, szorgalmasan olvasgatva egy cionista német történész könyvét. [...] 1944. március 15-én a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületében előadást tartott ezzel a címmel: »Mit adtunk a magyar irodalomnak?« A többes szám első személy, amelyen át tehát önmagát is világosan belefoglalta a zsidó közösségbe, elég világosan mutatja, meddig jutott Szerb Antal e pillanatban”.¹¹⁰

¹⁰⁸ *Emlékkönyv*, 284.

¹⁰⁹ Keresztury Dezső: Szerb Antal (1901-1945). In *Emlékkönyv*, 295-300, 298.

¹¹⁰ Komlós Aladár: Szerb Antal. In *Emlékkönyv*, 314-315, 315. Az előadás címe Szerb Antalné más-ként emlékszik: „Mit mond nekünk a magyar irodalom?” (i. m. 284.) A meghívókártya előkerülése a kérdés nyitva marad, de mindegyik verzió – „mint mond nekünk”, illetve „mit adtunk” – egyaránt szimbolikus jelentőségű Szerb zsidóságának értelmezése szempontjából.

A magyar zsidóság nemzedékeit (egyrészt társadalomtörténeti léptékben, másrészt a vallási, kulturális, társadalmi tagoltságot itt figyelmen kívül hagyva) így írhatjuk le: (1) tradicionális zsidóság, (2) emancipált zsidóság, (3) asszimilált zsidóság, (4) a vészorszak zsidósága, (5) a „reálszocializmus” magyar társadalmának zsidósága. Szerb egyértelműen az asszimiláltak nemzedékéhez tartozott, családja megtette az összes „kötelező” asszimilációs lépést (magyar nyelvhasználat, magyarságtudat, névmagyarosítás, kikeresztelkedés). E réteg számára viszont alapélmény volt a zsidóság „hátrahagyása” miatti lelkifurdalás, a zsidóságon való túllépés árulásként vagy önmegtagadásként való értelmezése, ezt mind az érintettek (például Komlós vagy Szerb), mind a kutatók (például Karády Viktor) tárgyalják. Szerb zsidóságának és halálának értelmezésében tehát meghatározó az a gondolati motívum, miszerint az asszimilált zsidó végül visszatalált zsidósághoz: ez valamiféle generációs kényszer-visszarendeződés. Szerb „zsidóságát” elfedte egyfelől a magyarságát mélyen átélő és minden alkalommal hangsúlyozó tudós és író alakja, másfelől az européer literary gentleman alakja. De az üldöztetés élete végén rákényszerítette arra, hogy zsidónak érezze magát, olyanként, akire az üldözés irányul. Ezt az álláspontot képviselte Komlós Aladár: Szerb végül cionista könyvet olvasott, előadást tartott a zsidó diákok szövetségében. Komlós egyébként számos írásában már a húszas évektől kezdve amellet érvelt, hogy a teljes asszimiláció egyrészt morálisan helyteleníthető, másrészt praktikusán sem célravezető. Így Komlós utólag szembesítette Szerb Antalt azokkal a dilemmákkal, melyeket Szerb is megjelenített privát feljegyzéseiben, de amelyeknek a nyilvános irodalmi térben soha nem adott hangot.

A Szerb-életmű és az író zsidó származása közötti összefüggések tanulságainak összegzése során a Szerb irodalmi működésére és fogadtatására tartozó kérdésekkel szeretnék foglalkozni. Feltételezhető, hogy a Szerb-életművön végighúzódo „identitás-álcazás” probléma valamiképpen Szerb Antal származásának rejtegetéséhez, az asszimilált zsidóságra értett „társadalmi mimikri” kérdéséhez is köthető. Ebben a megfontolásban általános társadalomlélektani kérdéscsoportok, sőt olykor előítéletek („az asszimilált zsidók leplezik származásukat”), valamint a Szerb-életmű egyes szövegszinten is megragadható elemei összegződnek. E felfogás jogossága mellett érvel az a körülmény, hogy Szerb valóban sokat tépelődött bizonytalan identitásának problémáin, és e tépelődésekbe származásának kérdését is belekeverte, de azt is látnunk kell, hogy a korszakban a zsidó származású írástudók részéről egyébként is napirenden voltak az asszimilációs dilemmák és az irodalmi tevékenység összefüggéseiről folytatott viták. Szerbnek az irodalmi nyilvánosságra tartozó működésében egyáltalán nem figyelhetők meg a kettős identitás alkotóelemei; a zsidó személyiségrész (beszélhetünk ilyenről, hiszen ennek meglétét Szerb sem tagadta) lényének, egyéniségének, és talán irodalmi működésének rejtett szubsztrátuma volt. Szerb egyes megjegyzései valójában ezt a rejtett, háttérben hagyott személyiségrészt konnotálják, így például a fentebb elemzett sikátorszimbolika esetében. De azt is joggal feltételezhetjük, hogy saját katolikus vallásosságával kapcsolatos töprengései is érintik, sőt felidézik származását.

A magyar kultúrához való viszonya Szerbnek hasonló volt, mint például Róheim Géza, Honti János, Radnóti Miklós esetében: a magyar kultúra imaginárius haza és közösség, melyben a magyarság (akár romantikusan értelmezett) lényege testesül meg, amivel tökéletesen azonosulni tudtak, és ahová nem értek fel a zsidóellenes előítéletek, ahol a többségi társadalom tagjai és a zsidó származásúak egyaránt magyarok lehettek. Ebben az esetben az írói vagy a tudományos munkásság, illetve az anyanyelvi kötelék kiváltja – sőt megváltja – a vérségi származás determináló erejét és egy magasabb rendű köteléssel helyettesíti. E bonyolult (és 1938-tól már illúziósnak) bizonyuló konstrukciót Dávidházi Péter így jellemezte Radnóti költészete kapcsán: „A szimbolikus hon- és múltfogalások öngyötrő jogcímszerzési próbálkozásainak költészetben, tudományban vagy bárhol az

erkölcsi fedezet adhat értéket: mit vagyunk hajlandók adni, erőnkhez mérve, mindazért, amit kapunk. Ha mindent, akkor kiérdemeltük az itthon érzetét... [...]. Ha tudjuk, hogy Kölcsey szerint mire kötelez, akkor a Hymnus kínálta többes szám első személyt felnőtt fejjel újra el szabad fogadni, újra magunkra érve egy történelmi közösség tagjává avatá liturgiáját, újra otthont lelve, régtől ismerőset, nyelvi, földrajzi és szellemi terében”.¹¹¹

Szerb életművének 1945 utáni recepciója sem választható el mindig Szerb zsidó származásának kérdésétől, hiszen a visszaemlékezők és értelmezők sok szálon össze tudták kapcsolni Szerb tragédiáját az életmű bizonyos vonatkozásaival: így az erőszakos halál próféta megérzésével, az üldözöttség és az írói elnémulás jeleivel, vagy akár a *Száz vers* antológia humanista üzenetével, illetve az antológia elborzasztó keletkezési körülményeinek szimbolikussá emelésével. Ezt kiegészítve mondhatjuk, hogy a későbbi értelmezők gyakran tekintették Szerb sorsát és halálát Holokauszt-narratívának, és ebben az értelmezési térben az életmű korábbi és későbbi darabjai is „zsidó jelentőséggel” ruházódhattak fel – ezen álláspontot jelenítik meg saját, Szerb utolsó írásaira vonatkozó értelmezéseim is. Egyértelműen a zsidósághoz és a zsidó hagyományhoz kapcsolódó írás – már az eddigiekből következően is – csak kevés akad Szerb életművében, ezek egyrészt határszövegek (naplók, magánlevelek, töredékes feljegyzések), másrészt zsidó származású irodalmároknak vonatkozó értelmezések: így például Heinérről és Proustról; Heine és Proust e szempontból azért is lényegesek, mert Szerb számára személyes írói példaként is nagyon jelentős szerzők. Regényeiből is kiemelhetünk néhány motívumot, így *A Pendragon legenda* kabbalista vonatkozásait, vagy azt a részletet, ahol a kísértetlovas kegyetlen bosszút áll a Pendragon várba igyekvő zsidó orvosok gyilkosain. Az *Utas és holdvilágban* nagyobb szerepet töltenek be a zsidósághoz köthető motívumok, elsősorban is az Ervin (Severinus atya) származása, gyerekkora és egyházi pályája fölötti elmélkedések során.

¹¹¹ Dávidházi: *Őseinket felhozád*, 142-143.

HAJNÓCZY PÉTER JÉZUSÁRÓL

Kísérőtanulmányomban a *Jézus* című írást protonovellaként definiálom két okból is: egyrészt azért, mert befejezetlensége és csiszolatlansága indokolja ezt az elnevezést, másrészt az életműben elfoglalt helye miatt is jogosan titulálhatjuk *első*nek. Az utóbbi szempont részletező kifejtésére vállalkozva eltekintek a protonovella önálló értelmezésétől. A *Jézus* megírásának minél pontosabb időmeghatározását, a szerzői jelzés hiányában, csak azután adhatjuk meg, hogy feltérképeztük a protonovella egyes elemeinek az életmű későbbi (vagy korábbi) szakaszaihoz fűződő kapcsolatát, valamint az eddigi szakirodalmi megállapításokat is sikeresen feldolgoztuk a témakörben. Ez a sorrend egyúttal jelen dolgozat struktúráját is meghatározza.

A júdási harminc ezüstpéNZ bibliai intertextusát (Mt 27, 3–10) megidéző mottó után a négy fejezetből álló írás legelején található mondatok a címmel együtt, néhány szavas módosítással, először *A parancs* kisregényének egyik inzertjeként 1980-ban jelentek meg, a *Mozgó Világ* januári számában.¹ *A parancs* című kollázsregény más helyeken is idéz a szerzőtől saját szövegeket, ezért ez inkább a *Jézus* szempontjából nevezhető jelentős lokusznak, hiszen a Hajnóczy életében publikált írások közül sehol máshol nem találkozunk a protonovella szó szerinti idézésével, annak ellenére, hogy ennél sokkal nagyobb olvasottságnak örvendő művek is eszünkbe jutnak, amikor a *Jézus* egyes epizódjait olvasuk a teljes életmű ismeretének birtokában. A szívdobogás aritmiája a *Jézus felébred* fejezetben többször is előkerülve felidézi a szív-metaphora gazdag jelenlétét Hajnóczy életművében. A szívdobogás rendellenességének a motívumát *A szakács* című írásban is felfedezhetjük, például a Krisztus szenvedését vállaló, szintén alkoholistá hős viselkedésének a leírásakor.² Emellett eszünkbe juthat a szívrohamban elhunyt apjára visszaemlékező főhős szívdobogást konstatáló magatartása is a *Temetés* végén.³ Jézusék lakása mellett orgonabokrok nyílnak, ezt az orgonailat és a bokor háromszori említése is hangsúlyossá teszi. Az orgona motívumának az életműben kétségtelenül a legtöbbet idézett helye *A herceg* szövegét lezáró „lebegő orgonagyökér”, de az orgonabokor ábrázolását *A véradó* harmadik fejezetében is megtalálhatjuk.⁴

Az „áttivornyázott” éjszaka után kétlépcsős tisztulási folyamatnak lehetünk a tanúi. Lelki, majd testi értelemben is tesz azért a hős, hogy visszanyerje az ártatlanságot és szimbólumát, a testi tisztaságot. A *Jézus felébred* fejezet az imádságban is megvalósuló, spirituális értelemben vett purifikációra törekszik, amit *A fürdő és a forró pogácsák* fejezet testi-vegetatív szinten egészít ki. Jézus imája Hajnóczynál mintegy a János evangéliuma főpapi imájának (Jn 17) inverzeként is olvasható, amennyiben az alkoholizmust, *A szakács* alkoholizmus-koncepciójával összhangban, a megváltás sajátos megfelelőjeként értelmezzük.

¹ A Hajnóczy-életműre vonatkozó hivatkozásaim során a legújabb, Osiris Kiadó által megjelentetett gyűjteményes kötetet használom, HPÓI rövidítéssel: HAJNÓCZY Péter, *Összegyűjtött írásai*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Budapest, 2007, (Osiris Klasszikusok), 297.

² HPÓI 596.

³ HPÓI 242.

⁴ HPÓI 384, 118.

A getszemáni kertben szenvedő és vérrel verítékező bibliai Jézus képe helyett alkohol-ve-rítékben úszó, másnapos hőssel találkozunk itt, aki gyógyulásáért a mennyei Atyához fo-hászkodik. Imájában Jézus felidézi Hajnóczy utolsóként közölt kisregényének, a *Jézus menyasszonyának* hasonló epizódját: a fiú blaszfém imáját, amelyben fekete kecskének ne-vezi Istent számon kérő kérdései során.⁵ Ugyan a két imádságos szöveg hangneme elté-rő, mégis van egy további elem, amely összeköti az életmű elején elhelyezkedő *Jézus* szö-vegét és az oeuvre végén álló *Jézus menyasszonya* kisregényt, ez pedig az „ítélet” kifejezés. Az ítélet, amely a protonovella első fejezetében kétszer is, nagybetűs formával utal arra, amit a kisregény egyértelművé tesz a hivatkozott imarészletben, amikor a juhokat és a kecskéket szétválasztó pantokrátor biblikus eseményének konkrét, teológiai megfogal-mazását, az „utolsó ítéletet” nevezi nevének a fiú.⁶

A lelki megtisztulás ima által és a fejezet végén a konyakosüveg meghúzásával az al-kohol fogyasztás révén megy végbe. A testi megtisztulás helyszíne a fürdőszoba, amely a keresztséget is megidéző tisztulási folyamat során a fürdés és a borotválkozás, valamint a második fejezetben gyakran visszatérő tükörbe tekintés által több Hajnóczy-írást is eszünkbe juttathat. Mindenekelőtt *A halál kilovagolt Perzsiából* fürdőszoba-jelenetét emlí-phetjük meg, amely nem a tisztulás, hanem a további alkoholizálás tere, mégis a bezártság, a korábbi zugívások történetei és a névfelejtés különös-delíriumos eseménye miatt jelleg-zetes helyszínévé válik az alkoholéhségtől szenvedő férfinak.⁷ A *Temetés* hőse számára a tükörbe tekintés, ennek kapcsán a megtisztulás a borotválkozáshoz és hajvágáshoz kötő-dő vágya az önismeret, a rendezett élet, az emlékezés és az apa örökébe lépés lélektani hálója miatt juthat eszünkbe a *Jézus* hasonló, de egyszerűbb epizódját olvasva.⁸ A *Mosó-szappan* című elbeszélésben az alkoholista Márai számára is az elvonókúra kiemelt hely-színévé a közös mosdóhelyiség válik, amely a történet végén a borbély által végzett felü-letes borotválás aktusával motivikusan szintén köthető a protonovella fürdőszobában lejátszódó történéseihez.⁹

Jogosan asszociálhatunk továbbá a *Viktória* című, 1980 januárjában megírt szkáz írá-nyába is a „géppisztoly” kifejezés kapcsán, amely *A strandon* fejezet egyik hasonlatában tűnik fel. A bibliai Márta és Mária nevét a „19 éves” lányokkal általában azonosító mon-dat ugyanebben a strandolást bemutató fejezetben szerepel, s ez a *Nóra* szintén 19 éves címszereplőjét juttathatja eszünkbe.¹⁰ Mondatépítkezésében hasonlóság mutatkozik *A für-dő és a forró pogácsák* második mondatát lezáró kronológiai fokozás és *A parancs* végén ta-lálható eljárás között is.¹¹ Azok számára, akik életrajzi ihletésű írásként olvassák e protonovellát, keserű próféciának hathat a Balatonfüred felé menő vonat említése, amely-re Jézus végül *nem* száll fel.

A híd című elbeszélésben Hajnóczy többek között az Oltáriszentségbe vetett hit elleni serdülő lázadást írta meg, így Krisztus testének és vérének evése és ivása közel sem olyan átszellemült és pozitív tartalmat közvetítő, mint a protonovellában. *A strandon* fejezet egyik bekezdésében olvashatjuk: „Jézus úgy vitte körül barnára sült, napolajtól csillogó testén kissé oldalvást tartott fejét, a pázsitkockák szegélyezte hullámmedence körül, amelyen zöldes, ho-mályos és szomorú szemek voltak az ablakok, mint ahogy a pap mutatja föl az ezüst kehelyben föl-fogott Ártatlan Vért.” Az ezüstkehely mint a misebort tartalmazó liturgikus tárgy mind a

5 HPÓI 326–327.

6 HPÓI 327.

7 HPÓI 223.

8 HPÓI 233–242.

9 HPÓI 13–22.

10 HPÓI 265, 507.

11 HPÓI 307.

két elbeszélésben megjelenik.¹² Jézus fejtartása, amely az áldozás rítusakor különös figyelemmel kezelt szent vért felfogó kehelyhez hasonlít, többször is előkerül a proto-novellában a jellegzetes, kissé oldalt tartott mozdulat révén. Ez a fejtartás minden bizonynyal a kereszten függő Krisztus ikonográfiájára utal, ezáltal megerősíti az elbeszélés nagypénteki eseményekhez való kötődését, amikor Krisztus vérént ontotta a világ életéért. Mindez a novella immanens értelmezésén túl is mutat, hiszen számtalan Hajnóczy-hősnék sajátja ez a mozdulat, hogy közülük csak az eredetileg kertészként elgondolt hírszerző Százados alakját idézzük meg *A parancs* kisregényéből.¹³ Az ikonográfia kapcsán megjegyzendő, hogy az iménti idézet első alakjában az „Ártatlan Vért” kifejezés helyén a „Bárány Vérént” szintagma állt, amit Hajnóczy kihúzott. A bárány alakja a második fejezetben is feltűnik, akkor is egy Jézus szemeivel kapcsolatos hasonlatnál. A Krisztus-alak mint húsvéti áldozati bárány, amelyet leölésre visznek nagypénteken, nem véletlenül merül fel ebben a kontextusban. Együttal megidézi *A parancs* és a *Jézus menyasszonya* párhuzamos olvasatában az utolsó ítélet kapcsán már említett evangéliumi parabolát a juhok és a kecskék szétválasztásáról.¹⁴

A Mária és Márta történetére (Lk 10, Jn 11; 12) vonatkozó utalást a *Jézusban* egy kihúzott, látszólag jelentéktelen mondat követi: „*Jézus tudta, hogy minden férfi számára csupán egyetlen nő van megteremtve, és azt sok néven, különböző alakokban szeretjük.*” Meglátásom szerint ezt a szentenciaszerűen megfogalmazott „programot” dolgozza ki Mária és Márta alakjához hasonlóan minden későbbi nőalakban a *Jézus* megírását követő írói periódusban. A *véradó, Nóra, A szakács, A halál kilovagolt Perzsiából, A nagymama beszáll, Tengerész-tiszt hófehér díszegyenruhában, Jézus menyasszonya* és a sort folytathatnánk. Hajnóczy írásaiban a *sok nő – egyetlen férfi* felállásban a feleségek és a szeretők vagy női családtagok, adott esetben még a nőtény állatok is (vö. *A kecske* címszerzőjével) egyazon női princípiumnak a megtestesítői. Másként és más tulajdonságát emelve ki a nőiségnek, de egyedül azt képviselik ezek a szereplők az életműben, aki a férfi főhős számára „*egyetlen nőként van megteremtve.*” Hozzátehetnénk persze a *Jézus* kihúzott mondatának a végéhez a „*gyűlöljük*” igét is, hiszen számos művében Hajnóczy a tárgyalt női princípium kellemetlen és utálatos tulajdonságairól is portrét készít. Teszi ezt sokatmondóan úgy, hogy a negatívumot megjelenítő női szereplők a szeretett, pozitív tulajdonságokkal felruházott nő-alakok közvetlen rokonaként tűnnek fel, ezzel is érzékeltetve a két szélsőség elválaszthatatlanságát. A női arcokból egyetlen mozaikot összerakó *Jézus* gondolatmenete mind ezt érzékletesen mutatja be. Úgy tűnik, hogy ennek a kihúzott mondatnak az olvasásakor poétikai origónál járunk.

Ehhez hasonló következtetésekre juthatunk, ha a sokak által főműként számon tartott *Perzsia-regény*hez és annak pretextusaihoz kötjük a *Jézus* szövegét. A Dylan Thomas-utalás, amelynek átalakulását izgalmas végigkövetni a kéziratban, elvezet minket a *Perzsia* híressé vált szerzői katalógusához, ahol őt is megemlíti a narrátor, szemben Thomas Mann alakjával, aki viszont a kihúzások után bent marad a *Jézusban*.¹⁵ Az alkoholista főszereplő, a Gellért-strand jelenete, valamint *A vendéglőben* képei, a hős Napba nézése, az intellektuális csábítás és erőfitogtatás *Jézus* és a lány között, a novellában szereplő színek jelentéssé és következetes szimbolikája, vagy a lány beteg anyjának és a kórháznak az em-

¹² HPÓI 552.

¹³ HPÓI 307.

¹⁴ A két regény párhuzamos olvasását kísérlem meg egy publikálás alatt lévő dolgozatomban, amely „*Sötét volt, mint a Szivárvány moziban.*” *Adalékok Hajnóczy Péter A parancs című regényének értelmezéséhez* címmel a Tiszatájban fog megjelenni a közeljövőben. Ehhez az értelmezéshez csatlakoznak a bárány motívumára vonatkozó megjegyzések.

¹⁵ HPÓI 227.

lítése, ha kezdetleges formában is, de felismerhetően magukban hordják a *Perzsia* motívumainak egy részét. A *Perzsia* kettős történetvezetésének tágassága itt még nem tapasztalható meg. Ha dönteni kellene, inkább a fiú alakjához köthetnének Jézust, igaz, a férfi és Jézus alkoholizmusának a mértéke között talán erősebb a párhuzam. Mindez azért lehet fontos, mert a *Perzsia* főhősei így nevet kaphatnak, amennyiben elfogadjuk azt a genetikus sort, amelynek az elején a *Jézus* protonovella áll, és amit a *Csütörtök*, *A szakács*, valamint *A halál kilovagolt Perzsiából* alkot, majd, a szakirodalomban eddig kevésbé hangsúlyozott tényként, a sor végére tehetjük a *Jézus menyasszonya* kötetet is, amit a korábbiakban bemutatott utalások sora is alátámaszthat. Az ezekben a művekben feltűnő férfi/fiú főhős kapcsolata a *Jézus* főszereplőjével indokoltnak látszik. Ez pedig megerősíti az eddig csak kevesek által osztott értelmezési javaslatot, mely szerint a biblikus és zsidó-keresztény hagyományhoz kötődő allúziók alapvetően meghatározó elemei a *Perzsiának*. Korábban egy dolgozatban már érveltem amellett, hogy Krisztina nevének „Krisztushoz tartozó” jelentése nem véletlen a regényben.¹⁶ Ha a fiú alakjának prototípusaként elfogadjuk a *Jézus* hőstét, az értelmezést a jelenlegi filológiai belátások megerősíthetik. Meglátásom szerint már a *Jézus* megírását megelőzően – az *Alkohol* című, egyelőre publikálatlan munkaterv néhány évvel korábbi összeállításától kezdve – ugyanennek a jézusi hagyományhoz kötődő alkoholista-művésznek önsorsrontásban keresett, deszakralizált megváltástörténetét kísérhetjük figyelemmel az életmű más, alkoholizmust feldolgozó szövegeiben is. Fontosnak tűnik ugyanakkor leszögezni, hogy ennek már itt, e folyamat egyik legelső állomásánál is mentesnek kell maradnia, hogy maradjon a krisztianizáló olvasat abszolutizálásától. A *Jézus*ban még nyilvánvalóbbak ezek az áthallások, amelyek a későbbi, érettebb művekben jóval rejtettebben vannak jelen, ha kimutathatók egyáltalán. Ugyanakkor a keresztény hagyomány sokkal inkább ürügynek vagy elrugaszzkodási pontnak bizonyul Hajnóczy művészetében, mintsem egy mindent átható célnak, amit mindennél világosabban támaszt alá az állandó blaszfemikus és deszakralizáló törekvés még a vallási motívumok pozitívnak tűnő ábrázolása során is. Távolságtartás és többszólamúság egyszerre teszi kétségessé a zsidó-keresztény hagyomány érintését, jóllehet az életmű előrehaladtával egyre markánsabb jeleit (pl. a *Jézus menyasszonya* cím megválasztása) látjuk annak, hogy Hajnóczy erre építkezik. Mindez újfent relevánssá teszi a szerző életművében a vallási hagyomány (de)szakralitásának a kutatását. Kezdetleges formában ugyan, de meglátásom szerint ez a kettősség hatja át Hajnóczy alkoholista *Jézus*át is.

Az iménti állításokat nagy mértékben alátámasztja a *Jézus* szakirodalmából eddig érdemben egyedül idézhető Reményi József Tamás-tanulmány, amely először *Egy szerep keres egy szerzőt* címmel Hajnóczy összegyűjtött munkáinak 1993-as utószavaként látott napvilágot, később pedig átdolgozva „*Szétszórom, majd felépítem magam*” címmel Reményi gyűjteményes kötetében jelent meg.¹⁷ Ugyan Reményi a genetikus sort kevésbé tartja szerteágazónak, mégis elsőként írja le, hogy az eddig a hagyatékban lévő írás és *A szakács* vagy a *Perzsia* genetikus kapcsolatban vannak egymással. Tanulmánya első verziójában Reményi szövegéből úgy tűnik, mintha Hajnóczy 1976 őszén hagyná félbe a *Jézus* írását. A kéziraton nincs datálás. A hagyatékból eddig nem került elő egyértelmű utalás a mű keletkezési idejére vonatkozóan. A kézírás egyenletes, valószínűleg egyvégtében írta meg a szerző. Ahogy a szöveggondozás szempontjai között feltüntettem, az *Alkohol* című mun-

¹⁶ HOVÁNYI Márton, *Az alkoholtól a delíriumon át a Jelenések könyvéig = Tudom. De: tudom-e? A párbeszéd kiterjesztése – az újraolvasás lehetőségei*, szerk. Cserjés Katalin, Szeged, 2009 (Hajnóczy-tanulmányok III.), 141–150.

¹⁷ REMÉNYI József Tamás, *Egy szerep keres egy szerzőt = HAJNÓCZY Péter, Összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások*, szerk. Mátis Livia és Reményi József Tamás, Budapest, 1993, 333–354. Uő., *Szétszórom, majd felépítem magam = Uő., Sinistrától Ibusáig*, Budapest, 1998.

katervet tartalmazó füzetben találtuk meg, amelyhez a *Jézus* megírása időben valószínűleg hozzákapcsolható, amint arra Reményi is utal hivatkozott tanulmányában. Megismerve az *Alkohol* munkaterv tartalmát, jelenleg úgy gondolom, hogy ennek mintegy első, de mindenképpen jellegzetes poétikai megvalósulása ez a protonovella. Ennek alapján azt tarthatjuk reálisnak, hogy 1972 és 1976 ősze között írta meg Hajnóczy ezt a tizenöt kézírásos oldalt kitevő munkáját. A kezdeti dátumot az indokolja, hogy az *Alkoholban* Hajnóczy idéz egy 1972-ben publikált orvosi szakkönyvet, így csak ez után írhatta meg a *Jézust*. A záró dátum meghatározása Reményi tanulmánybeli közlésén alapszik. Figyelembe véve más Hajnóczy-művek és a *Jézus* közti kölcsönhatások sorát, akár az is megfogalmazható hipotézisként, hogy a *Fűtő*-kötet Márai-novelláival egy időben, tehát 1972 és 1975 között keletkezett Hajnóczy *Jézusa*. E szöveg jelentősége, a genesis körüli tisztázatlanságoktól függetlenül, mégis abban a rendkívül gazdag utóéletben rejlik, amely világosan megrajzolhatóvá válhat harminc évvel a szerző balatonfüredi halála után is.

A szöveggondozás szempontjai

Hajnóczy Péter *Jézus* című, hagyatékban maradt protonovelláját, hosszas kutatás után, kizárólag kéziratos formában találtuk meg a hagyatékban. A füzetet, amelynek lapjai között megtaláltuk a tizenöt lapnyi, különálló szöveget, a hagyatékot elsőként elrendező Reményi József Tamás 1974-re datálta, amit a *Jézus* kapcsán inkább 1972 és 1976 közötti időintervallumra érdemes bővítenünk.

A kézírás nehezen, helyenként egyáltalán nem olvasható. Egyes részeit a szerző minimális változtatásokkal áttemelte későbbi, publikálásra kerülő műveibe, amint arról a kiadást kísérő tanulmányok is megemlékeznek. Az egyeztetési hibák és a kifejtésre váró mondatrövidékek révén is megmutatkozik az írás befejezetlensége és csiszolatlansága. Az egyeztetési és más helyesírási hibák közül csak az ékezetek hiányát korrigáltam, ha biztos voltam az olvasatban, illetve a központozás hiányait ott pótoltam, ahol a kézírás zsúfoltsága vagy más jelek arra utaltak, hogy vélhetően a szerző is megtette ezt, jöllehet bizonytalan a megletük. Azokat a helyeket, amelyek olvashatatlanok voltak, [...] jellel, a bizonytalan vagy csak kikövetkeztetett helyeket aláhúzással jelöltem. A lap alján csillaggal jelzett beszúrásokat beemeltem a főszövegbe. Egyéb megjegyzéseimet szögletes zárójelbe tettem. Az áthúzott részek a kéziratban is át vannak húzva. Csupán azokat a szerző által kihúzott részeket hagyom el a posztumusz közléskor, amelyek egyértelműen jelentéktelen, és a főszövegben egyébként biztosan megőrzött résznek bizonyultak, így szóismétléseket, szókezdeteket, névelőket, stilisztikai különbséget alig hordozó variánsokat töröltem. Ahol a főszöveg megértése miatt fontos vagy bármilyen szemantikai többletet ígérő, áthúzott rész szerepelt a kéziratban, ott mindent megőriztem. A hasonmás lejegyzés helyett a könnyebb áttekinthetőség miatt döntöttem e mellett az eljárás mellett. A szöveg sokszorosan kezdetleges állapota még így is próbára teheti az olvasót, aki valószínűleg csalódní fog akkor, ha ezzel a protonovellával elsőként vesz Hajnóczy-alkotást a kezébe. Annál nagyobb meglepédesére lesz, reményeink szerint, azoknak, akik Hajnóczy munkásságának és a róla szóló szakirodalomnak jó ismerői ugyan, de eddig csak Reményi József Tamás egy-egy utalásából ismerhették ennek a kéziratnak a címét és néhány sorát, például a „Szétszórom, majd felépítem magam” tanulmányt olvasva az ezredfordulón. A *Jézus-töredék* feldolgozása a Szegedi Egyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékén, a Cserjés Katalin által vezetett Hagyatékgondozó Műhely munkájába illeszkedik.

Jézus

Harminc tallér egy /szelet kenyér

Az ébredés Jézus felébred

Jézus szürke arccal ébredt; nem is ébredt, inkább felriadt a szabálytalan szívverésekre: torka égett és száraz volt, fulladni kezdett és görcsös köhögésroham fogta el. Kimeredt szemmel, mint akit rugó lökött ki, fölugrott az ágyából, érezte, hogy arcából és kezeiből kifut a vér, és mintha nyirkos veritékké változva ellepi reszkető egész testét. Tántorogva járkálni kezdett a Remegő kézzel kinyitotta az ablakot, és kapkodva belélegezte bele nyomta arcát a májusi reggel friss orgona illatú levegőjébe.

„Istenem, édes Istenem, csak most az egyszer ne haljak meg, soha többé nem iszom egyetlen kortyot és leszokom a dohányzásról is.”

Letépte magáról az átizzadt pizsamát és meztelenül, fejét a két tenyerébe fogva, apró, gyors léptekkel járkálni kezdett a szobában, amely olyan hosszú volt, amilyen az ágya, mint aki abban bízik, hogy titkon rászedheti Istent, mert ha el is felejt segíteni rajta, addig biztosan nem halhat meg, amíg ilyen szemmel láthatólag bebizonyítja Neki és önmagának is, hogy él, mert nem csak egyszerűen a tagjait képes mozdítani, ennyire talán egy akármilyen haldokló is képes egészen a legutolsó pillanatig, hanem a legkülönbözőbb, egyedül az eleven embert jellemző, értelmes cselekedeteket képes végrehajtani: ablakot nyitott, hogy friss levegőhöz jusson, és őszinte fogadalmat téve Isten segítségét kérte az Atyához fohászzkodott, anélkül, hogy ölbe tett karokkal várakozott volna könyörületére...

Jézus átvészelt már egnéhány ilyen rohamot átívott, áttivornyázott éjszakák után, de igazán csak az előző roham percei alatt szenvedett. Akkor nem vigasztalhatta semmiféle tapasztalat, hogy túl lehet élni a nyolc napot felelőtlenség és az aljasságok-következményeit: amelyeket az ember önmagával szemben elkövet bűnösnek érezte magát, elfecsérelt, nincs életű embernek, aki pedig azért jött világra, hogy a jóság iránti [...], és bizonytalan ügyeit cselekedetekre és hatalom változtassa át. Ezt a rohamot az önmaga feletti ítélet. Ez a roham az Ítélet előtti figyelmeztetés volt. Ezt biztosan tudta, mint ahogy bizonyosan hitt az Ítéletben. És hogyan változtat életmódján? A kérdés a semmibe lökte, mert váratlanul, hogy valamiféle magára kényszerített krízis, amely a lélekben habzsolást váltaná fel, céltudatosság, és életének kicsúfolása lenne.

A szobában lábszag, savanyú konyakszag és nikotinbűz keveredett az ablakon betóduló orgonaillattal. Jézus zakatoló szívvel térdre esett az ágya előtt, és savanyú leheletű szájából remegő, elcsukló hangú fohász tört elő:

– Istenem, mutasd meg az Utat, hogy jó lehessenek! Látod, így/hogy nem tudok élni: bűdös a lábam és nem szeretem az anyámat! Istenem, adj értelmet kis, szürke életemnek, add vissza hitemet a lábizzadás elleni gyógyszerben és az anyám iránti szeretetben egyaránt, ámen!

Sovány, remegő teste lassan felemelkedett a padlóról és Jézus pillantása a szoba egyetlen a meszelt falon lógó tükörrre esett: öreg, csomós szakállú majomarc vigyorgott kacsinzott rá.

Jézus Elfordult a tükörtől és, bizonytalan, határozatlan, tétova és remegő keze az ágya mellé a sarokba nyúlt és biztosan és határozottan megmarkolta a félig telt konyakos üve-

get. [Valószínűleg nem ide, hanem egy későbbi betoldási szándékra vonatkozik, de itt áll ez a szó.] Tibet!!!

A forró fürdő fürdő és a forró pogácsák

Jézus cigarettára gyújtott. Vérében kellemes zümmögéssel zümmögve, duruzsolva áradt szét a konyak: ~~íme ismét győzött~~, az Ítélet pillanata, íme ismét a végtelenbe nézett: tíz perc, fél óra, három nap, ~~kétezer~~ nyolcvan, 20 ezer év.

Anyja a reggeli kávéfőzte a konyhában, és a lakást betöltötte a pirított kenyér illata. Jézus megivott egy pohár teát és néhány harapás vajás pirítóst evett, ismét rágyújtott, és a fürdőszobába ment.

A kádhoz tolt egy széket, rajta a borotválkozó eszközök fogkrém, fogkefe, shampoo. Elhatározta, hogy haját is mos: ~~tökéletesen tiszta, gyári tiszta~~ akart lenni! Miközben vizet engedett a kádba, füttyörészett.

Nyakig a vízben, tükör nélkül biztos kézzel borotválkozott, aztán durva kefével egész testét végigdörzsölte. Fél óra múlva leengedte a piszkos vizet és meztelenül a tükör elé állt. A majom képu szörnyeteg helyén maga Adonisz állt: a sovány, remegő test és a nyomorúságot arcán hordozó lélek eltűnt a Fenyőgyöngye fürdőszóval illatosított vízben, Isten esodát tett, meleg tenyere cirógatóan, megbocsátón végigsimított [...] egyetlen fián.

A haldokló testen a nyirkos, szürke bőr, most finoman ívelt rózsaszínű [...], nyúlánk és izmos férfitermeten feszült a piros Csodával elnémított, kutyaszemű, idegek fölött. És az arc, ez a jóságért kiáltó jóság iránti kielégíthetetlen vágyban égő gyerek vagy kölyök-arc ~~gyermek arc~~, a nagy megtört fényű sárgászöld tigrisszemekkel, amelyek most bárány szemként szürke pillantottak vissza a tükörből viselőjükre!

[Ez a bekezdés bekeretezve és két átlós vonallal áthúzva szerepel a kéziratban, az alatta lévő a javított verzió:] Konok és szomorú volt ez az arc, és valamilyen erőt – a borotválkozás és a Fenyőgyöngye fürdőszó erejét sugárzott meggyőzően és megvesztegethetetlen – és szép volt, ~~ahogy a~~ mint ahogy a nőkből élő fiatal emberek arcán ragyog fel néha a szabadság. [Bekeretezés vége]

Konok és szomorú arc volt ez az arc, és valamilyen erőt – amelyet ki tudja, honnan kölcsönzött: talán nem volt más, mint a Super Silver borotvapenge és a Fenyőgyöngye fürdőszó hatása, vagy talán valamely mélységes, minden verejtékkel és szorgalommal megszerezhető tudásnál súlyosabb és a lélek legmélyére elásott hitből táplálkozott –, egy szóval valami ilyen behízsgő, meggyőző és megvesztegető erő sugárzott ez az ovális, finomrajzú arc – a megváltás ígézetét [vagy: ígértét] tükrözte és azt a fajta szépséget, amely ~~ahogy a nőkből élő fiatal emberek~~ a strick arcán ragyogtak fel néha a felragyogó szabadság sághoz hasonlít.

~~Jézus fehérmémet váltott és felvette~~ Mikor Jézus felöltözött, anyja félig meddig elkészült már az előző nap eltervezett pogácsasütéssel. Sajtos pogácsát sütött: vendégeket várt délutánra. Két vendéget: név szerint Melindát, egy nőorvos feleségét, és a Pacsirta Umathumot, a festőművészt. [...] A villanytűzhely sütőjéből a Megváltás részeg, jobbra-balra dülöngélő pogácsák alakját öltötte fel. Jézus kényelmesen elhelyezkedett egy karos székben. Itt, anyja szobájában, ahogy kinézett a kis budai villa ablakából a virágzó orgonabokrokra, és beszívta a sült pogácsák illatát hirtelen nagyon erősen és világosan érezte, ez a hely az, amelyet elhagynia soha nem szabad, ahol bármi is történjék vele homályos indítékú cselekedetei és kalandjai során, itt mindig megpihenhet: hiszen ha az ember forró fürdőt vesz ~~elfeésérelt~~ valami alkoholos éjszaka után, és frissen vasalt öltönyben lép ki egy tisztes küllemű ház kapuján, rá se hederít [...] a sors-~~apró~~ tűszúrásaira, és e csapások talán el sem érik.

– Ha pedig egyszer csakugyan rosszul lennék – gondolta – ott az asztalon a telefon. Akkor majd orvost hívatok.

A strandon

Ha az ember talál valamit, mindig véletlenül találja. Jézus soha nem szerette előre eltervezni a programjait.

Lassan végigsétált a budai utcán, amely a Déli-pályaudvarhoz vezet. Ha pénze volna, fölülhetne ott az egyik vonatra, amely Siófokra vagy Balatonfüredre megy. De csaknem azonnal elvetette a gondolatot. Ha pénze volna, talán soha nem ülne vonatra, amely a könyvügynök számára ugyanolyan nélkülözhetetlen munkaeszköz, mint a könyvekkel és címjegyzékekkel ~~prospektusokkal megtömött aktatáska alatt látszó aktákat. Jézus hét-
köznapokon~~ és az öreg ügynökök által megadott címekkel és nevekkkel megtömött nehéz, zsírfoltos aktatáska: hol találni Szolnokon vagy Kiskunfélegyházán olcsó szállást, ahol néhány forintért vacsorát is főz a háziasszony, és talán ~~reggelre~~ az ügynök kockás flanelingét is kimosná. De hát mit csináljon? Megigyon egy korsó sört a „Gödörben”? Vagy csak úgy céltalanul sétálgasson egyet a Duna parton, a vizet és a cigarettája füstjét nézve?

A villamosmegállóban csinos strandszatyrokot lóbáló, nevetgélő lányokat és fiatalembereket látott. Hirtelen megirigyelte és megkívánta tőlük a jókedvüket, mint aki váratlanul heves vágyat érez egy harapásra annak a kenyereből, aki azt örömmel és jó étvágygal eszi.

Így Jézus elhatározta, hogy vidám és boldog lesz; valójában a boldogság nem egyéb, mint kemény elhatározás kérdése, gondolta. Miért ne szállt volna föl a tarka és nevető többiekkel a villamosra, amely egyenesen a Gellért-strandra vitte őket?

Jézus úgy vitte körül barnára sült, napolajtól csillogó testén kissé oldalvást tartott ~~szomorú~~ fejét, a pázsitkockák szegélyezte hullámedence körül, amelyen zöldes, homályos és szomorú szemek voltak az ablakok, mint ahogy a pap mutatja föl az ~~templomunkban~~ a ~~Báránny Véréz~~ az ezüst kehelyben fölfogott Ártatlan Vért. Nyitva voltak ~~ezek az ablakok,~~ de fényük nem az Igét a Mester lábainál hallgató Máriát vagy a finom keskeny, fehér ujjait fehér kendőjébe rejtő: ezek az ablakok: fölnyílt, várakozó sebek, amelyeket a múltban elég gyakran kötözgettek különböző Máriák és Márták, akik 19 éves korukban filozófiai műveket olvastak és Dylan Thomas Mann költeményeit regényeit olvasták és ismerték a gyomorbetegség számára előírt ételek elkészítési ~~módját.~~ módjait.

Jézus tudta, hogy minden férfi számára csupán egyetlen nő van megteremtve, és azt sok néven, különböző alakokban ~~szeretjük.~~

Jézus mélységesen szégyellte magát, mikor szerelmeskedés után Locke filozófiájáról kellett előadást hallania, és ilyenkor buta és műveletlen nők társaságára vágyott. És mivel a világ olyan szűk és rettenetes, szívet facsaróan kijózanító nap, ahol iszonyú módon minden emberi kívánság teljesül – gondolta Jézus – csak akarni kell valamelyest, És mivel e sorscsapások közül, amelyek az embereket sújtják, talán ez a legmegalázóbb az életben [...] hogy csaknem minden emberi kívánság teljesedik egyszer, ~~megajándékozta~~ Jézust, buta és műveletlen hölgyekkel is. S míg a hölgy az ágy szélén ülve a kőrmét reszelgette és időnként hangosan ásított, Jézus azon kapta magát, hogy Locke: Értekezés az emberi értelemről c. munkájából olvas fel ~~fennhangon~~ a fölolvastát meggyőző és érelyes kézmozdulatokkal kísérvé részleteket, s mit sem törődik a feléje fordult tágra nyílt szemű, rémült ~~lányarcra~~ arcocskával, tovább fecseg, mintha élete legfontosabb feladata volna, hogy a mellette ülő az olvasottakat maradéktalanul megértse, és részt vegyen a fölolvastatnak ~~örömeiben~~ az Értelem iránti buzdgó, s olthatatlan szerelmében...

Természetesen a Megváltás ~~ösztone~~ dolgozott benne, amikor Locke-ról fecsegett – azon kívül szerette hallgatni a hangját: Olvasottságukat fitogtató nőknek néha hosszú részleteket olvasott fel a telefonkönyvből, hangosan ásított közben és nem tette a szája elé a kezét.

Néha órákat töltött ábrázolással, hogy elképzeljen magának egy nőt, akit igazán szeretni tudna. Mint érezte Alapos munkát végzett, apró részletekből, mozaikdarabokból igyekezett kirakni az ideál arcképét, ahogy a gyerekek teszik a Kirakós játékban vagy a rendőrségi nyomozók, mikor az egy-egy arcrészletre pontosan emlékezni vélő szemtanúk megfigyelései alapján fényképezik egyetlen arcba a körözött gonosztevő feltehetően élethű ábrázatát.

Jézus ezer és ezer férfi és női és gyermek arcot használt fel ehhez a munkához; ügyvéd, bibircsókos, tejszínű stb. arcokat – kutyák, majmok, és mókusok elhesett és madaraktól elhesett szelíd, könnyed, megható vagy kegyetlen fintorokat és mozdulatokat, és nem került el figyelmét a fák az ég és a kövek színe és különös rajzolata sem –, mert tudta, hogy mindenbe, ami létezik, valamilyen módon szerelmesek vagyunk; egy valaha elropant elkopogott hallott géppisztolysorozat, száraz [...] és anyánk halálhörgése ugyanúgy része szerelmi vágyaink tárgyának, mint egy vércse átröppenő és visszatüköröző árnyéka egy sündiszón fekete sötét szemein.

Jézus összerakta összerakosgatta a Mindenségből kiválogatott képet amelyről azt hitte a Mindenség maga – hisz olyan alaposan és minden apró részletre kiterjedő figyelemmel válogatott! – Saját arcképét látta viszont, a kissé féloldalt tartott ovális rajzú, Krisztus-fejet, amint zöldes, hunyorgó szemmel a Napba néz.

Ahogy most visszagondolt arra az elképzelt lányra, akit talán igazán szeretni tudna, önkéntelenül lassan a Nap felé fordította és végigsimította arcát.

Húvös víz loccsant végig arcán mellkasán és ujjain. Egy lány nevetett rá nevetése röppent föl a medencéből, s mikor Jézus zavartan és meglepetten lenézett a partról a nevetés fehér bőrrű teltnyakú, párnáskezű gazdája nem fordította el az arcát és úgy imbolygott kissé kövérkés, puha, fekete szőrpihés combjain és lábszárain a bokáig érő vízben, mint lágy, meleg vérrrel megtöltött tejes tömlőkön. Jézus biccentett, és most már zavar nélkül őszintén és boldogan elmosolyodott; tudta, hogy nem valaki mással tévesztették össze, hanem csak is őt várják ott a vízben; fölemelt karjával intett a lánynak és elindult hozzá lefelé a lépcsőkön.

A Csoda

– Mert Csoda, máshogy nem nevezhetem, ahogy mi találkoztunk – jelentette ki Jézus, és megkérte a lányt hogy ha kibontja a haját szedje ki hajából a tűket, mert kellemetlenül szurkálják a mellkasát – Vagy te nem annak érzed?

Olyan szép vagy és olyan szomorú az arcod – válaszolta a lány – Biztosan érdekes foglalkozásod van és kitűnően pingpongozol. És mondd csak, hogy hívnak?

Jézus megmondta a nevét.

És mindenki így nevez? – kérdezte a lány. A mamád? A házmaster? A barátaid és ezen a néven ismernek így szólítanak a munkahelyeden? – Különben – tette hozzá – szép név és illik az arcodhoz.

Diák vagy? – kérdezte Jézus.

A Közgazdasági Egyetemre járok gazd. történet és filozófia szakra.

– Locke – rázkódott meg Jézus az utálatról – John Locke. Értekezés az Emberi Értelemről. Nyilván olvastad; igazán elsőrendű és úttörő és forradalmi munka volt a maga korában.

Ez volt a Csönd kezdete, az első perc, amikor mindketten megértették, hogy nem tudnak mit mondani egymásnak; közéjük zuhant válaszfal volt a Csönd, amely végül is közelebb hozta őket egymáshoz, mert közös volt bennük a szóval ki nem mondott szándék, hogy valamiképp ledöntsék ezt a falat.

Tudomány és filozófia! kiáltott fel hadonászva Jézus – Nem tudom miért kell ilyen miről fecsegni, amikor süt a Nap? Az igazán fontos közlendőket úgy sem lehet szavakkal kifejezni, mert nincsenek ilyen szavak: nyomorultán könyörgünk és sikoltozunk szeretkezés és haldoklás közben, mint amilyen [...] nyugalommal [...] át a közties időt.

Locke és a telefonkönyv.

A Csodáknak az a sajtóságuk, gondolta, hogy olyan kiábrándítóan hasonlók egymáshoz. Locke és a telefonkönyv. Uristen, miért kell egyáltalán beszélni? Miért kell filozófiáról fecsegni, mikor süt a Nap? Nem a csodában van a hite; elszürkült lelkünk nem tudja hirtelen befogadni az Esélyt, a Megváltás esélyét. Magunkhoz aljasítjuk és bemoeskoljuk a Csodát, hogy aztán [...] hatalmaskodjunk.

Locke és a telefonkönyv. Miért van az, gondolta, hogy ezek a Csodás [...] annyira hasonlítanak egymáshoz?

– Voltaire is igen nagyra értékelte John Locke munkásságát – bólintott a lány, és szeméit ijedten, félénken a fiatalemberre kapta – Te már elvégezted a filozófia-szakot?

– Könyvügynök vagyok – felelte Jézus – és ha vidékre utazom, unalomból gyakran elolvasom a könyvek borítólapjára nyomtatott fülszöveget.

– Milyen érdekes foglalkozás! – kiáltott fel a lány – És mondd, mennyit fizetnek? – Aztán választ se várva összecsapta a kezét: Csakugyan van abban lehet valami abban a Csodában, amiről beszéltél! Milyen furcsa véletlen, nem mindennapi találkozás ez a miénk!

A vendéglőben

Térdük összeért a kis vendéglő asztalkendője alatt, és rántott máját ettek uborkasaláttával. Jézus gondolatban a zsebében kutatott és a pénzét számolta.

A lány nagyon lassan evett, sokáig és gondosan megrágott minden falatot, mintha ebédelni és élni is örökké óhajtott volna: két falat közben megpihent egy kicsit, erélyes és határozott hangon sót, szódavizet vagy kenyeret kért, s csak akkor vette ismét kezébe a kést, villát, mikor a pincér megérkezett a szalvétába bújtatott, friss kenyér szeletekkel a ~~sóval~~ sótartóval és bádogtálcán egyensúlyozott pohár szódavizzel.

Jézus kínlódo arccal feszengett a székén: ő legfeljebb pezsgőt vagy valami drága konyakot mert volna kérni ilyen ellentmondást nem ismerő hanghordozással, és mivel a számlát növelő rendeléshez nem volt pénze, tányérjába súnyta a fejét és villájával egy-két maradék kenyérdarabot kezdett ide-oda tologatni.

A lány miután jó félóra elteltével befejezte az étkezést papírszalvétába csavart egy félbevágott gyerektenyérynyi májdarabot, aztán egy bő nylonzacskót húzott elő retiküljéből, amelybe villájával lassú, magabiztos mozdulatokkal behelyezte az uborkasaláta maradákeit, végül egy félig elfogyasztott kenyérszelettel együtt mindkét csomagot táskájába süllyesztette. Végül órájára nézett.

– Szólj a pin

– Fizessünk – mondta Jézusnak – még ki kell mennünk anyuhoz a kórházba.

Jézus piros fülekkel, rekedt hangon szólította a pincért.

A lány gondosan ellenőrizte a számlán feltüntetett végösszeget, majd ismét a táskájába nyúlt, a tükrében apró tükröt húzott elő és a haját kezdte igazgatni.

~~Tudod az Édesanyám. Anyunak méhrákja van és nagyon viszem – mondta a lány – a máját – mondta a lány – szereti a máját – mondta a lány – Nekem pedig még legalább öt kilót kell fogynom, és nem etek meg egy egész adagot.~~

Jézus zavartan bólintott, majd elnézést kért: a mosdóba kell mennie.

A lány húsz perc várakozás után értette meg, hogy otthagyták; [Bekeretezve a következő rész:] Csak arca rándult meg; és az ajkát keményen [...] arra gondolt, hogy két év múlva, mikor már kezében lesz a diploma, a vizes fürdőnadrágját szorongató Jézust pedig sajtos pogácsával kínálta az anyja és [...] a nőorvos középkorú felesége tréfás megjegyzéseket tettek csillogó szeme és farkas étvágya láttán. [Bekeretezés vége] a hazatérő Jézus karikás, csillogó szeme láttán Pacsirta úr és a nőorvos középkorú felesége néhány tréfás, kötekedő megjegyzést tett.

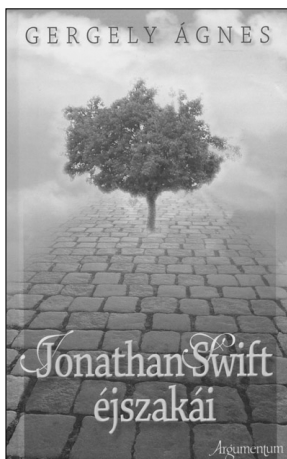
EGY KÖLTÉSZET RÉTEGEI

Gergely Ágnes: *Jonathan Swift éjszakái. Versek négy arckép alá*

Gergely Ágnes új kötetének egyik központi problémája az idő megragadhatósága. Az a kérdés, mely a könyv számos versének gondolati magját alkotja, meghatározza a kötet felépítését is. A *Jonathan Swift éjszakái* négy, egyenként tíz verset magába foglaló ciklusból tevődik össze; ezek élére a szerző olyan régebbi költeményeit helyezte, melyek korábbi köteteknek valamelyikében is helyet kaptak már. Ezekre a nyitó versekre következnek az újabb versek, melyeket Gergely Ágnes ciklusonként időrendi sorrendben helyezett el. A kötet legkorábbi darabja az 1992-es keltezésű *Altató*.¹ A három további nyitóvers eredetileg a 2001-es *A kastély előtt* című kötetben volt olvasható, az újabb szövegek pedig 2006 és 2010 között születtek. Gergely Ágnes minden versnél közli a keletkezés évét, s ugyanez az adat megtalálható a tartalomjegyzékben is. A *Jonathan Swift éjszakái* szerzője (és szerkesztője) fontosnak tartotta, hogy ezen a módon is hangsúlyozza az időbeliség szempontjának a lírában betöltött konstitutív szerepét.

A ciklusok nyitó darabjait kurzívan szedték, ezáltal is elkülönítve őket a többi verstől. Ennek az eljárásnak többféle jelentést is tulajdoníthatunk. A dőlten szedés magában foglalja az idézés gesztusát, és mintegy a mottó szerepével ruházza fel a cikluskezdő verseket. Így ezek mint alap-szövegek, igazodási pontok jelennek meg, melyekre aztán – az életmű kontinuitásának jegyében – ráépülnek a későbbi szövegek. De ha figyelembe vesszük a kronológia említett hangsúlyozását, azt mondhatjuk, hogy nemcsak a korábbi versek vannak „bemásolva” az új kötetbe, hanem általuk felidéződnek a múltnak azok a szeletei is, melyekben ezek a szövegek megíródtak. Az újabb művek pedig a régebbi versekkel és a hozzájuk kapcsolódó idővel való szembesülésnek tekinthetők. Az új költemények – mindenekelőtt a ciklusokat zárók – reflektálnak a régiekre.

A legszembetűnőbb ez a második, *Az állomáson* című ciklus esetében, ahol a *Föníciai hajósokra a Föníciai este* felel. Előbbiben olvassuk a következőket. „És mennek, elvakultan,

¹ Az 1994-es *Királyok földje* című kötetben ennek még *Auden Altatója: visszfény* volt a címe, s a *Lullaby* alcím utalt a szöveg alapjául szolgáló Auden-vers címére. Amikor a szerző 1998-ban közzétette *A barbárság éveiből* című kötetét, a *Visszfények* összefoglaló címmel ellátott sorozat részeként jelent meg az *Auden Altatója*, továbbra is *Lullaby* alcímmel, így szerepel a szöveg a 2006-os nagy összefoglalásban, az *Útérintőben* is. A költemény címe most egyszerűen *Altató*, és a „Lélek s test határtalan...” mottó utal az egyébként Gergely Ágnes által fordított audeni előszövegre. A korábbi munkáknak az újraszituálásuk során való efféle csiszolgatása jellemző a szerző alkotói attitűdjére.

Argumentum
Hely nélkül (Budapest), 2010
 60 oldal, 2100 Ft

messzire. / Egynek holmija van, másnak hite.” „S ők mennek, elvakultan, messzire. / Astarte hitével, vagy nélküle. / Ó, örök hátizsák! Az örök hátizsák! / Hiába kérded, mi a folytatás. / Fölring a part, s egy délibáb vele. / S a partnak nincs vitorlamestere.” A tizenegy évvel később írott második versben mindaz, ami az előző szövegben mint fenyegető lehetőség jelent meg, már bizonyossággként van bemutatva. „A hullámokat elvágja a szél, / és bőgeti: Astarte, merre vagy?” „A rémület a főárbocra ül – / Astarte, merre vagy? Mért nem vagy itt?” Van a *Föníciai hajósoknak* egy sora, mely pontosan megismétlődik a *Föníciai estében*. Csak míg a strófákra nem tagolt előbbi versnek a közepén, más irányokba mutató kijelentések között inkább baljóslatú gondolatról, addig a négy versszakos újabb költemény utolsó sorában végzetes történelemfilozófiai állításról van szó. „Fönícia halott, mert nincs hite.”

A kötet alcímének a könyv szerkezetéhez való viszonya nehezebben felfejthető, mint az eddig taglalt összefüggések. Hogy mit jelent a *Versek négy arckép alá*, arra a hátsó borítón olvasható sorok adnak értelmezési javaslatot. Eszerint a négy ciklusban négy férfi portréja rajzolódik ki, s a négy nyitó vers a négy „főszereplő” bemutatása volna. Az arcképek azonban nem túlságosan élesen körvonalazottak. Esetleg felmerülhetne, hogy az első ciklus „hőse” Vas István: neki van címezve a záró vers, a *Vas Istvánnak, elkészve*. (Más értelemben szerepel a „késő” szó a ciklust nyitó szövegben, a *Kései fürdőzésben* – a motivikus egyezés így is figyelemre méltó.) Az utolsó ciklus esetében kézenfekvőnek tűnhetne, hogy a kötet címadó darabja miatt Jonathan Swiftet tekintsük „főszereplőnek”. A ciklusokat elolvasva azonban nemigen találunk további fogódzókat, melyek ezeket az értelmezéseket megerősítenék. Az a gondolat, hogy itt arcképekről van szó, nem válik ténylegesen kötetsszervező elvvé. Illetve érdemes a hátsó borító megjegyzését figyelembe vennünk, mely szerint az arcképek „a valóságos és a metafizikus létezés síkján” rajzolódnak ki. Tehát nem szükségszerű konkrét férfi-alakokra gondolnunk – az utolsó ciklus esetében ez egyébként lehetne éppen Liszt Ferenc vagy Dániel próféta is (a *Jonathan Swift éjszakái*, ahogyan Gergely Ágnes költészete általában, kulturális utalásokkal rendkívül telített). Az viszont, hogy a versek mögött rejtőző szubjektum tudatában valóban kirajzolódik négy férfi arcképe, összhangban áll a szövegek emlékező karakterével.

Hogyan érzékeli az emberi tudat az idő szerkezetét; miként ragadható meg a múlt? A kötet fő kérdései az emlékezésre és az időre irányulnak. A *Santa Fé* című versben a múlttal való foglalkozás – mint ontológiai szükségszerűség – „parancsa” programszerűen is megfogalmazódik: „nem él, aki a múltra vak”. Az időről való gondolkodásnak és beszédnek számos rétege van a kötetben. Vegyük először Gergely Ágnes költészetének egyik nagy erősségét, atmoszférateremtő erejét. A könyv első versében az az állapot konstruálódik meg, amikor a szubjektum úgy érzékeli, hogy az idő megállt. „A félsziget. A félsziget. / Ökörnyálon hintál az esti bűvölet. / Fürdés a tóban. Meztelen.” A vers beszélője mintha eggyé válna azzal az időponttal és szituációval, melyet felidéz. Az a kép ugyanis, mely a vers elején az „esti bűvöletre” vonatkozik, áttevéődik az emlékezőre: „ökörnyálon hintálok, esti bűvölet”. A leírt élethelyzet tehát jelen van, a múltbeli állapot nem múlik el, hanem örökérvényűvé és mindig jelenvalóvá válik: „fürdés a tóban, éjfélkor, örökre”. (*Kései fürdőzés*) A következő vers aztán az idő múlásáról és konkrétan a test mulandóságáról beszél, úgy azonban, hogy fenntartja annak a lehetőségét, hogy vannak olyan események, melyek kikerülnek az idő lineáris haladásából. Ez a szöveg arról szól, hogy „a herceg” több mint két évtizede eltűnt a hajójával, de mivel nincs bizonyosság arról, hogy meghalt, nem véget ért, hanem függőben maradt az élete, és mint zárvány van jelen. „Huszonkét éve eltűnt. / Ott lenn azóta várják.” „A hit nem múlik mégse. / Hol van a herceg yachtja? / Hol van a szívverése?” (*Viharkabát*)

Különösen érdekes az idő-tematika szempontjából az *Álomjárás* című vers. „Lepkék jártak itt a szobában, / de nem maradt meg egy se. / Húsz éve les a mézescsupor, / hogy

mikor törjön össze.” A négyszer négy soros szöveg első versszaka egy pillanat alatt lezajló eseményt, egy tárgy összetörését nem mint valaminek a végét mutatja be, hanem mint sűrítmenyt: a csupor összetörése magába gyűjti azt a húsz évet, mely megelőzte a cserepekre hullást. A „les” igében nemcsak a fenyegető lesben állás képe van benne, hanem a nézés mozzanata is; mintha a csupor húsz éven keresztül nézte volna az előtte lezajló eseményeket. Jelentése van annak is, hogy éppen mézes csuporról beszél a vers, hiszen a méz sűrűsége rimel a törés pillanatának sűrűségére. A lepkékről való, retorikája miatt banálisnak tűnő közlés hatásosan készíti elő a vers lényegi történést, amennyiben a pillangó nagy kulturális hagyományokkal bíró képe a lélek halhatatlanságát és a halált idézi meg. Hasonlóképpen költői toposznak számító természeti képpel indul a második versszak, mely aztán fogalmi nyelvbe fordul át. „Sepregetem a szilánkokat, / mint utcán a falevelet. / Sosem önfeledt az a tárgy, / mely nemlétével fenyeget.” Azáltal, hogy a „tárgy” szó a megszemélyesítésben az „önfeledt” jelzőt kapja, előtérbe kerül a melléknév szó szerinti jelentése. A csupor nem feledkezhetik meg önmagáról, a saját létéről és annak feltételeiről: létevel ezekre a feltételekre, vagyis a végességre és ezáltal az időbeliségre emlékezett. Másfelől figyelmezteti azt a személyt, akinek köze van a tárgyhöz, s aki szintén nem lehet önfeledt. „Örököltünk, mondja valaki, / aki temetett nemrég. / Öltünk, mondja szélesen a gazda. / Szivárog az emlék.” A harmadik versszak a kötetnek ahhoz a rétegéhez sorolható, melyet a hol közvetlenebb, hol áttételesebb moralizálás határoz meg. Az „örököltünk” és az „öltünk” szóválasztás itt mintegy leleplezi a nyelvhasználókat, akik e szavak által nemcsak értelmezik a velük történő, illetve az általuk végrehajtott eseményeket, hanem valójában létrehozzák azokat. (A gyász öröklése, az állat levágása pedig gyilkossággá válik e performatív nyelvi aktusok által.) „De a lélek kései véralvadása / kanonizált útszűkület. / Kezedbe adom hitemet / a lepkék rajzása felett.” Az utolsó versszak jól példázza Gergely Ágnes képalakítói technikáját. Nagyon sűrű, szemantikailag már-már kibogozhatatlan képsor jött itt létre. Hiszen az is értelmezésre szorul, hogy a léleknek vére, véralvadása van, s ez kései – erre pedig mintegy ráakódik a kijelentés második fele, az önmagában is érthetetlennek tűnő „kanonizált útszűkület”. Ezt a két sort talán a vers címének fényében lehet értelmezni: mintha az álom fellazítaná, vagy inkább alternatív rendbe szervezné a nyelv és a képek logikáját.

De a sajátos képalakítás nemcsak erre a versre jellemző. Az *állomáson* című költeményben olvassuk a következő mondatot. „Ránehezül a múltra / kendős fejem a vállán.” Nem egyszerű megérteni e predikatív szintagma két tagjának viszonyát, vagyis megtalálni a kapcsolatot az állítmány (és bővítményének) absztrakciója és az alany képszerűsége között. Eleve nehézséget okoz, hogy a múltra való ránehezülés éppen a fordítottja annak, amit várnánk (a múlt szokott nyomasztó erőként ránehezülni a jelenre). Bonyolítja a helyzetet, hogy hasonlatnak is tekinthetnénk a két sort: úgy nehezedik, mint egy fej a vállra. De ha metonimikus viszonyt, illetve elliptikusságot tételezünk a szövegben, akkor értelmet nyerhet a mondat jelentése. Eszerint a múltra való emlékezést teszi nehezzé egy konkrét kép (a múltból): az a pillanat, amikor a vers beszélője ráhajtotta a fejét az imaginárius megszólított vállára. Az a benyomásom, hogy Gergely Ágnes számára ezeknek a képeknek az esetében a jelentéskonstruálásnál fontosabb az atmoszférateremtés, effektusok létrehozása: hogy az olvasó megtorpanjon egy-egy szokatlanul sűrű helyhez érve. Ugyanezt érzem például az *Inconnu* című versben. „Ahol az árnyak felcsapódnak, / a tövig égett irgalom / végigtarol a partvidéken, / ha süppedésben jár a hold [...]” „A tövig égett irgalomból / *Inconnu*, szól a harsona.”

Van azonban a kötetnek jó néhány olyan darabja is, mely áttetszőbb logikájú képekkel dolgozik, s melyben inkább az egyes képek egymás után következése lehet szokatlan. Ilyen például az *Röntgenfelvétel* (ez többek között a *Viharkabátot* visszhangozza), vagy *Az irgalom* (nagyszerű Pilinszky-rájátszásával: „az arc előtt az üres árok”). Hogy a szerző mi-

lyen sokféle hangon tud megszólalni, jól jellemzi az egymás után olvasható *A fák alatt* a maga dalszerűségével és *A prédikátor álma*, a könyv egyik legsúlyosabb szövege, melyet már-már túl súlyosnak érzek: „a por földdé lesz, mert úgy vala egykor, / a lélek az egy igaz Istené, / a szó, mint a szeg, erősen leverve, / és megy a vers az ítélet felé”.

Utóbbi vers rokona a *Dániel*, melyet a fentebb említett moralizáló beszédmód jellemez. „Két barátom fia halott. / És ezalatt hol volt az ég?” Ez a lázadó kérdés, mely valójában nem kérdés, nem jellemző a kötetben megszólaló költői szubjektum alapmagatartására. A *Jonathan Swift éjszakáit* ugyanis a bizonytalanság, a sejtések artikulálása, a valódi kérdések kimondása és a tévedések belátása jellemzi. Mint a következő helyeken: „Hogy tűnnek el a szarvasok, / ha a szerelem messze már?” (*Tükörpillanat*); „Szétszítálnak a vonatok, / s elindulnak, nem tudni, merre.” (*Montparnasse*) Vagy éppen a következő két idézetben, melyekben azt láthatjuk, amit Gergely Ágnesnél annyiszor: egy motívumnak egy későbbi versben való továbbgondolását. Ebben a költészetben, mely a gondolkodás és a nagyon is biztos alapokról feltett kérdések helye, az is kérdésessé válhat, hogy egy kérdést érdemes-e kérdésként feltenni: „a hullám nekiront a partnak – / de ki küldte oda?” (*Az alabástrom út*) – „a hullám nekiront a partnak, / mindegy, hogy ki küldte oda” (*Inconnu*).

AKIT AZ ISTENEK GYŰLÖLNEK

Dreff János – Tóth Dezső: Az utolsó magyartanár feljegyzései

Quem dii oderunt, praeceptorem fecerunt. Klasszikus műveltségű gimnáziumi magyartanárom ezt a latin szentenciát mondogatta gyakran Csokonai Vitéz és Arany nyomán, miszerint: akit az istenek gyűlölnek, tanárrá – értsd: hivatásának rabszolgájává – teszik.

Az úgynevezett középiskolai tanulóifjúság általában semmit sem tud a jelentés szóródásáról, sokkal inkább egy korstílus jellemző vonásait kutatja az adott műben, vagy azt próbálja megfejtetni, vajon rezignált mélabútól átszótt líriko-epikus ódájában mit üzenhet a költő. Hiszen a magyar irodalomtanítás egyik fő szempontja továbbra is az értékelhetőség, a hasznosíthatóság. Egy klasszikus magyartanár pedig feltétlenül olvasott, legalább egy karcsú antológiára való verset tud kívülről, ápolja és őrzi ritka magyar nyelvünket, trágárság, istenkáromlás száját soha el nem hagyja, érzékeny lelki alkatú, aki átéléssel olvassa fel, netán adja elő az aznapi tananyagot, értéket és értelmet is közvetíti, vagyis építi nemzeti identitásunkat, valamint segíti a műben rejlő jelentés kibontását.

Nos, az utolsó magyartanár, Dreff János/Tóth Dezső egyáltalán nem ilyen. Nem olvas, legfeljebb csak vágyakozik az olvasás élményére, továbbá megszállottan ír, mintha napi penzumot teljesítene; saját bevallása szerint irodalomban gondolkodik, és nem tananyagban; következésképp nem éli át a verset sem felolvasása közben, és *horribile dictu* csúnyán beszél. „Régi dicsőségünk, hol késsel?” – kiálthatná egyiként a magyartanárok valamennyi egyesületének valamennyi tagja, mire Dreff/Tóth csak a vállát vonogatná, vagy „a vértelen rezignáció lovagja”-ként (25.) még azt sem.

Az utolsó magyartanár feljegyzései erőt próbáló, az olvasó részéről türelmet és kitartást kívánó „[k]ortárs magyar individuális széppróza” (317.). Bár a címbeli *feljegyzések* megjelenés lapozgatásra, a szöveg ízlelgetésére, céltalan olvasgatására csábít, e kacérkodás csak hamar a mondatokkal való küzdelemmé válhat. Szövegáradata kétségtelenül szellemes

és sziporkázó, ugyanakkor a nyelvi akrobatika különös mutatványainak lehetünk tanúi, egyes mondatainak határait már-már az érthetelenségig, az értelmezhetetlenségig fesztí. „Mi sem természetesebb, mint a túlzásba esés” (24.) – vallja az elbeszélő a számára etalon Szentkuthy-prózára is érvényes tételt. Majd néhány bekezdéssel később a figyelemfelkeltés és figyelemelterelés ismeretelméletének doktrínáját fogalmazza meg ennek megfelelően. „Mégpedig a pizmogás episztemológiája, amelynek alaptétele kimondja, hogy a tanári működéssel együttjáró szerencsétlenkedésnek, tökölésnek, annak a töméntelen sok balfaszásznak

*Kalligram Kiadó
Pozsony, 2010
350 oldal, 2800 Ft*

ugyebár, amellyel kénytelenek vagyunk áldozni a figyelemfelkeltés oltárán – bár talán szerencsésebb lenne e helyütt a hatékonyság ravataláról beszélni –, nos tehát, hogy mindezeknek a szellemi tevékenységeknek az aurájában osztozó pótcselekvéseknek azért mégiscsak van valami értelmük.” (24.)

Szimpatikus, hogy elmésen szórakoztató a szöveg, sajátos humora azonban nem minden esetben kárpótol az értelmezés nehézségeiért. A csattanók gyakran késlekednek, máskor hatásukat veszítve túlródnak – ahogy mindegyikre metanarratív formában még utal is: „Ide jutottunk, mert állandóan pofázol. Mer’ simán le lehetett volna zárni ezt a szekvenciát egy egyszerű kis zsigibadt García Marquez hommage-zsal” (186.), tudniillik, hogy a tanár úr egy irodalmi alkotáson keresztül világítja meg, mikor nem öncélú a trágárság. Rögtön felmerül, hogy ennek fényében az elbeszélő szolamát is meghatározó obszcenitásnak vajon mennyire van „használati értéke” (180.). Talán csak annyira, mint a közbeszédben.

Szellemesség helyett olykor csak szellemeskedő: „Az, hogy tanár vagyok, nem öndefiníció, hanem ítélet. Az, hogy mindjárt be kell mennem órára, nem munkaköri kötelesség, hanem az ítélet végrehajtása. Éppen ezért hiszem, hogy még mindig a prevenció a legjobb megelőzés.” (19-20.) Vagy: amikor épp a Biblia a „tananyag”, tehát az Isten által sugalmazott üzenet közvetítésére, a legalapvetőbb hermeneutikai feladatra készül, a füzetét otthon felejtő diák kérdésére vaskos istenkáromlással válaszol.

Néhány mondatban érdemes kitérni a kötet borítójára, az első benyomásokra. Már a cím is többféle értelmezési lehetőséget kínál, mert az *utolsó* kifejezés vonatkozhat egyfelől időbeli, másfelől viszont térbeli pozícióra vagy minősítésre is. „Az utolsó magyartanár vagyok, de nem azért, mert én vagyok az utolsó, aki még a hivatásáról gondolkodik, vagy mert én vagyok az utolsó, aki még egyáltalán gondolkodik tanár létére, hanem mert akinek ma egyáltalán eszébe jut gondolkodni, vagy hogy szeretne gondolkodni, és ráadásul még gondolkodik is, az rögtön egy sor hátuljára számúzi magát, az egyébként is méltatlan lét legaljára.” (58-59.)

Téved, aki azt gondolja, hogy egy szerzőpáros munkáját tartja a kezében. Dreff János és Tóth Dezső tulajdonképpen egy szerzői név, ahogy a belső címlapon is összeforrvá, szóköz nélkül szerepel: Dreff János/Tóth Dezső. Az értelmezői problémává vált szerzői név így egyazon személyiség két oldalának, meghasadt önazonosságának megnevezésére, jelölésére szolgál: „két nyomorúság egyetlen testben” (59.). DJ és TD mégis egy csapatban játszik, igaz, különös egységet alkotnak a borítón látható ökölvívók figurájához hasonlóan: ami az egyikből hiányzik, a másiktól épp az látható, ahogy Dreff János kiegészíti Tóth Dezsőt, úgy Tóth Dezső is Dreff Jánost. A bokszolók nem egymással mérkőznek – ez elhelyezkedésük következtében lehetetlen is volna –, hanem a lepelként rájuk hulló szövegáradattal. A kihívó fél tehát a szerző(k), az elbeszélő(k), a hős(ök), de – tovább vezetve a gondolatot – az olvasók számára is maga a szöveg, a jelek halmaza.

A kötet struktúrája alapján az a benyomásunk lehet, hogy tankönyvet vagy tanmenetet olvasunk (talán épp azt, amelyik a könyv lapjain még úgy tűnt, soha nem fog elkészülni). A főszöveg 24 (tan)órára oszlik, és a különböző napszakoknak megfelelő négy nagyobb rész (hajnal, délelőtt, délután, este/éjszaka) arányosan hatot-hatot ölel fel ezekből. Az óracímeket az iskolai gyakorlatnak megfelelően tipográfiaileg aláhúzás emeli ki, ahogy ez követelésszerűen a szövegben is megfogalmazódik: „középre óraszám, alá: óracím [...], felírod, két sor kimarad: A kolleganóm segge. Aláhúzás:”. (69.) A törzsanyagnak is nevezhető fősodort a *Házi feladat* című fejezet követi. Végül mellékletként úgynevezett *Extrák* egészítik ki, és ezzel részben felszámolja a könyvtárgy mint „adathordozó” hagyományos fogalmát is, hiszen a szöveg megalkotásának háttérét bemutató „The making of” inkább a DVD-k különleges lehetőségeire utal. Csakhogy, ami egy film esetében némi ráadás csemege a befogadónak, az ebben a helyzetben interpretációra történő felhívássá válik. Néhány oldalnyi kihúzott, kivágott részletet, illetve *A böjti pré* címmel Dreff Já-

nos/Tóth Dezső saját „préjét” olvashatjuk itt, vagyis tisztelgését mestere, Szentkuthy előtt.

Az utolsó magyartanár feljegyzései töredékességében, hevenyészettségében is igen provokatív, e tekintetben akár avantgárdnak is címkézhető írás – ha legfőbb törekvése épp nem a „címkézhetetlenség” volna. A szöveg erénye, hogy többretegű, így számos értelmezési lehetőséget kínál, s akár a legkülönbébb befogadói rétegeknek is kedvére tehet. A regény viszont a többértelműség folyamatos fenntartása mellett sem kívánja az olvasókat szolgálni, nem vágyakozik elismerésükre, nem kíván tetszetős, szerethető lenni, vállaltan túlzó és túlbujánzó. Dreff/Tóth képtelen mértéket tartani és kevesebbet írni. „[K]icsit sok talán, majd kellő mód lefaragok, [...] aztán kiválogatom, ami kell belőle, bár szerintem mind kelleni fog majd.” (92.) Témáját egy helyütt „a ki nem élhető írásizgatottság elsinkőfált lázára ítéltségeként” (97.) nevezi meg.

Az elbeszélő önértelmezése szerint a regényt a szenvedés szülte: „Amikor ugyanis elkezdtem írni, korántsem azzal a szándékkal láttam hozzá, hogy a fájdalommat kiirtsam magamból [pedig az írás-írtás szavak hangalaki hasonlósága játékosan erre is utalhatna], hanem csak hogy átültessem prózába. Hogy esztétikai minőséggé szublimáljam.” (207.) E kín viszont egy az egyben nem ábrázolható, az irodalom fikcionalitása csak látszatkeltést tesz lehetővé, a fájdalomra csak utalni lehet: „Olyan bonyolult és szinte már követhetetlen gondolatmenetekkel keltettem fel a fájdalom illúzióját, ami már maga is fájdalmat szül. A megértés fájdalmát.” (208.) Szerző, elbeszélő, hős és olvasó egy közös passióban egyesülhet így.

Azt, hogy mi is *Az utolsó magyartanár feljegyzéseinek* a műfaja, nehéz volna egyértelműen meghatározni. A szöveg maga is utal e problémára: „vajon regény ez vagy paródia, tanulmány vagy pamflet, emlékiratokat írtam-e, vagy változatokat egy fantázia szülte témára.” (21.) Kézenfekvőnek látszik, hogy műfajtanalanságának megítélésük, miután a legkülönbébb elemekből áll össze. Skiccek, jegyzetek, versek vagy versszerű futamok, szövegekre matricaként tapadó levakarhatatlan szövegek vagy épp palimpszesztusok, képek, értelmezhetetlen kódsorok, vallomások, belső monológok, párbeszéd-töredékek, az osztálynak szóló szónoklatok, beszédparódiák, érvelési gyakorlatok kusza halmazának tűnik. Egy olyan regény romjaival szembesülünk, mely még omladékaiban is bizonyos szerkesztettséget visel magán, hiszen az egész halmazt idézetek, allúziók és önidézetek tartják össze. Ácskapcsokként működnek a Tandorira, Szentkuthyra vagy Kafkára történő utalások, illetve a „ha ezt megírtam, nem tudom, mit teszek, semmit, élni fogok, és nem tudom, mit tegyek” futam rímszerű visszatérése.

Az utolsó magyartanár... szövegét idézetek és parafrázisok hálózata szövi át. Kanonikus szépirodalmi alkotásokra, filozófiai művekre, irodalomelméleti kulcsszövegekre, valamint filmekre és dalszövegekre egyaránt utal. Többek között Kosztolányi-, Ady-, Kerész-, Esterházy-, Ottlik-, Dosztojevskij-, Nietzsche-, Kierkegaard-, Wittgenstein-, Pessoa-, Jancsó-idézetek és allúziók áramlanak reflux-szerűen lapjain. Ezek az intertextuális utalások egyrészt a szöveg „irodalmiasságát”, „megcsináltságát” hangsúlyozzák, Dreff/Tóth mint jó tanítvány, felmondja a posztmodern leckét („ő intertextualizál, mer’ ő tud intertextualizálni, mert más se tud, mer’ itt mindenki intertextualizál, mer’ aki nem intertextualizál, az halott, annak annyi” [187.]). Másrészt a témátlanság elfedésére is kitűnően alkalmas: „Dobálózik az idézetekkel, mert nincs egy önálló gondolata!” (189.) – e vádat akár az olvasó is megfogalmazhatta volna. Továbbá jelzik Dreff/Tóth elődeit, tehát az önreflexió részeit képezik, jóllehet ironikus az idézett szerzőkhöz fűződő viszonya: „Mások kilehelt lelkét magamba szippantva kapok csak levegőt.” (20.)

Kétségtelen, hogy játékosá teszi a szöveget sajátos idézéstechikája, amely a hagyományos vagy iskolás gyakorlattól természetesen eltérő, hiszen idézőjelet csak ritkán használ, a szerzőkre sok esetben adott művük fordítójának nevével utal csak. Ennek következtében bizonyos szöveghelyeken a citátumok akadálytalanul belesimulnak a regény szövetébe,

ezért csak bizonyos olvasóknak szűrhatnak szemet. Szép megoldás, egyfajta szellemi csemege, ahogy például Parti Nagy *Selyemgyár* című novellájának egy különösen költői sorát idézi a 13. órán, mely alkalommal két tanítványával vív szópárbajt. A „[k]amasz módra birkózik az idő” hangulatában jól illeszkedik a szituációhoz, az idézet folytatása azonban, miszerint „festetlen zászlókkal tömi ki a lelkünk, nyers tavasszal” (180.) finomságában, líraiságában már tökéletes ellenpontja a sorjázó durvaságoknak.

Nem titkolt szándéka azonban az sem, hogy egyes vendégszövegeken keresztül befolyásolja az értelmezést, ahogy erre többek között az alábbi részletben is utal. „Azért merrek hozzányúlni egy sor nyilvánvaló szöveghez, mert nem félek ennek a könyv egészére visszaható prózapoétikai következményeitől.” (147.) Törekvése főképp Gadamer művére, az *Igazság és módszerre* történő utalások esetében szembetűnő. „[C]supán nyitottságra van szükség a másik személy vagy a szöveg véleménye iránt. [...] Aki megértésre törekszik, az nem bízhatja magát csak úgy eleve oda saját előzetes véleményeinek az esetleges ségére, hogy aztán a szöveg véleményét a lehető legkövetkezetesebben és legmakacsaabban figyelmen kívül hagyja. [...] Aki egy szöveget meg akar érteni, barátaim, az sokkal inkább kész engedni, hogy a szöveg mondjon neki valamit.” (143-144.)

A szövegközi káoszról az *Ulysses* mint főszál könnyedén kifejtendő, nem pusztán amiatt, hogy elődjéhez hasonlóan e regény szintén egy teljes napot foglal magába, hanem mert az utolsó magyartanár figurája egyértelműen Stephen Dedalus reinkarnációja. Nem ezredfordulós mása vagy tükörképe, de bizonyos korrespondenciák felfedezhetők. Helyzetük ugyanolyan szánalmas, mindketten egy rendkívül nyájas, de önhitt igazgató (Mr. Daisy, Vasquez) beosztottjai, valamint a tanítás és az irodalom között őrlődnek.

Valamennyi feljegyzést a folyton önmagára reflektáló, a regény világa fölött álló (vagy önmagát ide helyező) elbeszélő uralja, aki paradox módon folyton a megalázástól retteg. „[V]égletes vagyok és őszinte” (12.) – állítja magáról. Nyelve egyszerre túlstilizált és patetikus (a krisztusi pózok sem állnak tőle távol), de felidézi az irodalom elméletének száraz terminus technicusait is, más esetekben viszont trágár és köznapi, illetve diákszleng-szerű.

Az elbeszélő „pedagógiai árvaságra” (258.) kárhóztatott magányos, motiválatlan és kiégett figura. Sem diákjaival, sem azok szüleivel, sem kollégáival nincs kapcsolata. Hogy mégis miért képes kitartani e sanyarú helyzetben? Az egyik válaszlehetőség talán kissé visszás: másként hogyan láthatná nap mint nap kolléganőjének formás hátsóját.

Az utolsó magyartanár feljegyzései számos értelmezési réteget, interpretációs lehetőséget kínál fel. A legkézenfekvőbb ezek közül a referenciális olvasat. Eszerint a regény a magyar közoktatás karikatúráját rajzolja meg. Találó és hiteles a főképp nőkből álló tantestület ábrázolása, vagy ahogy bármely más tanár saját tantárgya szolgálóleányának tekintti az irodalmat. Az iskola a közvélekedés szerint nem más, mint ruhatár, ahová a szülő – mint kabátot – egyszerűen beadja a gyereket, „hogy ott aztán minden szépre, jóra, hasznosra és erkölcsösre megtanítsák” (15.), holott a valóságban inkább olyan intézmény, ahol a matyó hímzéses terítővel letakart tanári asztal bázisából „profi terroristákat” (169.) képeznek ki. Ám az azonosíthatóság, a valóságra vonatkoztatás lehetőségét a szöveg számos más ponton megakadályozza, a valószerű ábrázolás olykor parodisztikus túlzásba csap át.

Más szempontból a regény az íróvá válás folyamatáról is szól. Ezt az olvasatot támogatja a fülszöveg, illetve az a rendkívüli önreflexivitás, amellyel az elbeszélő felügyeli önmagát mint írásának hőstét. Ebben az esetben a permanens témátlanság, a folyamatos (mellé)beszélés az írás aktusára mutat rá, vagyis a legtisztább grafomániára. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy tanárként írni lehetetlen, a tanári tapasztalatokról csak az író számolhat be.

De a szöveg idézet- és motívumrendszeréből is kibontható egy újabb, sokadik jelentés is, hiszen *Az utolsó magyartanár...* kafeki metamorfózisok sorozata, pontosabban az önazonosság meghatározására tett kísérletek kudarca.

A regény nem kíván egyértelműsíthető lenni, alapvonása a logikai paradoxonok fenntartása, illetve hogy ellenszegül az értelmezésnek. Helyenként kifejezetten öncélú, ilyen például az *Ejtsd dö méking of disz csepter* című rész meglehetősen bizarr és brutális aktusa. Minden értelmezés szükségszerűen a szöveg felszámolásához vezet, erre mutat többek között a Rejtő-részlet agyoninterpretálása is.

Eldönthetetlen az továbbá, hogy „mi van benne túlsúlyban: a tréfa, az ironia, az ostorozás vagy a badarság, a *pur absurdum, pur halandzsa*”; illetve – kifogatva és önmaga ellen kijátszva a Dreff-idézetet – hogy „voltaképpen nem póz-e az egész, tettetés, színészkedés, mesterkéeltség”, hogy humorának forrása nem épp a „szellemességihiány”, hogy az elbeszélő-hős fölénye valójában nem „érzelmi vérszegénységre” utal-e, hogy a történet hiánya nem „képzeletsorvadás” eredménye-e, illetve, hogy az egész mű maga vajon nem épp „a rend aláaknázása és a józan ész lejáratása.” (21.)

Meglehet, *Az utolsó magyartanár...* csupán ügyes posztmodern blöff: témátlanság, mellébeszélés három és félszáz oldalon, amely szüntelen összpontosítást, a figyelem lankadatlanságát követeli meg. Kérdéses, vajon az olvasó vállalja-e ezt a küzdelmet, s ha vállalja, vajon nem törik-e bele a bicskája, ahogy kérdéses az is, vajon a mű megéri-e a fáradságot egyáltalán.

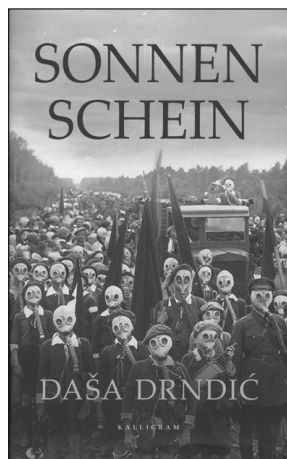
DOKUMENTUMOK ÁTOKFÖLDJÉRŐL

Daša Drndić: Sonnenschein

A *Sonnenschein* című könyvnek nagyjából a közepén egy meglehetősen terjedelmes szakasz található, mely első pillantásra kilóg a műből. Itt ugyanis hirtelen megáll az addig csapongva, de viszonylag mégis lineárisan haladó történet, hogy hosszú oldalakra átadja a helyét egy, körülbelül kilencezer nevet tartalmazó listának. A több mint százoldalas felsorolás azoknak a zsidóknak a nevét foglalja magába, akiket a második világháborúban Olaszországból deportáltak, vagy Olaszországban, illetve a fasiszta állam által megszállt területeken öltek meg. Mint minden lista és enumeráció, e rész is sajátos olvasói attitűdöt hoz létre, mely ez esetben, a téma miatt különlegesen működik: amellett, hogy a névlista nem igazán végigolvasható – pontosabban konkrét informatív tartalma vagy nyelvi sajátosságai nem feltétlenül követelik meg az „irodalmi” olvasatot, a teljes átolvasást – éppen ezen nem-olvasás révén kelt hatást. Az ember, amikor idáig jut a szövegben, megtorpan, kicsit elidőz, aztán lapoz, lapoz, az ábécésorrend kényszerítő ereje folytán egymás után sorjázó nevek közt ugrálva egyre gyorsabb lépésekkel halad előre, míg eléri a fejezet végét, s folytatja tovább a történet olvasását. A lista mérete megdöbbentő, és miközben az olvasó átlapozza a szakaszt, kissé el is szégyelli magát – nem csak azért, mert „csalt”, mert nem „jó és pedáns befogadó”, hanem mivel úgy is érzi, nem lenne szabad e listát így átugrania, többet kellene időzni itt, hiszen mintha az átlapozással valamiféleképpen ő maga is „bűnrészessé” válna, vagy elfogadná azt a kollektív amnéziát, mely az áldozatok sorsát és e lista sajátos „nevesített névtelenségét” keretezi.

A regény közepén e lista önmaga némaságában egyfajta emlékműként funkcionál, valahogy úgy, akár az izraeli Yad Vashem holokauszt-múzeumban a Nevek Csarnoka vagy a budapesti Holokauszt Emlékközpont üvegfa, melyek a koncentrációs táborok áldozatainak emlékét megőrizve a népiirtások borzalmát az áldozatokról készített listák monumentalitása révén reprezentálják. A könyvbeli felsorolás-emlékmű azonban óhatatlanul másként működik, mint a holokauszt-múzeumok névfalai. A tárlatok elsősorban térbeli, vizuális hatás elérésére törekszenek, hiszen a tekintet képtelen befogadni a sok-sok név monoton sorjázását, ezáltal leginkább a fenséges esztétikai élményében részesítik nézőiket. Ám a legtöbb ilyen jellegű múzeum intenciója nem csupán a történelem rettenetének és az iszonyat befogadhatatlanságának esztétikai megjelenítése, hanem mintegy a megdöbbentő élmény racionálissá tétele, amennyiben megpróbálják a nevek mögötti életet felvillantani, a lista felfoghatatlan nagyságát azzal kompenzálva, hogy a lehetőségekhez mérten összegyűjtik és megőrzik a nevek hajdani birtokosainak adatait. Ezt a Yad Vashem koncepciója például erőtelje-

Fordította: Radics Viktória
Kalligram Kiadó
Pozsony, 2010
483 oldal, 3490 Ft

sen hangsúlyozza, mely bár a múzeum gyűjteményén belül a Nevek Csarnokát inkább monumentumként, afféle érinthetetlen „szent helyként” állítja a látogatók elé, ám online adatbázisa révén olyan interaktív felületet is biztosít, ahol az „emlékezés közös kötelessége” jegyében a nevekhez rövid életút-ismertetések is csatlakoznak (kereshető formában), sőt, leírások, dokumentumok, fotók beküldésével a felhasználók akár maguk is hozzájárulhatnak a gyűjtemény gyarapításához, az áldozatok emlékezetének megőrzéséhez.¹ A könyvbeli lajstrom azonban, azzal, hogy nem a tekintet egészének látóterében helyezkedik el, hanem csak lapozgatva lehet végigmenni rajta, más élményt generál. A névsor az olvasás linearitását megtörve éppen a végiglapozás és az átugrás révén problematizálja a lista emlékeztető funkcióját, valamint azt a mélyebb, minden ilyen enumerációra jellemző kulturális szerepet, melyet Umberto Eco egy beszélgetésben az embernek a halállal (és esetünkben a feledéssel mint totális pusztulással) szembeni védekező és kompenzáló reakciójaként értelmezett.²

A fejezet elején egyetlen elbeszélői kommentár olvasható, egy mondattöredék, mely a könyvbeli névsort a múzeumok emlékmű-adatbázisainak funkciójával kapcsolhatja össze: „minden név mögött egy történet rejlik” (145). Ám míg a tárlatok esetében éppen a történetek lehetőség szerinti legteljesebb megőrzése a cél, a regényben ez eleve kudarcra ítéltetett, hiszen a mondat után következő több ezer név éppen arra emlékezteti az olvasót, hogy a történetek megismerése lehetetlen, a nevek mögötti életekről alig tudunk valamit, legfeljebb az életutak egyetlen szakaszát tudatosíthatja bennünk a lista – a holokausztot, az áldozati létet, mely a legtöbb személy esetében a zárta az eseményeknek. A figyelmes (vagy mondjuk így: holokauszt-irodalomban tájékozottabb) olvasó több ismerős nevet is találhat a jegyzékben, valahol középtájt pedig egy sokak által ismert: Primo Leviét. Ez ismét különös hatást kelt itt, hiszen az ő történetéről meglehetősen sok információval rendelkezünk, ám a felsorolásban a híres személy és az írói életmű révén mögé helyezhető történet éppen a többi élet ismeretlenségét, s a teljes gyászunka lehetetlenségét emeli ki – megszámláltam, csak Levi vezetéknevű személyből 361 darab van a listán.

A regény e névsort körülvéve egyetlen történetet emel ki, méghozzá egy olyan személy sorsát, akinek a neve nincs ebben a jegyzékben, ám életútja többszörösen is kapcsolatban áll a holokauszt áldozatainak (és elkövetőinek) történeteivel. A *Sonnenschein* tulajdonképpen egy nyomozást és egy találkozást mutat be: a történet szerint a főszereplő, Haya Tedeschi egész életét 1945-ben elrabolt fia, Antonio felkutatásának szenteli. A konkrét regényszituáció e találkozást jeleníti meg, pontosabban az ezt megelőző időt: 2006 nyarán Haya, miközben több mint hatvan éve nem látott gyermekét várja, végigtekint eddigi életén, s élettörténetét azon újságcikkek, dossziék segítségével gondolja újra, melyeket nyomozása során gyűjtött össze – e történetek, dokumentumok, fotók, hivatalos iratok, listák adják a mű szövegét. A várakozás pillanataiban (azaz a regény terében, hiszen maga a találkozás már csak a szöveg befejezése után valósul meg) a főhősnő reflexív tudatán keresztül közvetítve láthatjuk történetét, melyet egyfelől a Tedeschi család, másfelől a határ menti kisváros, Gorizia története keretez. A település maga földrajzi helyzete folytán a köztesség, az állandó identitásváltozások színtere: a 20. század elején még az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, majd az első világháború idején többször cserélt gazdát, hogy aztán Itáliához (illetve a második világháború idején Németországhoz) tartozzon – sőt, 1947 óta lényegében két állam közt hú-

¹ http://www.yadvashem.org/wps/portal!/ut/p/_s.7_0_A/7_0_9H?first_name=&last_name=&location= (letöltve: 2011. március 24.) A Nevek Csarnoka izolált, szakrális funkciójával kapcsolatban lásd: Oren Baruch Stier: *Committed to Memory. Cultural Meditations of the Holocaust*. University of Massachusetts Press, 2003. 121-122.

² *Spiegel Interview with Umberto Eco*. <http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/0,1518,659577,00.html> (letöltve: 2011. március 24.)

zódik, ugyanis nagyobb fele Olaszországgé lett, míg külső területeit Jugoszlávia (ma Szlovénia) kapta. Ahogy a regény elején a narrátor megfogalmazza: „[A] nagyapja Görzben született. Az anyja Görzben született. Ő Goriziában/Goricában született. (...) A nagyapja, a nagyanya meg az anyja a Habsburg Birodalom alattvalóként jöttek a világra. (...) Ő már Olaszországban születik. A családban németül, olaszul és szlovénül beszélnek, leginkább olaszul” (15-16). E sokszínűséget a narrátor-főszereplő azonban nem jótékony multikulturalitásként, sokkal inkább identitásnélküliségként éli meg: Gorizia az állandó átalakulások, diktatúrák és megszállások színtere, mely határhelyzetéből adódóan könnyedén válik az éppen soron következő uralmi forma önkényének, kirekesztő nemzetkonceptiójának áldozatává. A Tedeschi család neve is beszédes, hiszen a szó az olasz „tedesco”-kifejezés többes számaként „németeket” jelent – mely olasz területen zsidó családnévként is gyakori (a regény közepi lista is számos Tedeschit tartalmaz). A regénybeli Tedeschi-família, bár zsidó származású, nem válik a holokauszt konkrét áldozatává, ám életüket lépten-nyomon keresztetzi a fasizmus – sokszor még ott is, ahol kortársi szemlélőként nem érzékelték jelenlétét.

Haya visszaemlékezései során állandóan szembesülni kénytelen a „késői megértés” élményével, ugyanis életének figurái, eseményei későbből visszatekintve (és az utólagos történelmi tudás fényében) folyton átértelmeződnek, kiderül, hogy semmi és senki sem azt a szerepet játszotta, amit akkor Haya tulajdonított neki. A nőnek számot kell vetnie azzal, hogy fiatalkorának színhelyei, figurái nem azonosak az emlékezetében élő képükkel: ilyen az otthon-élmény és a szülőváros emléke, mely utólag visszatekintve egészen más színezetet kap, amint tudatosul, hogy Haya lakóhelyétől nem messze, Triesztben működött a San Sabba koncentrációs tábor, melyről őneki akkoriban nem is volt tudomása. Aprónak látszó események visszafelé nyerek el jelentőségüket: például hajdani gimnáziumi tanára, a híres matematikus, Renato Caccioppoli történetének bizonyos elemei csak később, egy 1990-es években látott életrajzi film révén jutnak el hozzá. A film révén rdöbben rá, hogy a matematikus nem csak zseniális tudós és diákjai által imádott tanár volt, hanem a rendszerrel szembeni magatartásáért elmeegógyintézetbe száműzött antifasiszta is, akinek az osztályteremben elmondott, akkor érthetetlennek tűnő mondatait e tudás fényében Haya később már érteni véli – s ekkor, Caccioppoli „titkos” életét számba véve hangzik fel a korábban már idézett, újra és újra visszatérő mondat: „Minden név mögött egy történet rejlik” (62). Szerelméről, gyermeke apjáról, Kurt Franz német tisztról kiderül, hogy a sonnenscheini náci eutanázia központ egyik irányítójaként tevékeny szerepet vállalt a holokauszt előkészítőjeként funkcionáló eutanázia-program végrehajtásában, majd a treblinkai koncentrációs tábor egyik parancsnoka lett. Az együtt töltött idő minden részlete átértelmeződik az utólagos információk felől: Franz szakácstudománya, zenerajongása, kutyája iránti szeretete – és egyáltalán a Haya által Kurt Franz néven ismert férfi a később megtudottak felől olyan identitást kap, mely újraértelmezi- és értékeli közös történelmüket (például koncentrációs táborbéli tanúvallomások elmondják, hogy Franz imádott kutyáját, Barryt Treblinkában a foglyok megfélemlítésére és kínzására használta). Emellett Haya fiának elrablása és Antonio felnevelkedése is a náciizmussal, a holokauszttal, valamint az identitásvesztéssel kapcsolatos – de a német faji politika éppen ellenkező végletét mutatja be, mint a Franz-féle történetvonal. Ugyanis a regény utolsó részében, amikor hirtelen Haya elveszett fia, Antonio veszi át a narratori szerepet, megtudhatjuk, hogy a fiú sokáig nem ismerte valódi múltját, nevelőszülőknél, Hans Traube néven élt. A fiú önnön történetét kutatva rájön: a Himmler által hajdan megálmodott náci „fajnemesítő” projekt (mely céljául a „tökéletes árja emberek kitenyésztését” tűzte ki), a Lebensborn-program áldozata. Így e kettős nyomozás keretezi a regény közepi hosszú névsort (melyet a mű egyik szereplője küld Hayának), a történetüktől megfosztott áldozatok lajstromát: az anya és a fiú egymástól függetlenül kutatják gyökereiket, identitásukat; kettejük történetét pedig a 20. század első felének katalizmája és ennek a mai napig tartó utóhatás-sorozata veszi körül.

Hayának a könyv legnagyobb részét kitevő töprengéseiben, emlékfoszlányaiban megelvenedik a múlt, mely abban az értelemben szoros kapcsolatban áll a jelennel, hogy az általa okozott sebek nem gyógyultak be, a történelmi forgatagban bekövetkezett alapvető veszteségek a mai napig kísértének, meghatározzák a főszereplő életét. Ebből is főként az említett két szféra: a Kurt Franz-kapcsolat és közös gyerekük, Antonio elvesztése. A regényben, miközben a fiúval való találkozást várja, mintegy önmagának is megpróbálja összerakni azt a történetet, ami a Haya Tedeschi név mögött rejlik. Története kezdetben afféle, viszonylag hagyományos családregényként indul, ám egy idő után az elbeszélés egységét biztosító család szétesik, a família és benne Haya életét kisebb-nagyobb, lokális és globális históriák keretezik, minden megkezdett elbeszélésből újabbak ágaznak ki, a szöveg végére pedig olyan történet-fragmentumok, mozaikok sora tárul elénk, melyekből sem Haya, sem Antonio, sem a Tedeschi-család, sem Gorizia, sem a náci korszak és utóélete, sem pedig a bűnösöknek és az áldozatoknak a teljes története nem áll össze. Csupán elbeszélésfoszlányokat kapunk, melyek töredezettségükben, csonkaságukban is megmutatnak valamit a 20. századból. Képek villannak fel az áldozatok és a bűnösök történeteiről, ám a könyv a Haya és családja pozícióján és a velük kapcsolatban lévő „hétköznapi” emberek világán keresztül még erőteljesen koncentrál a „kívülállók”, a „bystanderek” világára – pontosabban éppen e pozíció elvi lehetőségét kérdőjelezi meg, hiszen a kívülállók valamennyire az elkövetői (vagy cinkosi), esetleg az áldozati szerepet is betöltötték. A könyv szándékosan nagyon laza szerkezete, montázsszerűsége, a műfaji korlátokat, fikció és valóság határát metsző ábrázolásmódja éppen arra kérdez rá, hogy az egyéni történetek mennyire megragadhatóak, az eseményeket megelők életét determináló történelmi kontextus milyen módon teszi lehetővé a magánszféra birtoklását és egyáltalán az egyéni vagy közösségi boldogságot. Hiszen Haya nyomozása megmutatja, hogy senki sem lehet kívülálló, nem élheti saját életét, az emberek körül zajló lokális és globális történetek át- és felülírják tapasztalataikat, terveiket, így mindenki bűnös lesz vagy áldozat – vagy, a legtöbbször, a kettő egyszerre.

A múlt elbeszélése tehát egyfelől Haya személyes emlékeinek, másfelől pedig az általa felkutatott dokumentumoknak, valódi és elképzelt tanúvallomásoknak, párbeszédeknek az összessége. E két terület különös elegyet alkot, s ez a *Sonnenschein* műfaji megjelölésének – dokumentumregény – értelmezését is kitágítja. A dokumentaritás itt ugyanis nem valamiféle szolid tényfeltárást jelent, sokkal inkább a valóság dokumentált és mégis fikcionális megelevenítését, a tények, dokumentumok mögötti életek felvillantását. Az emlékezéseket dokumentumok keretezik, ám a különféle szövegek, képek, tények és vallomások általában afféle ugródeszkaként funkcionálnak, hogy az adott jelenetből kiindulva a szöveg egy másik történet-foszlányba lépjen át, s ezeken keresztül mutasson meg valamit a korszak egészéből. Csupán egyetlen, viszonylag taláalomra kiválasztott példát emelnék ki, melyen keresztül jól illusztrálható a szöveg szerkesztésmódja. A történetben Haya emlékeinek hömpölygése során, fiatalsága kapcsán, egy helyütt a korabeli dívák és sztárok világa kerül elő, többek közt a népszerű magyar színésznő, Röck Marika képe, aki „meghódította a náci Németország nagy, kompakt szívét, s egész a hatvanas évekig énekelt és táncolt különböző filmekben, itt-ott színházakban is, mindenütt, ám ezek a színházak nem vendégszerepeltek Goriziában, Hayának meg kell elégednie egy 1944-es plakáttal, és egy kissé elszomorodik, amikor, valamikor 2004 körül, a helyi, goriziai rádióból értesül Röck Marika végzetes szívinfarktusáról. Röck Marika ekkor kilencvenéves, és magával vitte az örökkévalóságba a »Bambi«-díjat 1948-ból meg a jubiláris »Bambi«-díjat 1998-ból – a díj egyébként Felix Salten híres könyvéről kapta a nevét, Salten pedig zsidó volt, Sigmund Salzman néven látta meg a napvilágot (...). Amikor 1923-ban megjelenik Bécsben a *Bambi*, Haya és Nora (Haya húga – KT.) gyermekkorának kultuskönyve, hatalmas sikert arat, a gyerekek jó tíz évig bolondulnak a *Bambiért*, mígnem 1936-ban a náciak egyszerűen betiltják a mesekönyvet, leszögezvén, hogy mindenféle borzalmas üze-

netet hordoz – csak nem fogja egy büdös zsidó megmérgezni a gyermekszíveket, életük forrását” (101).

Mint látható, a szöveg egy konkrét képből (Rökk Marika plakátjából, mely a könyvoldalon a szövegbe ékelve is megjelenik) indul ki, s a magyar sztár (aki, nem mellesleg, a náci rezsim ünnepelt csillagaként számos propagandafilmben is játszott) tündöklésén és halálán keresztül egy másik kulturális produktumhoz, Salten regényéhez (és a róla elnevezett díjhoz) kapcsolódik. Így asszociatív, metonimikus viszony jön létre a náci időszakban ünnepelt Rökk és a zsidó származású osztrák író közt, s a kapcsolat révén nagyon erőteljesen fejeződik ki a korszak átideologizált világa. Rökk Marika Bambi-díja és a *Bambi* betiltása Haya emlékezetében egy platformra kerül, megmutatva, hogy a múltbeli hétköznapokba hogyan szűrődött be a náciizmus, s ez miként határozta meg a későbbi időszakokat is – hiszen a fiatalságra való emlékezés során lehetetlen a magánéleti szférát leválasztani a politikától és az ideológiáktól. Ezt az időtlen temporalitást jelzi a szöveg azzal is, hogy az elbeszélő a regény során végig alapvetően jelen időt használ, ezáltal a múltbeli visszaemlékezések is jelenbelivé válnak, s a fentihez hasonló metonimikus asszociációk segítségével folyamatosan egymás mellé helyeződnek különböző korszakok. A bekezdés következő mondata például e szálát viszi tovább, s a *Bambi* hiányát a mesék pedagógiai funkciójával, valamint a mögöttük lévő személyek faji alapú értelmezésével kapcsolja össze: „Így aztán a *Bambi* már nem lép be Haya húgának, Paulának és öccsének, Orestének az életébe, ők a Hófehérkén, a Hamupipőkén meg a Piroskán nőnek fel, mert ezek, a *Hófehérke és a hét törpe*, a *Hamupipőke* meg a *Piroska és a farkas* örök mesék, hiszen egy Grimm vezetéknevű, tiszta vérű testvérpár írta őket, nem pedig holmi Saltzman” (101). A dokumentumszerűség így nem, vagy nem csak a tényekhez való hűségére vonatkozik, hanem a dokumentumoknak, a múlt jelenben is megtalálható törmelékeinek a megelevenítésére, arra, ahogy az elbeszélő-emlékező tudata a különböző személyes és kollektív dokumentumdarabokat összekapcsolva olyan konstellációkat hoz létre, melyek a múlt meghaladhatatlanságát, a történelem állandó fájó jelenlétét fejezik ki. A könyv Borgestől származó mottója is mintha erre vonatkozna, mely a Történelemről mint „az örök ismétlődés, az iszonyat szép nevérol” beszél (7). Így a dokumentumok emlékmű funkcióját használja ki a regény: minden dokumentum monumentum is egyben, amennyiben nem csak egy elmúlt valóság néma nyoma, hanem – esetünkben éppen az emlékező és megelevenítő Haya tudata által – olyan emlékezhely, ahol a múlt és a jelen összekapcsolódhat, a jelen e dokumentumokon keresztül és ezek révén értelmezi újra a múltat.³

A szöveg folyamatosan oscillál valóságos és imaginárius (vagy a képzelet által megelevenített) között, dokumentumai hol ténylegesek (fényképek, plakátok, kották, különféle hivatalos listák, tanúvallomások, melyeket a szöveg gyakran Claude Lanzmann *Shoah* című híres dokumentumfilmjéből vesz át), hol képzeletbeliek (halott személyek beszámolóit, elképzelt párbeszédet) – gyakran nehéz is elkülöníteni, melyik-melyik. E különös vegyülék azonban, mely a műfaji határokat ugyanúgy áthágja, mint a ténnyt a fikciótól elválasztó határmezsgyét is (ha vannak még egyáltalán ilyen korlátok), töredékességében, kissé szétfolyó, csapongó szerkezetével együtt (melyet Haya mint emlékező hivatott összefogni) mégis megmutat valamit arról a történelemről, mely a regény középi lista neveinek birtokosait felemészttette. Széttartó a szöveg, nem mindig talál vissza medrébe, ám Haya emlékezése és történelempercepciója maga is ilyen: ahhoz, hogy megértse életét, összerakja az eseményeket, egy fontos mozaikkocka hiányzik – mely fiával kerül a helyére, s csak találkozásuk után valósulhat meg.

³ A dokumentum emlékmű-funkciójának filozófiai kontextusával kapcsolatban bővebben: Paul Ricoeur: *Time and Narrative*. Vol. 3. Transl.: Kathleen Blamey and David Pellauer. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1988. 117-119.

Ám e megvalósulás maga is kérdésessé válik, hiszen a regény egésze a múltat, az emlékezést és a reflexiókat ábrázolja, a találkozás már egy olyan pillanatban következhet csak be, melyről a szöveg nem tud és nem akar beszámolni. A könyv végén, a találkozás előtti pillanatban válik igazán hatásossá egy irodalmi utalás, amely a regény elejétől újra és újra visszatér: Eliot *Átokföldje* című verse. A könyv legelején, Haya várakozása és töprengése közepette hangzik fel az *Átokföldje* egy sora, a költemény második részének visszatérő fordulata, mely majd a regényben is többször feltűnik: „HURRY UP PLEASE IT'S TIME” (Vas István fordításában: „ZÁRÓRA URAIM”). A mondat az Eliot-vers kocsmajelenetében szerepel, folyton megtörve az ottani beszédet, hogy különböző diszkurzív szinteket összekötve a kocsmai szöveget Ofélia halálával hozza asszociatív viszonyba.⁴ Mindez több szinten kapcsolódik a *Sonnenschein* szövegéhez. Egyfelől a vers záróra-jelenete és Ofélia figurája Haya várakozásának ad olyan színezetet, mely a majdani találkozást eleve baljós színben tünteti fel, a halálképzetethez kapcsolja. Másfelől pedig az *Átokföldje* történelmi, mitológiai forrása, apokaliptikus kultúráképe a regény világát is interpretálhatja, amennyiben a regény patchwork-szerű felépítése (maga Haya nevezi így a szöveg elején) a *Waste Land* allúzió- és montázstechnikájára emlékeztethet. Az itteni hangok, párbeszéd, drámai monológok ugyanazt a diskurzus-összekapcsoló (és keverő) funkciót töltik be, mint Eliotnál, a dokumentumok és a személyes emlékek, a különféle szereplők megjelenítette történefoslányok összefonódása hozza létre Haya múlt- és történelemvízióját. Eliotnál a különféle idézetek, dokumentumok, mitológiai, irodalmi és hétköznapi utalások a korszak nagy pusztulásvíziójává, a történelem iszonyatába belepillantó európai ember kaotikus látomásává állnak össze, a *Sonnenschein* történet-szövedéke, asszociatív emlékfolyamainak és dokumentáris anyagainak összjátéka is valamilyen hasonló, vagy ha lehet, még pesszimistább (bár Eliotnál messze kevésbé összetett és pontosan megszerkesztett) történelemképet eredményez. Itt azonban már nem a gyökereitől megfosztott, terméketlen kultúra vegetálását, hanem a 20. századi történelemben belevettett szereplők identitás- és egyéni történet nélküli haldoklását figyelhetjük meg.

„*Shall I at least set my lands in order?*” („*Rendebbe hozzam-e legalább saját földjeimet?*”) – kérdezi az *Átokföldje* egyik hangja a költemény vége felé, s ugyanez a kérdés hangzik fel a regény utolsó lapján is. A nyomozást és az emlékező műveletet a szereplők sajátos kudarcként élik meg, a múlt törmelékeinek összeszedésével önnön identitásuk elbizonytalanodott és a múltbeli események értelmezhetősége is kétségessé vált. „Megannyi életet, egy halom múltat raktam sorba,” – állítja Antonio a mű végén – „s a végeredmény felfoghatatlan és érthetetlen. Nyolc évig vájkáltam ezekben az életekben, ezekben a múltakban, s ugyanakkor saját magamban. (...) Felbolygattam a bizonyosság elraktározott füzereit, és nem találtam bennük a logika árnyékát sem” (435). Minden név mögött egy történet rejlik – ám a két főszereplő a kutatás végére már a saját neve mögötti történet érvényességében sem lehet többé biztos. Csak a találkozás marad az a végső esély, mellyel legalább egymás történeteinek végső részeseivé válhatnak, s talán közös történetük is megkezdődhet. Ám a regény megáll e pillanat küszöbén, az utolsó jelenetben anya és fia közelít e végső pillanathoz, miközben képzeletbeli párbeszédükben Eliot sorai hangoznak fel Goriziában, e konkrét és metaforikus átokföldjén. A könyv zárószavai („most már minden mindegy” – 438) úgy is értelmezhetőek, mintha az Eliot-vers utolsó sorának valamiféle ellenpontja vagy parafrázisa lenne. Az ottani „*Santih santih santih*”, a megértést meghaladó béke itt kétséges, hogy bármilyen formában eljön, eljöhet-e egyáltalán – hiszen a szereplők, miközben megpróbálták saját történetüket elsajátítani, éppen önnön eddigi életük legitimitását, identitásuk egységét kérdőjelezték meg.

⁴ A szövegrész funkciójáról az Eliot-versben bővebben lásd: Maud Ellmann: *A Sphinx without a Secret*. In: Michael North ed.: *T. S. Eliot The Waste Land*. W. W. North & Company, New York, London, 2001. 269.

A TÜKÖRLÉT TRAGÉDIÁJA

Gyina Rubina: A Leonardo-kézírás

„Olyan vagy, mint a dervis a keleti tanmesében, akinek álmában megjelent egy angyal, és megmutatott egy helyet a híd alatt, ahol egy láda kincs van elásva. A dervis kiásta a ládát, elüldögélt a vakítóan ragyogó kincshalom mellett, mázsányi aranypénzt pergetett át széttárt ujjai között, aztán lecsapta a láda fedelét, és örökre elásta az átkozott kincset.

Te vagy a legerősebb és legharmonikusabb ember, akivel életemben találkoztam: feleséges megvetéssel elhajítottad a mennyek rád erőszakolt ajándékát.” (403) – olvashatjuk a hazájában, Oroszországban, és választott hazájában, Izraelben egyaránt az egyik legnépszerűbb, ma már nálunk is ismert és elismert orosz író, Gyina Rubina regényében, *A Leonardo-kézírás*ban a mű főhőséről, Nyutáról, azaz Anna Nyesztyerenkóról.

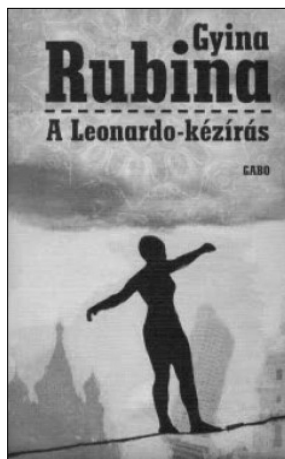
Az idézetben foglaltak egyfelől szemrehányásról, másfelől rezignációról tanúskodnak, harmadrészt pedig – s talán ez a legfontosabb – olyan ember véleményét tükrözik, aki a világon a legjobban ismerte és szerette Annát, de aki – hasonlóan a mű összes többi szereplőjéhez – sok szempontból értetlenül állt a nő nem mindennapi személyisége, képességei, tettei előtt.

A Leonardo-kézírás főhőse ugyanis – ahogyan arra az első látásra talányosnak tűnő cím is utal – olyan balkezes személy, aki a Leonardo da Vincire jellemző tükörírással ír: fordított írással, amit csak tükör segítségével lehet elolvasni. Ez azonban még kevés lenne Anna másságához. A pszichológia tudománya szerint ugyanis a Leonardo-kézírással író egyének unikális emberek, akik a kézírásuk mellett egész sor sajátos vonással rendelkeznek. Így Anna bármely, akár életében először látott emberről is azonnal meg tudja mondani, hogy mikor van a születésnapja, bármilyen hosszú, még idegen nyelven írott szöveget is képes azonnal megjegyezni, zseniális matematikai képességekkel bír, bravúros testi adottságokkal, hajlékonysággal áldotta(?) meg a sors, de ami az élettörténete szempontjából igazán meghatározó, s igazán tragikus, az a jóstehetsége, s a tükörök iránti fékezhetetlen szenvedélye. Ez utóbbi két tulajdonsága egyébként nagy mértékben összefügg nála: Anna úgy lát bele az emberek múltjába, jelenébe és jövőjébe, mintha tükörbe nézne: olvas a gondolataikban, s még azt is látja, hogy mikor, milyen körülmények között fognak meghalni.

A fenti idézetben éppen erre a jóstehetségére, a mennyek által ráerőszakolt képességére utal Annával kapcsolatban a nő nagy szerelme, a fagottművész Szenya,¹ s ez a képes-

¹ A regény keletkezési körülményeivel kapcsolatban érdekes, hogy – amint Rubina azt egy vele készített interjúban Olga Ricskovának, a *Rosszijszkaja Gazeta* tudósítójának elmondta – a

Fordította: Soproni András
Gabo Kiadó
Budapest, 2010
415 oldal, 3990 Ft

ség, amit Anna – a férfi legalábbis úgy látja – eldobott magától. S hogy miért tette? Igazából erre a kérdésre keresi a választ a regényében Gyina Rubina. Vagyis, ahogyan arra a regény orosz elemzői rámutattak, az írónőt ez esetben sem maga a különleges képesség érdekli, hanem az, hogy milyen teher egy tehetséggel bíró embernek az átlagemberek világában élni, s hogy el lehet-e vajon viselni ezt a terhet?

Az erre adott válasz azonban legalább annyira bonyolult, mint a regény szerkezete, ráadásul úgy, hogy e kettő egymást feltételezi: Anna személyiségét, különleges képességeit, életútját és vívódásait összetett, sok szűrőn keresztül láttatott, sok „tükör” által megvilágított struktúrában tárja elénk a mű. Élettörténetét háromféle tükörben fogjuk látni: a gyermekkorából néhány epizódot, nevelőszüleihez – Másához és Toljához – kerülését, származása körülményeit egy harmadik személyű elbeszélő tükörén keresztül kapjuk meg. Emellett azonban gyermekkorra más történeteket, például az iskolás éveit, a szomszédokhoz való viszonyát, majd pedig felnőttkora bizonyos szakaszait – köztük cirkuszi akrobata múltját – már a férj, a szintén akrobata Vologya tárja elénk. Mégpedig nem másnak, mint az Interpol egyik nyomozójának, Kerler úrnak tett „kényszerű” vallomása formájában, a nyomtalanul eltűnt Anna után kutatva.

Anna életének harmadik tükrözője pedig a fent említett fagottművész, Szenya, aki először ötéves korában pillantja meg a kis Nyutát, ezt a „csodabogarat”. A kislány ekkor kitalálja a férfi születésnapját, és gyakorlatilag innentől kezdve Szenya már soha többé nem tud tőle szabadulni: felnőve, s egyébként sokáig Vologya feleségeként ő lesz Szenya életének legnagyobb szerelme, a köztük lévő korkülönbség ellenére. De Szenya sem akárhogy, hanem az Annához írt szerelmes levelek formájában tükrözi a különleges nő életének bizonyos epizódjait.

Ez a három elbeszélő „váltogatja” egymást, s szintén egymást feltételezi.² Ebből a hármas narrációból fakad, hogy Gyina Rubina regénye nemcsak a lineáris történetmesélést nélkülözi teljes mértékben, de az elbeszélők tartózkodási helyeit követve az idősíkok mellett a térben, a különböző városok között is „ugrál”. Teszi mindezt úgy, hogy ez a három szólam olyan darabjaira hullott tükörcént viselkedik, amelynek minden egyes tükörcserepe fontos, hisz csak a tükörcserepek együttese adhatja ki az egész tükröt, csak együtt teheti – legalábbis valamennyire – érthetővé, átláthatóbbá Anna személyiségét és cselekedeteit. Ha a háromból az egyik szólamra nem figyelünk, ha az egyik tükörcserepeit nem rakjuk a helyére, nem áll össze Anna képe.

történet szempontjából először nem Anna, hanem Szenya alakja képződött meg benne, s a vele kapcsolatos gondolat bővült aztán tovább a regény írása közben. Rubina ezekkel a szavakkal emlékszik vissza minderre: „Hogy hogyan jött létre bennem a regény ötlete? Teljesen váratlanul. Egyik reggel, Bostonban a húgommal reggeli közben csevegtünk, amikor is futólag elmesélte az egyik ismerőse, egy fagottművész történetét. Ez a fagottművész, amikor egy másik városba utazott próbára, hóviharba keveredett, és amíg megérkezett a hóeke, kénytelen volt játszani a fagottján, hogy az szét ne repedjen... És ennyi: bennem megszólalt a fagott, kavargott a hóvihar, és homályosan láttam egy alakot a cirkuszi kötél... És így tovább.” Lásd: <http://www.rg.ru/2008/07/23/rubina.html>

² Itt jegyezném meg, hogy a regény fordítójának, Soproni Andrásnak éppen a bonyolult regénystruktúra, az állandó szólamváltások miatt nem lehetett könnyű dolga. A helyzetét ráadásul még az is nehezítette, hogy a három szólam mellett a szövegben időnként megjelennek olyan dőlt betűvel szedett részek, amelyek épp az adott szituációban részt vevő szereplő lírai vagy filozofikus elmélkedését tartalmazzák. A három szólam, illetve a dőlt betűs kitérők ellenére a fordítónak sikerült gördülékeny, jó stílusú szöveget létrehoznia, egy-két pontatlanságot kivéve: például: a „mintha a víz nyelte volna el” (330) kifejezés helyett a magyarban szerencsésebb lett volna a „mintha a föld nyelte volna el” kifejezést használni, a „reszkettem, mint a falevél” helyett pedig esetleg a „reszkettem, mint a nyárfalevél” szólást alkalmazni. Mindez azonban ilyen terjedelmű szövegnél szinte észrevehetetlen, és semmit sem von le a fordítás érdemeiből.

A regényben azonban nemcsak az idő- és térkezelés, illetve a narráció tükörszerű. Hanem mindent és mindenkit tükörben látunk: a műben mindenből kettő van, minden megkettőződik, s mivel a tükör kifordít, mindennek rögtön ott a negatív mása is.

A megkettőződések már Nyuta születése pillanatában adóttak, s követik a főhős egész életútját. Ő ugyanis kétszeresen törvénytelen gyermek. Nagyapja, a jóstehetséggel és hipnotizáló képességgel megáldott Wolf Messing törvénytelen fiának törvénytelen lánya. S amennyire tehetséges volt a nagyapja, annyira tehetségtelen, semmirekellő, elfuserált alak az apja, aki kamasz fiúként egy nála húsz évvel idősebb nőt termékenyített meg. Ebből a „frigyből” származik Nyuta.

De Annának nevelőnőből is kettő jut, s azok is mintha egymás tükörképei lennének: a „hivatalos” nevelőnője Polina, aki „szabályosan” neveli a kislányt, sétálni viszi, az utcán olvastatja vele a feliratokat – amiket a tükörben olvasó Anna persze nem képes elolvasni – s németül tanítja. Polina azonban súlyosan megbetegszik, kórházba kerül, s az ő helyére érkezik negatív képe, Hrisztina, az ukrán tájszólásban beszélő, műveletlen, faragatlan nő, aki semmit sem ért Nyuta balkezességéből. A kislány ennek ellenére mégis sokkal inkább hozzá, mint Polinához kötődik, s ennek egyik oka az, hogy jó előre látja, megjósolja „eredeti” nevelőnője halálát, tudja, hogy úgysis el kell tőle válnia:

„Ebben a pillanatban Nyuta fölemelte a fejét a gyerekújságból, amelyet nem olvasott, csak a képeit nézegette, szokása szerint a végéről kezdve: – Nem, maradjon csak Hrisztina – szólalt meg. – Olyan muris. Engem is által...fordét!

– Nyutocska, Hrisztina eljár majd vendégségbe, ugye, nem akarod, hogy a mi szeretett Polinánk...

– Nem szeretem! Nem kell Polina! Nem jön vissza!

– Miket fecsegsz! – kiáltott rá az apja. Tolja jóban volt a lányával és olyasmit is megengedett magának, amit Mása soha. Még oda is szózatott neki, ha megérdemelte.

– Na, majd holnapután Polinát kiírják a kórházból, és te magad fogod virággal köszönteni.

A kislány szótlánul, csodálkozóan és kissé értetlenül az apjáról Mására fordította a tekintetét. Mintha erőlködne, hogy megértessen velük valami nyilvánvalót, amihez nincs szükség bizonyítékokra, amiről ő maga aztán igazán nem tehet, s amit amazok nem képesek vagy nem akarnak megérteni.

– De hát papa-a – nyafogta sértődötten – Polina semmiképp sem jön vissza!” (63-64)

Misztikus képességekkel rendelkező társból is kettő jut Annának. A főhős még kislány korában ismerkedik meg a már akkor is idős és kövér Eliezerrel, aki ugyanúgy tükörírásal képes csak írni, mint ő, s aki az úgynevezett *Szórazottató Tükörvilág* szakkört vezet, ahová Nyuta beiratkozik. Ott aztán Eliezertől mindent megtanul, amit csak a tükrökről tudni lehet. Itt tanulja meg, hogy az ezüst jól visszaveri a fényt, és nem futja be oxidréteg, és itt próbálkozik meg a velencei üvegfújással is.

Csakhogy Eliezernek is jutott egy negatív tükörkép, az ikertestvére, Buma személyében, akiről maga Eliezer így nyilatkozott:

„Van egy testvérem, ikertestvérem, de nagyon különleges. Olyan, mintha a tükörképem lenne valami irreális tükörben. Egyszer úgysis kifundálok egy ilyen tükröt: belenéz egy fekete hajú ember, és egy szőke tükröződik benne...” (128)

Anna életének három elbeszélője közül kettő – Anna két szerelme – szintén egymás tükörképei. A férj, Vologya, akivel Anna általános iskolás korában egy osztályba járt, az akrobataságig vitte, de Anna egy idő után túlnő rajta, s már csak az idős fagottművésszel, az érzékeny, Anna másságára igencsak fogékony Szenyával akar lenni, aki nem fél jóstehetségű barátjánőjétől megtudakolni még a saját halála körülményeit sem. S Anna meg is jósolja neki a hóvihart...

Vologya testi tökéletességét tehát Szenya lelki érzékenysége váltja, minden, ami Vologyából hiányzik, Szenyában megvan, ráadásul magasabb szinten.

Am a regény konkrét, személyek szintjén történő megkettőződésén túl van egy meta-textuális szintű megkettőződés is a műben: Vologyát hallgatva ugyanis, aki Anna érthetetlen eltűnése, távozása kapcsán az Interpol nyomozójának elmondja mindazt, amit tud, vagy sejteni vél, a nyomozónak „zseniális” ötlete támad: meg akarja írni bestseller formájában ennek a sejtelmes távozásnak a történetét. Irodalmi „vénáját”, „hozzaértését” mutatja, hogy csak ennyit kérdez a kiadótól: „Attól függ, mibe vágunk bele: detektívregénybe, thrillerbe vagy misztikus regénybe. Írja meg, mire van szükség” (398-399), azaz bármilyen műfajt vállal, mert szerinte „a stílus (...) tizedrangú kérdés.” (395) Ezzel a bestseller-tervvel körvonalazódik az a tükörszerű, *regény a regényben* szituáció, amellyel a regényen belül elkezdődik a mű saját, negatív tükörképének a „kitermelése” – alacsonyabb színvonalú iromány formájában.

Azonban a fenti megkettőzítéseket Anna alakjának kettőssége fogja tetézni. Anna ugyanis a pozitív és a negatív oldalt, amit egyébként az egymástól független, önálló személyiségek hordoznak a műben egymás tükörképeiként, egyesíti magában. Ez pedig összefügg a regény fő kérdésével, hogy vajon lehet-e, s hogyan lehet nem átlagos személyiségként az átlagemberek között létezni. Annáról ugyanis épp a jóstehetsége miatt él kettős kép az embereken: egyesek, amikor szembesülnek azzal, hogy belelát a gondolataikba, látja a jövőjüket, elkezdenek félni tőle, s egyszerűen boszorkánynak titulálják, sarlatánsággal vádolják. Mások viszont, akik jobban ismerik és szeretik, így például Vologya, Szenya, Eliezer, egyenesen a földre szállt angyalt látják benne.

Annát azonban – annak ellenére, hogy a hozzá közel állók angyalnak tartják – nem ez foglalkoztatja, hanem az átlagemberek által látott negatív tükre, a róla kialakult „boszorkány-kép”, és ez az, amivel képtelen megbékélni:

„– Eliezer... – szólalt meg egyszerre Anna. – Minek vagyok én?

Eliezer nem mosolyodott el, ahogy szokott. Összeszorult a szíve.

– Biztos azért – mondta kis tűnődés után –, hogy megmutasd, milyenek lehetnének az emberek.

– Hát milyenek? – vonta össze a szemöldökét. – Hiszen én egy szörnyeteg vagyok. Sírba kergettem a szüleimet, ezeket az ártatlan embereket, akik magukhoz vettek, megmentették az életemet, és önfeláldozón szerettek. Masutát az örületbe kergettem, a halála után az apám, ez a végtelen jóssággal teli és szerető szívű ember egyszerűen elfáradt, nem volt ereje élni nélküle. Én pedig magára hagytam őt, hagytam tengődni. A fő, gondoltam, hogy ott van Hrisztina, mossa az alsónadrágját, és főzi neki a kását. Pénzt, persze, küldtem. Azt soha nem sajnáltam, azokat a színes papírszeleteket, a pénznek nevezett kacatot... A tükrök! Az volt, ami igazán izgató! Ez az én lényem... Egy cseppnyi örömet sem hoztam senkinek. Egyedül csak keserűséget. Tudod, az emberek már félnek tőlem. Boszorkánynak tartanak. Még nem mondják a szemembe, de sokan gondolják, hogy ha benne vagyok valamilyen ügyben, az rossz előjel. Philippe Gotier is habozik, érdemes-e üzletet kötnie velem.” (371)

És épp a róla fokozatosan kialakuló negatív kép miatt „menekül” saját jóstehetsége elől Anna. Ezért próbálja visszafogni „látását”, próbál átlagember módjára viselkedni. Menekülésének két útja van. Először a felszínes, csillogó-villogó, belül viszont üres cirkuszi világba menekül, „eladja magát” ennek az életformának, itt próbál boldogságot hazudni magának férje, Vologya oldalán. De ez a felszínes cirkuszvilág épp ellentéte, negatív tükre annak az Eliezer által képviselt mély, tudományos világnak, ahol Anna igazán önmaga lehet. Egy idő után rá kell döbennie, hogy a csillogó cirkuszi közegben sem szabadulhat „látásától”, ezért kénytelen egy másik, számára végleges megnyugvást biztosító menekülési utat választani: nyom nélkül távozni abból a világból, ahol sohasem érthetik meg, s amely ily módon felfalja a személyisége lényegét.

Ha elfogadjuk a kortárs orosz kritikában ma is markánsan jelen lévő véleményt, Gyina Rubina regényében egyáltalán nem véletlenül szerepel főhősként ez a furcsa, különleges képességekkel megáldott lény. Ezen elképzelés szerint ugyanis Gyina Rubina prózájában az egyik legfontosabb téma a kreatív személyiség (a kreatív szó minden árnyalatát ideértve). Talán azért, mert a Rubina-féle szövegben jelen van a *Fő Alkotó*, aki vezeti „az égi utazási irodát”: ő az, aki kiadja a jegyet, és ő maga lyukasztja is ki azt.

Ez a vélemény azonban csak a kreativitás, a tehetség szempontjából igaz Annára. A *Fő Alkotó* szempontjából már korántsem ennyire egyértelmű a helyzet. Hisz, amíg a többi Rubina-hős valóban úgy kreatív, úgy tehetséges, hogy elfogadja: ezt a tehetségét valahonnan fentről kapta, így nem, illetve nem csak az ő érdeme, Anna azáltal, hogy szenved a jóstehetségétől, épp ezt a *Fő Alkotó* által kibocsátott jegyet utasítja vissza. Azaz Gyina Rubina ebben a művében olyan személyiséget látat, aki – szemben a többi Gyina Rubina-hőssel³ – lázad a fentről jövő tehetsége ellen, megpróbálja azt visszautasítani egész életében. Lázasága pedig a személyiségét már korántsem angyalinak, és még csak nem is „boszorkányosnak”, sokkal inkább az Istennel harcoló lénynek látatja. S ezért csak ezen a ponton, azaz csak a regény vége felé válik érthetővé a regény elejére helyezett – egymást kizáró, illetve egymás negatív tükrékként jelen lévő – mottó: az egyik *Mózes I. 32,24*-ből egy részlet: „Jákob pedig ott maradt egyedül. Ekkor Valaki tusakodott vele hajnalhasadtáig.”, a másik pedig Benedictus Spinozának *Az emberi lélekről* című művéből vett sora: „Ne várja tehát senki, hogy bármit is mondani fogunk az angyalokról.”

Az első mottót a mű vége felé Szenya fejtegeti: a bibliai történetet a nagyapja mesélte neki gyermekkorában, amiből akkor ő szinte semmit sem értett. Ahhoz, hogy megértse, Annát kellett megismernie. Ezt a nőt megismerve döbrent rá, hogy az, akivel itt Jákob tusakodik, maga az Angyal, aki a csípőjét megérintve sántaságot okoz ugyan neki, de aki nélkül nem lenne értelme az életének: „Lehet, hogy valamennyien arra vagyunk ítélve, hogy vadul, szétválaszthatatlanul tusakodjunk azokkal, akiket a legjobban szeretünk, aki vér a vérünkéből?” (404) – teszi fel a kérdést Szenya, ezzel mintegy megerősítve, hogy okozzon bármilyen nehézséget Anna neki és a többi embernek, mégiscsak az angyalt kell látni benne. Ezzel szemben a második mottó, a Spinoza-idézet szerint angyalról itt szó sem lehet. Vagyis a második mottó azonnal deszakralizálja, érvényteleníti az elsőt, és ez természetesen az Anna kettős személyiségéről alkotott képre is hatással van.

A két mottó ugyanis előre sejteti, hogy az angyal, és annak megtagadott oldala együttesen nem lehet jelen: megszüntetik egymás létjogosultságát. Vagyis, ha e két, egymás tükrékként felállított mottót Anna életére, személyiségére vetítjük, azt kapjuk, hogy a benne rejlő angyal és annak elutasított oldala sem erősíti, hanem végül kioltja egymást, egyszerűen lehetetlenné teszi a további létezését. Ezért fog a motorjával (amelybe beleláthatjuk akár a boszorkány seprűjének XXI. századi, profanizált változatát is) átbucskázni a hídon, s nyomtalanul eltűnni. Távozása az átlagemberek számára éppoly érthetetlen, mint amilyen felfoghatatlan az élete volt.

³ A fentről jövő, a Fő Alkotó által kapott tehetség elfogadása a Rubina-hősök közül talán leginkább *Az utca napos oldalán* című regény főhőse, Verára jellemző, aki – szemben iszákos, drogos, munka nélkül tengődő édesanyjával, Kátyával – az igazi magas művészet, a festészet, illetve a zeneművészet megszállottja, s művészet iránti rajongásával egyáltalán nem a Teremtő, sokkal inkább anyja ellen lázad. Ám *A Leonardo-kézírás* motívuma, Nyuta alakjának lázadása a Fő Alkotó által kapott tehetség ellen, folytatódik Rubina művészetében. Ezt a magatartást viszi tovább *A Kordova fehér galambjában* – amely egyébként e mű folytatásának, és egy trilógia második részének tekinthető – Zahar Kordovin, aki művészként folyamatosan meghamisítja, áruba bocsátja, olcsó kalandozásokra használja fentről jövő tehetségét.

Kedves Olvasóink,

köszönjük a személyi jövedelemadóból a folyóiratot kiadó Jelenkor Alapítvány számára felajánlott egy százalékos támogatásokat, melyeknek összege 72 997 forint a NAV kimutatása szerint.

Mivel sok kedves olvasónk, szerzőnk érdeklődött az utóbbi időben a Jelenkor kilátásairól, ezért szükségesnek tűnik helyzetünk tisztázása. E helyt ismételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy a lap szeptemberben bejelentett fizetéseképtelensége változatlanul fennáll, helyzetünk azóta semmilyen mértékben nem javult. A tisztánlátás érdekében el kell mondanunk, hogy a különböző hírközlő fórumok által publikált támogatásokból mindeddig semmiféle tényleges anyagi forráshoz nem jutottunk, kizárólag előfizetések és adományok érkeztek az alapítvány számlájára. Ám mivel egyéb befolyással nem rendelkezünk, nem tehetünk mást, mint hogy ismét a nyilvánossághoz, az olvasókhoz fordulunk, és a továbbiakban is a segítségüket kérjük előfizetések, illetve adományok formájában.

A Jelenkor Alapítvány számlaszáma:

Szigetvári Takarékszövetkezet
50800111 – 11164573

Pécs, 2011. október 24.

A szerkesztőség